

GOTARC SERIE C. ARKEOLOGISKA SKRIFTER NO 68

VITTENE -

en hantverks-/verkstadsplats från järnålder

Tina Fors

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi och antikens kultur

2008

GOTARC SERIE C. ARKEOLOGISKA SKRIFTER NO 68

VITTENE -

en hantverks-/verkstadsplats från järnålder

Tina Fors

Uppsats för licentiatexamen
Seminarieupplaga

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi och antikens kultur

2008

Framsida: Under matjorden framför det trädbeklädda Skålberget finns resterna av Vitteneboplatsen. I bildens övre del syns Skålbergsmaden och Björkeån.
Foto: Erling Svensson

© Tina Fors
GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi och antikens kultur
2008
ISSN 0282-9479
ISBN 978-91-85245-35-6.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD

1. INLEDNING	2
2. MÅLSÄTTNING OCH SYFTE.....	4
3. GULDET	6
3.1. Torque.....	7
3.2. ”Staty”halsring 1 och 2	11
3.3. Ormhuvudring.....	15
3.4. Halvfabrikat	18
3.5. Sammanfattande om guldet.....	19
4. BOPLATSEN	20
4.1 Kulturlager	20
4.2. Bebyggelse.....	25
Det underbalanserade långhuset med det nya sociala rummet	26
Den tidiga hallen.....	27
4.3. De äldre husen - sen förromersk järnålder och romersk järnålder	28
Hus 1	28
Hus 8.....	32
Hus 2	33
Hus 3.....	35
Hus 6.....	36
Hus 9.....	39
Hus 10.....	39
Hus 13.....	40
Hus 7.....	40
Hus 11-12	41
4.4. De yngre husen – folkvandringstid och vendeltid.....	42
Hus 5.....	42
Hus 4.....	43
4.5. Rektangulära härdar	44
4.6. Sammanfattande om boplatzen	47
5. HANTVERK	48
5.1. Rökgarvning	49
5.2. Järn.....	50
5.3. Kopparlegering	52
5.4. Textil.....	52
5.5. Trä.....	54
6. SKÄRVOR AV GLASBÄGARE OCH KERAMIKBÄGARE	55
7. LANDSKAPET	58
7.1. Avsides i gränsland.....	58
7.2. Vattenvägar och landvägar	68
7.3. Vatten, våtmarker och kanaler	69
7. 4. Ortnamnselement	79
7.5. Det kosmologiska landskapet	82
7.6. Sammanfattande om landskap	83
8. DISKUSSION	84
8.1 Guldringarna	84
8.2 Boplatzen och landskapet.....	85
Boplatzen från förromersk järnålder till äldre vikingatid	88
SLUTORD	92
REFERENSER.....	93
Kartor.....	100

FÖRORD

Det var 1995 som Ulf Viking frågade om jag skulle vilja delta i undersökningar av Vitteneboplatsen. Ulf och jag kände varandra ganska väl efter att ha arbetat tillsammans på Hallands läns museer i början av 1990-talet. Vi hade delat arbetsledarskap, arbetsrum, rapportskrivande, våndor, ilska, frustration och många, många skratt. Jag pratade varmt om det sydhalländska kustlandskapet med sina svagt och mjukt böljande slätter, den enorma himlakupan, det kraftfulla öppna havet och långa vackra sandstränder som väder och vind hela tiden formade lite annorlunda – Ulf nickade men började prata om klipporna i Bohuslän. När jag flera år senare genom arbetet kom upp på bergshöjderna i norra Bohuslän och kände doften av skogen, ja då tog jag till mig Bohuslän också. Det här hade roat Ulf tänkte jag. Men jag kunde ju inte berätta. Han var då borta.

Ulf Viking, projektledare i Vitteneprojektet, avled hastigt i slutet av 1998. Självklart förde det med sig förändringar i Vitteneprojektet och det blev inte Ulf som till slut skrev om Vittene. Naturligtvis är det med mycket blandade känslor som jag har genomfört det här arbetet. Redan tidigt stod det klart att vi som hade deltagit i boplotsundersökningarna 1997 och 1998 skulle genomföra undersökningen 1999, en undersökning där det förväntades en hög grad av självständighet hos deltagarna. Jag uttryckte mitt intresse av att delta i arbetet med bearbetningen av boplotsmaterialet och det beslöts att jag skulle göra det i form av en licentiatuppsats. Anders Berglund på Västergötlands museum och jag var fältarbetsledare vid undersökningen 1999 och under vintern 1999/2000 sammanställde Anders, jag och Nils Wattman en rapport över undersökningarna 1997-1999. Ulf hann själv aldrig avrapportera 1997 och 1998 års undersökningar. Under våren 2000 sammanställde jag ”Guldet från Vittene”, en populärt skriven skrift för Vitteneprojektet. Mitt arbete med boplotsmaterialet har fortskridit under åren men eftersom livets väg sällan är rak har det under perioder behövt läggas åt sidan. De speciella omständigheter som min arbetsuppgift kom till stånd under formade även speciella förutsättningar för arbetets genomförande. Arbetet har varit tyngre och mer tidsödande än vad jag kunde föreställa mig - en komplex fornlämning, komplex och många gånger mycket snårig dokumentation samt begränsad samlad tillgång till fyndmaterial, dokumentation och nödvändiga digitala redskap som Arc View (www.esri.com) och Intrasis (www.intrasis.com). Periodvis har den funnits men under långa perioder har det varit svårarbetat och svårhanterat. Vittene kommer alltid att finnas med i mitt liv, det är en intressant plats och blickar man bortom schaktkanterna blir det bara mer intressant. Många, starka och blandade är dock de känslor som jag förknippar med Vittene – glädje över roliga minnen från dagar med Ulf är naturligtvis en del av dessa, men också sorg.

Det är många personer som på olika vis har varit del av och inblandade i projektet, eller bidragit med finansiering. Alla har därmed på olika vis möjliggjort mitt arbete. Förutom alla som på något vis deltagit i Vitteneprojektet och Norra Björkeborna som alltid välkomnade oss vill jag även tacka några (andra) personer: Anders Biwall, Karin Lund, Håkan Thorén och Bengt Westergaard på UV Teknik som bidragit med hjälp i arbetet med den digitala dokumentationen och Nils

Johansson på UV Väst som upplät en arbetsplats till mig under våren 2004. Med Kent Andersson har jag samtalat om guld och guldringar, med Michael Lehorst (Jerkemark) har jag pratat om landskap och betesmarker, Lars G Henricson har gjort en glasanalys och vi har talat om glas, med Kalle Thorsberg har jag talat om ortnamn och Eva Hjærtner-Holder har gjort en okulär bedömning av ett urval av fynden. På trevliga bilturer och promenader i trakterna kring boplatsen med Betty-Ann Munkenberg och Anders Andersson har jag fått möjlighet att ta passande landskapsbilder. Erling Svensson har låtit mig få använda flera av hans fina och mycket illustrativa bilder. Anders Biwall har framställt de planer som ingår i uppsatsen. Betty-Ann Munkenberg och Anna-Lena Gerdin har uppmuntrat och tålmodigt lyssnat när jag vacklat. Delar av texten har lästs av Kent Andersson (guld), Eva Hjærtner Holder (metallurgi), Stefan Brink (ortnamnelement). Hela texten har lästs igenom och kommenterats av Tore Artelius, Anna-Lena Gerdin, Anders Gustafsson, Lotte Hedeager, Kristian Kristiansen och Betty-Ann Munkenberg.

Jag har särskilt att tacka Anders Gustafsson och Lotte Hedeager för konstruktiv kritik på texten kombinerad med uppmuntrande ord. Synpunkterna gav texten en bättre struktur och förde arbetet framåt - jag ser det som biträdande handledning. I slutskedet av arbetet har även Tore Artelius bidragit med värdefulla synpunkter på texten. Till min handledare Kristian Kristiansen, tack för handledning och för att du har haft tålamod och visat förtroende för mig och mitt arbete.

Jag lämnar arbetet med en mycket stor ödmjukhet inför de möjligheter som en plats som Vittene erbjuder och berikad med erfarenhet av det motstånd som en så komplex plats också ger. Ni som gett mig uppmuntrande ord under resans gång – era ord har betytt mycket – ingen nämnd ingen glömd.

Uppsala, februari 2008
Tina Fors

1. INLEDNING

1995 blev det känt att en guldhalsring hade hittats vid trädgårdsarbete några år tidigare i Vittene söder om Hunneberg i Västergötland. Marken runt fyndplatsen söktes av med metalldetektor och ytterligare tre guldringar såg åter dagens ljus. En fjärde ring låg vilande på matjorden och hade troligen legat så sedan åkern harvades några år tidigare. Det stod snart klart att det var landets första större fynd av förhistoriska guldföremål som hittats på en boplats. Boplatsen ligger i det östvästliga stråket söder om Vänern, Halle- och Hunneberg och norr om det vidsträckta Risveden, fig 70. Den ligger som i en "korsväg" där människor från olika håll passerade och möttes. Landskapet i stort präglas av de mäktiga platåbergen Halle- och Hunneberg, det stora innanhavet Vänern och Göta älv med sina 30 meter höga *Helvetesfall* vid den plats där Trollhättan kommit att växa fram.

Fig. 1. Guldringarna som har hittats på Vitteneboplatsen. Inv.nr. 32698 © Jan Eve Olsson/ Statens historiska museum.

De ovanliga guldringarna tillverkades under sen förromersk och romersk järnålder och det finns få paralleller bevarade. En av halsringarna har möjligen sin föregångare i den keltiska torquen – en ring som kelterna själva bar men som även förknippades med gudarna. Två av de andra ringarna i Vittene är så stora att de kan ha varit placerade på gudastatyer, något som är känt på kontinenten. Ringarnas starka symboliska värde är uppenbart men flyttade ur sitt kulturella sammanhang hade de snarare sitt värde i guld för omsmältning till symboliskt laddade föremål i den nya kulturella kontexten. En, kanske tre av ringarna i Vittene tillverkades strax före vår tideräknings början och har möjligen ett ursprung i den keltiska världen. Ringarna väcker vår fantasi, de är vridna och

böjda, en har fått låsanordningen skadad – kanhända när den med våld slets av halsen. Vi lär aldrig få reda på var denna dramatik utspelade sig men det är troligt att ringarna var i detta skick när de kom till Vittene. Ringarna hittades på olika ställen på boplatsen, den första ringen låg i omflyttade jordmassor i utkanten av en trädgård, en av ”staty”halsringarna vilade på åkern mer än 100 meter västerut och övriga ringar låg i matjorden på andra ställen.

Fig. 2. Undersökning av Vitteneboplatsen 1997. Fortfarande vår/försommar och Hunnebergs branta bergvägg syns i bakgrunden. Foto: Ola Eriksson/ Älvsborgs länsmuseum (ÄLM).

På delar av boplatsen finns upp mot 80 cm tjocka kulturlager bevarade, fig 23-27. ¹⁴C-dateringarna från boplatsen har spridning från förromersk järnålder fram till vendeltid, fig 1 i appendix. Det finns också dateringar till bronsålder. En vikingatida glaspärkla och klipp av ett arabiskt silvermynt från kalifatet visar att människor rörde sig på boplatsen även på 900-talet. Undersökningarna har blottlagt huslämningar från förromersk järnålder fram till vendeltid, reduktionsugnar från järnframställning under förromersk och romersk järnålder samt avfall från primärsmide. Det finns degelfragment från arbete med kopparlegering, härdar från rökgrävning av hudar under sen förromersk och romersk järnålder samt andra typer av anläggningar. Fyndmaterialet är vardagligt men vittnar även om specialiserat hantverk. Boplatsen har karaktär av hantverksplats eller verkstadsplats och det finns skärvor av glasbägare och keramikbägare som talar om samvaro utöver vardagslivet. Ovanliga inslag som guldringar, terra sigillata, glasskärvor, en romersk denar och klipp av ett arabiskt silvermynt från kalifatet berättar om kontaktnät som förde hit föremål långt från den plats där de tillverkades. Med kontaktnäten följde kunskap om både när och fjärran platser. Fynden talar om kontakter som i förlängningen sträckte sig till Sydskandinavien men också till dagens norska område.

Ett halvfabrikat talar för att guldringarna troligen var avsedda att smältas om till nya föremål. Om guldsmeden fanns på platsen vet vi inte, inte heller om guldsmidet skulle ske där. Helt otroligt är det inte med tanke på platsens karaktär. Eftersom ringarna har blandat ursprung och är tillverkade under en period på några hundra år har de tolkats som en lokal stormans undangömda reserv (Andersson och Lamm 1995:10). De har också tolkats som ett undangömt

”skrotupplag”, ditkomna någon gång under 200-300-tal som resultat av en lyckad plundring på kontinenten (Herschend 2001:115).

2. MÅLSÄTTNING OCH SYFTE

Guldfyndet väckte en rad frågor och flera faller tillbaka på vad det är för plats som legat i Vittene och hur guldringarna hamnade där. Vitteneprojektets projektplan 1996 var avsedd att revideras årligen dels efter de olika delprojektens resultat, dels efter projektets ekonomiska resurser (för information om projektet hänvisas till tidigare litteratur som producerats i/för projektet). Den presenterade målsättningen 1996 var:

- att genom tvärvetenskapliga forskningsinsatser i form av arkeologiska undersökningar, fältinventeringar, arkivstudier och analyser ta fram så mycket material som möjligt kring guldfynden och fyndplatsen för att belysa platsens betydelse under järnålder.

Frågor av intresse rörde guldringarnas förekomst på boplatsen, boplatsens karaktär, kronologi och förändring genom tiden men också boplatsens relation till omlandet och Vitteneboplatsens betydelse i en större kontext. Resultat av prospekteringar, inventering och provundersökningar som genomfördes tidigt i projektet sammanställdes i ”Vitteneprojektet. Genomförda delprojekt 1995-1996” (Ansvarig utgivare och distributör: Älvsborgs länsmuseum/Lödöse Museum). I rapporten finns även en analys av det äldre odlingslandskapet kring fyndplatsen (Pär Connelid) och en översiktlig landskapsanalys avseende centralplatser och centralområden 200 BC – 1200 AD (Lars Lundqvist). Vid inventeringsarbetet lokaliserades ett tidigare okänt gravfält ca 300 m från boplatsen. Gravfältet undersöktes 1997-2001 som led i arkeologiutbildningen vid Göteborgs universitet under ledning av Tore Artelius, Mats Lindqvist och Margaretha Nilars (Artelius 1997, 2000a, 2004a, Artelius & Lindqvist 2002, 2005, 2007). Som led i arkeologiutbildningen fortsatte även inventeringar i omlandet under ledning av Leif Häggström (Häggström 2001).

För att besvara de frågor som tidigt formulerades rörande boplatsen och guldringarna är det nödvändigt att känna till boplatsens kronologi, struktur och kulturella sammanhang. Målsättningen med mitt arbete har varit att, genom en studie och analys av dateringar, lagerbildning, anläggningar och fynd, nå fram till denna grundläggande förutsättning. Med den som grund tolkar jag Vitteneboplatsen: guldringarna, boplatsens karaktär och det dåtida landskapet samt hur boplatsen förändrades under järnålder. Andra infallsvinklar hade kunnat användas med större fördjupning och betoning av exempelvis centralplats/-område, metallurgi eller huskonstruktioner. Textens innehåll och utformning är dock ett resultat av olika överväganden under åren som har lett fram till en medvetet vald betoning av boplatsens karaktär och av landskapet. I Appendix finns tolkningar av kulturlagren, stratigrafi, kronologi och redovisning av ett urval av anläggnings- och fyndkategorier. Keramikmaterialet har studerats av Anna-Lena Gerdin och behandlas därför inte här (Gerdin, manus). Vitteneprojektet var ett forsknings- och förmedlingsprojekt och många var de intresserade besökare

som vi tog emot vid undersökningarna 1997-1999. Det är anledningen till indelningen i två delar av denna bearbetning av Vittenematerialet. Min vilja är att på så vis presentera tolkningen av Vitteneboplatsen i en mer läsvänlig text utan detaljerad redovisning av kulturlager, stratigrafi och kronologi. Uppgifterna i Appendix är dock den grund på vilken texten och tolkningen vilar och är nödvändig för att förstå boplatsen arkeologiskt. Licentiatuppsatsen kommer att utgöra Del 1 i en kommande monografi om Vittene och Anna-Lena Gerdins keramikstudie utgör Del 2. Rapporten från 2000, analyser och diverse bilder kommer att finnas på en CD i monografin.

Basen i detta arbete är boplatsens stratigrafi och kronologi men blicken lyfts också för att se på landskapet runt Vittene. Den dåtida landskapsbilden och människornas förhållande till landskapet poängteras som viktig för förståelsen av boplatsen. Vittene ligger i ett område för vilket influenser från centrala Västergötland men också från norskt och sydsandinaviskt område har diskuterats (Sahlström 1958:90f, Särilvik 1982:9, 103ff, 112, 150). Om Västsverige grovindelas utifrån vattenområden utgör Vänerbäcken ett område och Dalboslättan, Väneområdet och nedre Nossans område har presenterats som arkeologiska delområden med gränser i Vänerbäcken (Hyenstrand 1984:40ff). ”Området vid Göta älvs norra del, dvs i princip Väne härad, kan sägas utgöra en separat bygd” (Hyenstrand 1984:37). Även det här, det kulturella sammanhanget, berörs. Guldringarna har gjort att både arkeologer och andra satt boplatsen i samband med en stormannamiljö, en centralplats eller ett centralområde (platser/miljöer med specifika funktioner som börjar växa fram i Sydsandinavien under yngre romersk järnålder/folkvandringstid och som vanligen har en lång varaktighet). Tolkningen som presenteras här ger en bild av boplatsen även ur andra aspekter.

I ett tidigt skede av projektet presenterades ett par aspekter som har betydelse för tolkningen av platsen och varför guldringarna hamnade där:

- kommunikationsleder och deras betydelse (Lundqvist 1997). ”Björkebygdens läge framstår som utomordentligt strategisk ur kommunikativ synpunkt” (Lundqvist 1997:121).
- föreställningar om platsens karaktär och tidigare offerverksamhet kan ha styrt depositionen av guld (Artelius 1997:11 och 18).

Ytterligare en aspekt som är viktig för tolkningen är den påtagliga prägel av hantverk/verkstad som boplatsen hade under äldre järnålder och som ger platsen en säregen karaktär i förhållande till vanliga boplatser. Dessa olika aspekter ska enligt min mening ses tillsammans och i relation till den dåtida människans förhållningssätt till landskapet för att tolkningen av boplatsen, som vi känner den idag, ska bli tillfredsställande. Samtidigt rymmer Vitteneboplatsen och materialet potential för ytterligare studier och framtida forskning. Hela boplatsen är inte undersökt och i detta arbete redovisas inte alla anläggningar eller alla fynd. Jag är fullt medveten om att flera analyser och undersökningar skulle nyansera bilden, tillföra kunskap och kanske även förändra bilden i olika avseenden. Jag hoppas att ny och mer kunskap om Vittene är vad framtiden för med sig.

3. GULDET

Guldringarna är mycket ovanliga föremål och få kända paralleller finns bevarade. Tillsammans utgör de det tredje största guldfyndet från förhistorisk tid som har gjorts i landet. Guldringarna och resterna av en boplats var upptakten till Vitteneprojektet. Vad kan ringarna berätta och vad har undersökningarna gett svar på för frågor? Vad var relationen mellan guldringarna och boplatsen? Vilken typ av boplatser är det som kan uppvisa sådana fynd?

Guldringarna förvaras idag på Historiska museet i Stockholm och visas i Guldrummet. "Vitteneskatten" som den har kallats består av en halsring/torque, två "staty" halsringar, en ormhuvudring och ett halvfabrikat till halsring (eller spirallagd armband), fig 1. När ringarna hittades med hjälp av metalldetektor låg de i matjorden. Såväl boplatsen som området runt om är väl avsökta med metalldetektor i olika omgångar inom projektet men vi vet att det även förekommit olagliga avsökningar både på boplatsen och i omgivningarna (Häggström 2001). Även om plundringsgropar har noterats på boplatsen så är det troligen inte betydande mängder föremål av ädelmetall som förts bort från boplatsen. Vid undersökningen 1999 hittades en rund, liten och tillplattad guldsälta – 9,3 mm i diam 3,5 mm tj och 2,23 gram - med metalldetektor, fig 3. Den låg i matjorden i nordöstra delen av Hus 2 (över ett stolphål i rännan mot gavelrummet), fig 36. Det är möjligt att guldsältnan var ett offer i Hus 2 men den kan dessutom indikera att guldsmede faktiskt ägt rum i Vittene (Kent Andersson, muntligen 2007).

Fig. 3. Tillhamrad guldsälta i Hus 2. Foto: Ann-Charlott Öberg/ÄLM.

3.1. Torque

Fig. 4. Den första ringen som hittades i Vittene – en torque ca 20 cm i diameter, av 94 % guld, 23 karat. Den sönderslitna låsanordningen är väl synlig liksom skadan vid manschetten. Inv.nr. 32698 © Christer Åhlin/ Statens historiska museum.

Den första guldringen hittades i omgrävd matjord ovanför avsatta kulturlager invid en berghäll i en trädgård, fig 6-8. Enligt min mening är det inte helt klarlagt att den ursprungligen legat i kulturlagret på platsen, vid undersökningen av fyndplatsen några år senare noterades inga nedgrävda gropar i kulturlagret (Viking 1997:6).

Kärnan i ringen utgörs av släta tenar och kring dessa har pärlad tvinnad tråd virats och lagts i fiskbensmönster. På den koniskt formade manschetten finns triangelformade mönster gjorda av filigran och granulation. Ändstyckena är "sfäriska knoppar med tillplattade poler" med lås (Rasch 2000:1). Manschetterna har lossnat från ändstyckena och det saknas några granulationkorn. Den pärlade tråden på ringdelen är till stor del blanksliten på både ut- och insida men även manschetter och ändknoppar har slitage och andra skador (Rasch 2000:2). "Att döma av graden av nedslitning har ringen använts under en lång tidsperiod alternativt ofta" (Andersson 1995:102). Skadan vid låsanordningen tyder på att ringen blivit kraftfullt uppspliten. Tapio Lund, som hittade ringen, har berättat att "annorlunda fin vit sand" rann ur ändstyckena men att sanden var borta när ringen överlämnades till Lödöse museum (Tapio Lund, muntligen 1999). Uppgifterna om sanden tyder på att låsanordningens skador uppstått innan ringen fördes till Vittene och att den aldrig burits som halsring på boplatsen.

Fig. 5. Närbild på en manschett och ändkula. Foto: Ola Eriksson/ÄLM.

Fig. 6. Fyndplatsen börjar undersökas 1995. Klas Höglund (RAÄ UV Väst) söker av området med metalldetektor. Foto: Lars Lundqvist/ÄLM.

Fig. 7. Fyndplatsen undersöks 1995. Under matjorden blottades en bergsskrev. Foto:Ulf Viking?/ÄLM.

Fig. 8 . Fyndplatsen undersöks 1995. Profilen i den ruta som grävdes in mot trädgården. I profilen syns upp till 20 cm tjocka avsatta kulturlager under matjorden. Foto: Ulf Viking?/ÄLM.

Det finns fyra andra kända exemplar av ringtypen i guld, två i Skandinavien och två från Svarta havsområdet:

- Havor, Gotland (26 cm i diameter) – skatt hittad i muren på en fornborg (slättmarksborg), låg tillsammans med andra föremål i en bronssitula. Hör tidsmässigt snarare ihop med en boplats vid fornborgen än med fornborgen.
- Dronninglund, Jylland (ca 16 cm i diameter)– offer? hittad i en mosse
- Olbia, Ukraina, Svarta havsområdet - skattfynd tillsammans med två andra ringar
- Smjela, Krim, Svarta havsområdet - gravfynd tillsammans med andra föremål

Fleming Kaul anser att dessa ringar troligen är resultat av en sammansmältning av keltiska torques och grekisk-hellenistiska, konisk formade ändstycken till halsband och att de därför inte kan anses vara riktiga (keltiska) torques (Kaul och Martens 1995:114, 118). Det har diskuterats om de är tillverkade i det trakiska

området vid Svarta havet eller i Sydsandinavien. Fleming Kaul anser att förutsättningarna för dessa guldsmedsarbeten fanns i den grekisk-skytisk-trakiska guldsmedsmiljön och att ringarna tillverkades i det trakiska området under det sista århundradet före Kristi födelse (Kaul och Martens 1995:64, 117ff). Kent Andersson menar att ringarna från Vittene och Dronninglund med pärlad filigrantråd är del av sydvästkandinavisk verkstadstradition och Havorringen med slät filigrantråd del av sydöstkandinavisk verkstadstradition och tillverkad på Gotland (Andersson 1995:87, 102). Han anser vidare att skillnader mellan de ringar som finns bevarade tyder på att flera skilda verkstäder tillverkade ringtypen. Även ringarnas datering har diskuterats och uppfattningen att de är från sen förromersk järnålder eller möjligen äldsta romersk järnålder dominerar (Kaul och Martens 1995:64, Andersson 1995:88, Nylén 1996:7ff, 2005:40). Monica Rasch har i en artikel varit öppen för en marginal längre fram i första århundradet e. Kr., något som Kent Andersson finner mycket tveksamt (Rasch 1997, Andersson 1999).

Ringens från Havor är borta efter en stöld 1986 på Fornsalen i Visby. När guldringen hittades 1961 låg den i en bronssitula tillsammans med vinskopor, vinsil och droppformiga klockor av brons samt en järnring. Situlan var nedgrävd på insidan av vällen/muren på en fornborg och övertäckt med en sten (Nylén 1962:95). Det har tolkats som en snabbt undangömd tempelskatt (Nylén 1962:99, 1996:5, 2005:26f). På guldringen fanns varken slitagemärken eller skador (Nylén 1962:98). Skopa och sil är som tidigast från strax före mitten av första århundradet men sådana tillverkas fram till slutet av första århundradet (Lund Hansen 2005:92) och bronssitulan dateras till första halvan av första århundradet – sen B1a (Lund Hansen 2005:92). Klockorna dateras till romersk järnålder. Skopa och silen dateras till B1b och B2 (med en klar dominans i B2) Lund Hansen 2005:65). Föremålen tillverkades vid olika tillfällen och de yngst tillverkade föremålen (skopa och sil troligen B2) innebär att nedgrävningen av bronssitulan med föremålen inte skedde före B2. Som äldsta föremål kan torquen ha funnits runt 100 år utan att få spår av slitage. Ringen, som sannolikt är tillverkad lokalt på Gotland, kom att gömmas undan tillsammans med importföremål. Eftersom den inte har märken av slitage kan den ha haft en speciell funktion och inte varit avsedd att användas som halsring (Andersson 1995:85).

Beträffande torquens ursprung menar Kent Andersson att det finns så många oklarheter kring guld och guldsmidet under äldre järnålder att det är svårt att föra diskussionen vidare. Torquarna från Vittene, Havor och Dronninglund alla är unika och även om de faller tillbaka på samma tradition har de dock olikheter som tyder på olika guldsmeder (Kent Andersson, muntligen 2005).

3.2. "Staty"halsring 1 och 2

Fig. 9. En oktoberdag 1995. Några minuter tidigare har Lars Lundqvist, RAÄ UV Väst hittat "staty"halsring 1 som mer eller mindre låg vilande på matjorden. Ringen har varit runt 30 cm i diameter. Inv.nr. 32699 © Statens historiska museum (Klas Höglund).

Fig. 10. "Staty"halsring 1. Inv.nr. 32699 © Jan Eve Olsson/Statens historiska museum.

Fig. 11 . Detaljbild av "staty" halsring 1. Inv.nr. 32699 © Jan Eve Olsson/Statens historiska museum.

Fig. 12 . "Staty" halsring 2. Inv. nr. 32699 © Jan Eve Olsson/ Statens historiska museum.

Fig. 13. Detaljbild av "stavy"halsring 2. Inv. nr. 32699 © Jan Eve Olsson/ Statens historiska museum.

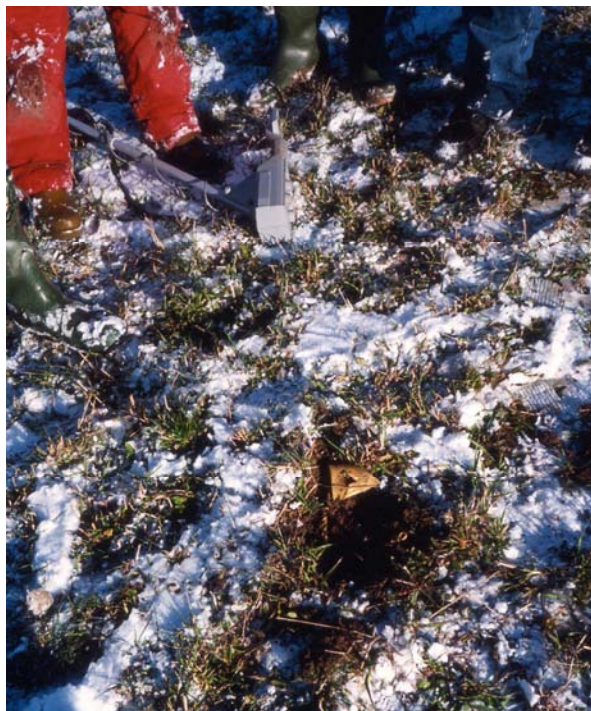

Fig. 14 . En novemberdag 1995. Den halva "stavy"halsringen tas fram ur matjorden. Foto: Erling Svensson.

Med en diameter på runt 30 cm var de inte avsedda som halsringar för människor utan kan ha prytt fullskaliga statyer, gudabilder (Andersson och Lamm 1995:10). Kent Andersson menar att ”staty”halsringarna kan ha tillverkats under förromersk järnålder. Han grundar detta på att de stora guldmängder som krävdes för dessa ringar knappast fanns under äldre romersk järnålder men att de däremot fanns under förromersk järnålder och åter igen under yngre romersk järnålder. Stilmässigt hör ringarna dessutom snarare hemma i förromersk järnålder än i yngre romersk järnålder (Kent Andersson, muntligen 2005).

En liknande ring har hittats i Danmark och två fragment av två olika ringar i Sverige. Ingen av ringarna har kunnat ges en säker datering. Det saknas andra paralleller till ringarna och de kan vara lokalt tillverkade i sydsandinavien (Kent Andersson, muntligen 2007).

- Hellested på Själland, Danmark
- ett fragment av vriden ten i Eke socken, Gotland
- ett fragment av vriden ten i Angereds socken (östra Göteborg), Västergötland.

Den hela ringen (1), som låg på matjorden vid ett mindre impediment av berg i dagen, är en vriden ten med korsformigt tvärsnitt och vingad, fig 9. Ändavslutningarna är vidgade, triangulära och platta med ett triangulärt hål och utvikta kanter. Ändarna är hoplödda och har en dekor som består av granulering i pyramidform (Andersson och Lamm 1995:10, Rasch 2000:3). Granulationskornen är platta vilket är ett okänt inslag i nordiskt material. Ringens dekor har ställvis deformerats på grund av upphettning, troligen i samband med lödningsarbeten. Ringen är kraftigt och medvetet skadad och hopvikt, ändstyckena är uppfläta (Rasch 2000:3).

Den halva ringen (2) hittades i 3 cm ner i matjorden, i plöjnings-/harvriktningen 40 m söder söder om (1), fig 14. Den är gjord av en kvadratisk, vriden och vingad ten. Ändavslutningarna är platta, vidgade och triangulära med förtjockade kanter. På varje ändavslutning finns ett triangulärt hål. Ändplattorna har varit hopnitade och ringtenen avslutas med en krok (Rasch 2000:6). Dekoren på ändavslutningarna har gjorts i filigran-, granulations- och punsteknik (Rasch 2000:8). Även på denna ring är granulationskornen platta (Andersson och Lamm 1995:10). Den halva ringen är avsiktligt deformerad. Ändstycket är omvikt och ringdelen böjd i 90 graders vinkel. På ringen finns enstaka och troligen sentida mekaniska skador (Rasch 2000:6).

De båda upplöjda ”staty”halsringarna hittades i boplatsens västra del, cirka 40 m från varandra men i samma plöjningsriktning. Det innebär att de kan ha varit deponerade på samma ställe. Sannolikt plöjdes de upp vid plöjningen cirka 3 år tidigare. Det är okänt om den andra hälften av (2) någon gång funnits i Vittene.

3.3. Ormhuvudring

Fig. 15. Ormhuvudringen. Inv.nr. 32699 © Jan Eve Olsson/ statens historiska museum.

Fig. 16. Närbild på ormhuvudringen. Inv.nr. 32699 © Jan Eve Olsson/ Statens historiska museum.

Fig. 17. November 1995. Ulf-Erik Hagberg och Ulf Viking med ormhuvudring och halvfabrikat i hand. Foto: Erling Svensson.

Ormhuvudringar av typ SvF350 anses ursprungligen ha utgjort en romersk *dona militaria* eller möjligen prestigegåvor från romarna till germanska furstar. Det finns tekniska och dekormässiga överensstämmelser mellan ringarna som tyder på en gemensam upprinnelse som bör ligga inom romerskt provinsområde. Ringarna hade ett högt status- och prestigevärde i trakten nära den romersk *Limes* (Andersson 1995:80ff).

Ringen i Vittene består av en trind men svagt fasetterad ten som förtjockas mot ändarna där undersidan är plan. Det finns punsdekor närmast ändstyckena vars ovansida är plastiskt utformade djurhuvuden med kraftig nos. Armringen var troligen spiralformad (Rasch 2000:5). Ringtypen finns även i silver och brons men förutom Vitteneringen finns fyra kända ringar av guld (Andersson 1995:80, Rasch 2000:9):

- Väne-Åsaka socken, socken väster om Norra Björke
- Vittskövle i Skåne
- Villerup nordvästra Jylland, Danmark
- Zohor i Slovakien

Ringen från Slovakien ingår i ett gravfynd tillsammans med en profilerad fibula och en stor mängd romerska glas och bronskärl. Den har därför daterats till andra

hälften av det första århundradet e.Kr. (sen B1b och tidig B2, Lund Hansen), en datering som bör gälla även för de andra ringarna (Rasch 2000:9). Kent Andersson menar att Zohorgraven och en uppländsk grav med bronsarmring stöder en datering till en tidig del av B2 (70-150/160 e.Kr.) (Andersson 1995:82). Kent Andersson och Jan Peder Lamm anser det troligt att ringen är tillverkad på provinsialromerskt område, möjligen i Noricum. Monica Rasch å andra sidan anser att de typologiska skillnader som finns mellan ringarna från Skandinavien och ringen från Slovakien talar för två olika tillverkningscentra. Det ena låg troligen i sydvästra Skandinavien där då ringen i Vittene skulle vara tillverkad (Rasch 2000:9).

Fig. 18. Väne-Åsaka-, Vittskövle- och Vitteneringen. Inv.nr. 32699 © Jan Eve Olsson/Statens historiska museum.

3.4. Halvfabrikat

Fig. 19. Halvfabrikatet. Inv. nr. 32699 © Jan Eve Olson/Statens historiska museum.

Fig. 20. Närbild på halvfabrikatet, märken av hammarlag syns. Inv. nr. 32699 © Jan Eve Olson/Statens historiska museum.

En ten med svagt vidgade ändrar som troligtvis var avsedd att bli en halsring med breddade ändrar (eller en spirallagd arming med breddade ändrar, Arming ÅEG 375 variant/Andersson 1995:101f). Ringtypen har genomgående en enkel inpunsad dekor och de ringar som varit möjliga att datera har daterats till 200-talet och in i 300-talets början (Andersson och Lamm 1995:10). Typen kan uppfattas som inhemsk, förmodligen rent gotländsk (Andersson 1995:101). I sin avhandling daterar Andersson ringtypen med viss grad av osäkerhet till C1b-C2 (210/220-310/320 e.Kr.). Tenen har vridits, ena änden är böjd och det finns spår av bearbetning (hammarslag). Det finns spår av mekaniska skador, främst i den böjda delen (Rasch 2000:4). Halvfabrikatet hittades intill ormhuvudringen 15 cm ned i matjorden i ett område med metallurgifynd, kallat verkstadsområdet, fig 21.

Fig. 21. I skymningen en novemberdag 1995. Karin Rex Svensson gräver fram ormhuvudringen och halvfabrikatet. Foto: Erling Svensson.

3.5. Sammanfattande om guld

Guldringarna tillverkades sannolikt dels i Sydvästskandinavien dels på provinsialromerskt område och de har en tillverkningstid som spänner över drygt 200 år, möjligen fördelade på tre ”nedslag”. Gemensamt för ringarna är att de är deformerade. De är flyttade från sina ursprungliga geografiska och symboliska sammanhang men som råvara betraktad var de möjliga att omvandla till prestigeföremål för den nya kontexten och hade därmed ett värde knutet till makt. Den symboliska betydelse som torquen och ”staty”halsringarna hade på kontinenten är inte överförbar till boplatsen i Vittene.

Bortsett från ormhuvudringen och halvfabrikatet hittades ringarna på olika ställen i och på matjorden. Det är troligt att de två ”staty”halsringarna var deponerade på samma ställe innan de plöjdes upp. Möjligheten att tolka de fem ringarnas relation till boplatsen är dock begränsad eftersom ingen av dem är hittad i slutna kontext.

Halvfabrikatet tyder på att ringarna var tänkta att smältas ned för att göras om till nya föremål. Även guldsältan i Hus 2 kan indikera att guldsmede försiggått i Vittene (Kent Andersson, muntligen 2007). Ytterligare en indikation kan vara att ringarna är deformerade och att halvfabrikatet hittades tillsammans med ormhuvudringen i verkstadsområdet på boplatsen. Sammantaget kan detta tyda på att fynd som guldringarna kan finnas på boplatser där det förekommit specialiserat hantverk.

4. BOPLATSEN

Fyndet av de ovanliga guldringarna antyder att Vittene inte var en boplats i allmän mening. Finns det något annat bland fynd och/eller anläggningar på boplatsen som antyder att det var en boplats/miljö med avvikande karaktär? I kapitlet tolkar jag kulturlagren, bebyggelsen och de stora rektangulära härdarna på boplatsen. Vad säger de oss om boplatsens karaktär? Frågan är av betydelse för vår förståelse av de boplatser med avvikande karaktär som finns i järnåldern. Vad karaktäriserar sådana boplatser?

Boplatsen ligger på västra delen av en förhöjning och på delar av boplatsen finns bevarade kulturlager som är mellan någon centimeter upp till cirka 80 cm tjocka, fig 22-25. Det finns huslämningar både i och vid sidan av kulturlagren.

Anläggningar och fynd har stor prägel av hantverk/verkstad. Mest påtagligt är slagg och ugnslämningar efter järnframställning och stora rektangulära härdar som använts vid rökgrävning av djurhudar.

4.1 Kulturlager

Kulturlagren ligger bevarade i ett hak i landskapet men också i flacka sänkor. Eftersom haket är utfyllt av kulturlagren har förhöjningen nu en mjukt välvd form. Den gamla markytans ojämnheter har gjort att kulturlagren inte plöjts sönder/bort helt. Där kulturlagren har plöjts bort eller saknas finns anläggningar i alven direkt under matjorden, fig 26.

1996 gjorde Miljöarkeologiskt laboratorium (MAL), Umeå Universitet en miljöarkeologisk prospektering på platsen (Engelmark och Linderholm 1997). Marken visade sig ha tämligen omfattande kemiska och fysikaliska förändringar. En förhållandevis hög och ytmässigt avgränsad respons i fosfathalt (oorganisk fosfathalt) och magnetisk susceptibilitet (MS) antogs kunna tyda på att platsen ”varit kort men mycket intensivt använd” (Engelmark och Linderholm 1997:50). Det fanns förkolnade cerealia i kulturlagren vilket tolkades som att det rörde sig om en boplats med hus och hushåll. Slaggartade/slaggliknande material i jorden antogs kunna tyda på någon form av hantverksmässig process och att lokalen även

hade karaktären av hantverksplats. Prospekteringen visade också att kulturlagrens mörka färg sannolikt berodde på hög inblandning av sot och kol snarare än organiskt material vilket antogs kunna innebära att en omfattande brand hade drabbat platsen (Engelmark och Linderholm 1997:50). Den arkeobotaniska analys som gjordes på kulturlagerjord från undersökningen 1997 visade ett innehåll som ”...avspeglar entydigt husmaterial av samma karaktär som stolphålsprover” (Engelmark, Linderholm, Viklund 1999). Tillsammans med värden från markkemisk analys tolkades det som att kulturlagren bestod av rester från hus som under lång tid byggts på samma område och sannolikt planerats mellan byggfaserna. Kulturlagren tolkades som avsatta mellan 300 f Kr och 700 e Kr mot bakgrund av de ¹⁴C-analyserade sädeskornen i kulturlagren (Engelmark, Linderholm, Viklund 1999).

Fig. 22. Förhöjningen med Vitteneboplatsen och Hunneberg i bakgrunden. Foto: Tina Fors.

Fig. 23. Sommaren 1999, Sonja Jeffrey dokumenterar en ruta med tjockt kulturlager. Foto: Erling Svensson.

Fig. 24. Sonja Jeffrey och Anna-Lena Gerdin sitter i en ruta och diskuterar kulturlagren Foto: Erling Svensson.

De arkeologiska undersökningarna har fördjupat kunskapen om kulturlagren och visat att det är möjligt att urskilja tre huvudlager som har olika stor utbredning. ID4, det understa, har störst utbredning och över detta finns ID3 som i sin tur täcks av ID2 som är något större, fig 25 och 26. ID4 består av brun humös sand – enligt MAL med karaktär av matjord men med inplöjda kulturlager (Engelmark 1999). Lagrets markkemi tyder på påverkan av bosättning och inslag av emmer

Fig. 25. Matjord, ID2 (övre del utan synliga anläggningar och undre del med anläggningar), ID3 och ID4. Det är 1 m mellan de två stickorna. Foto. Ola Eriksson/ÄLM.

kan visa mer extensiv odling (Engelmark, Linderholm, Viklund 1999, Engelmark 1999). ID3 är ett lager som är siltaktigt och har en grå ton. Det är tolkat som ett påfört lager som på flera ställen har en mycket tydlig och skarp horisontell skiljelinje till underliggande ID4, fig 25. Den noterade utbredningen av ID3 sammanfaller med och är något större än den uppskattade ytan för Hus 13 och lagret har därför tolkats som påfört inför uppförande av Hus 13 (fig 26 visar lagrets uppskattade utbredning, fig 47 hypotetisk utbredning av hus 13). ID2 som överlagrar ID3 och täcker en något större yta är mycket mörkt, delvis på grund av stor mängd brandrester (sot och kol) snarare än organiska material (Engelmark, Linderholm 1997:51). Övre skiktet av ID2 är en upplöjningszon närmast matjorden och cerealia från denna zon har daterats till 600-700-talen. Under zonen framträder anläggningarna i ID2. Stratigrafiska förhållanden och ¹⁴C-dateringarna visar att ID3 påfördes, och undre delen av ID2 bildades, under romersk järnålder – folkvandringstid (appendix sid 9ff). Översta delen av ID2 med yngst bildningstid har blivit omplöjt och fått en kraftig inblandning av matjord. Den del av ID4 som ligger under ID3 och ID2 bildades före romersk järnålder. Vid sidan om ID 2, ID3 och ID4 fanns även andra ytor med kulturlager. Eftersom det saknades iakttagbara stratigrafiska relationer mellan lagren benämndes de ID 51, ID52 och ID54.

ID4 har undersökts i mindre utsträckning än ID3 och ID2. I lagret finns fynd från mesolitikum (lihultsyxa, mikrospån, hasselnötskal), neolitikum (slipade flintavslag, snörornerad keramik) och rabbad bronsålderskeramik. Fostfatvärden i ID4 är lägre än i överliggande kulturlager men det är ändå värden som ger karaktär av "boplatsjord" (Engelmark, Linderholm, Viklund 1999, Engelmark 1999). ID2 har ett stort inslag av organiskt material som förbränns vid upphettning av jorden men redan i undre delen av ID2, cirka 15 cm ned i kulturlagret, minskar inslaget av organiskt material i jorden. Halterna av både fosfat och inslag av organiskt material minskar i och under ID3. De fortsätter att minska successivt nedåt (Engelmark 1999).

Kulturlagerbildningen och tillväxten av lagren har påverkats av boplatsens rumsliga disposition och förändringar av denna. Den har också påverkat fyndmaterialets fragmenteringsgrad och bevarandegraden har påverkats av brukning och plöjning av marken under århundraden. Påförandet av ID3 var en medveten modellering av topografin som fyllde en funktion för Hus 13 men som också tillförde ett symboliskt värde. De arkeologiska undersökningarna, ¹⁴C-dateringar och fyndmaterial tyder på att kulturlagren är av olika karaktär (kulturpåverkad äldre matjord/ID4, påfört kulturlager/ID3 och avsatt kulturlager/ID2) och att de tillkommit under drygt 1000 år (förromersk järnålder – vikingatid).

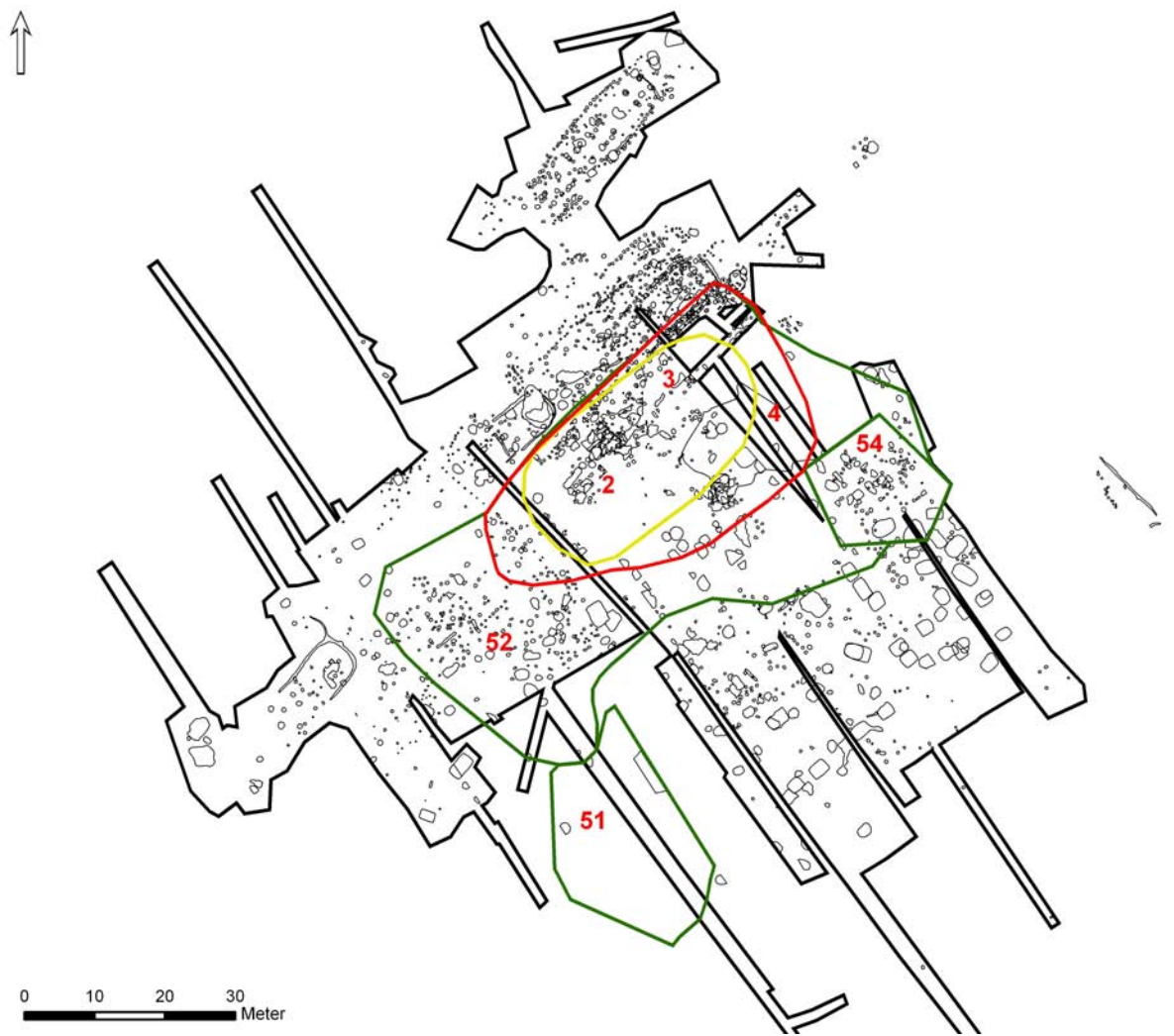

Fig. 26. Kulturlagrens utbredning på boplatsen. Grönt markerar ID4, ID51, ID52 och ID54. Gult markerar ID3 och rött markerar ID2. Plan: Anders Biwall.

Fig. 27. Efter avbaningen täckte det mörka kulturlagret ID2 en stor del av ytan. En bit ned i kulturlagret påträffades Hus 3, 6, 10 och 13. Den skarpa gränsen mellan lera och kulturlager är synlig liksom uppstickande bergspartier. I det djupare schaktet till höger i bilden anas hur kulturlagren fyller upp haket. Foto: Tina Fors/ÅLM.

4.2. Bebyggelse

På bopplatsen finns lämningar från mer än tusen år vilket innebär att äldre huslämningar i kulturlagren har skadats av yngre och att det finns en stor mängd andra färgningar och anläggningar i kulturlagren. Det var därför svårt att urskilja huslämningarna som fanns i kulturlagren. Det kan tyckas motsägelsefullt att väl bevarade hus i tjocka kulturlager är svåra att urskilja men kulturlagren har ofta otydliga stratigrafiska gränser och är fyllda av många olika färgningar som i sig försvårar tolkningen. Det finns även andra viktiga förklaringar:

- ... utgrävaren löper risk att överväldigas av för många intressanta detaljer. Denna informationsmängd bör innebära att större mönster eller strukturer kan vara mycket svåra att överblicka och definiera.
- ... de förväntningar, förhandsbilder och modeller för hur hus kan och bör ha sett ut som utgrävaren haft.
- ... husens närmare konstruktion ej ingått bland de prioriterade frågeställningarna för en undersökning (Säfvestad 1995:19).

Som en tydlig illustration till ovan beskrivna problematik låg de hus som urskildes och undersöktes 1999 i stor utsträckning vid sidan av kulturlagren.

Det fanns få iakttagbara stratigrafiska relationer mellan husen i Vittene. Kol i stolphålen är av olika träslag och därför troligen inte enbart rester av virke från

den nedbrunna byggnaden. ¹⁴C-dateringar av stolphålskol har därför inte ansetts ge en datering av husen och har inte analyserats. I ett par fall fanns stratigrafisk relation mellan hus men dateringarna bygger som helhet på överregionala jämförelser av hus. Husens karaktär betonas och det ges ingen detaljerad beskrivning av stolphål o s v. Allt fler järnåldersboplatser börjar bli undersökta i gamla Skaraborgs län men lokalt jämförelsematerial vad gäller undersökta järnåldershus saknas. En omfattande boplatser med ett 40-tal hus har undersökts vid Esketorp i Skövdes utkant. Huslämningarna var från århundradet före Kristi födelse fram till 1000-1200 e.Kr., kulturlager saknades och det fanns få fynd (Berglund 2005). Även om det rör sig om en omfattande boplatser med stort tidsdjup så har den snarare likhet med omfattande järnåldersboplatser i allmänhet (ex vis Skummeslöv i södra Halland, Viking och Fors 1995) än med boplatser med avvikande karaktär som Vitteneboplatsen. De överregionala jämförelserna görs av det (tidiga) underbalanserade långhuset som började byggas under romersk järnålder och av tidiga hallar, så kallade "hallembryon", (term efter Herschend) som började byggas under sen romersk järnålder och folkvandringstid. Det fanns också byggnader som relateras till hantverk/verkstad och som belyser Vittenes särpräglade karaktär, några paralleller presenteras dock inte. Husen i Vittene presenteras kronologiskt, som äldre eller yngre järnåldershus. Det är inte möjligt att ange byggnadernas livstid med början och slut och det går därför inte att visa gårdens/bebyggelsens utseende århundrade för århundrade. Det är däremot möjligt att visa byggnadernas relativa kronologiska förhållande till varandra.

Det underbalanserade långhuset med det nya sociala rummet

Hus med konvexa väggar och underbalanserad takkonstruktion (mittskepp som är mellan 1/3 och 1/2 av husets bredd) började byggas under romersk järnålder och blev allt vanligare under romersk järnålder och folkvandringstid. I husen frigjordes yta i särskilda rum genom att spannet mellan två bockpar ökades vilket komparerades med ett smalare mittskepp. För att stabilisera byggnaderna krävdes en ny byggnadsteknisk lösning och det har föreslagits att bindbjälken mellan tak(bärare) och vägg var en innovation i samband med det underbalanserade långhuset (Komber 1989:160, Herschend 1989:84, Liedgren 1992:157, för kritik se Näsman 1983). Rummet antas ha använts för samvaro av representativ karaktär för att främja och stärka olika relationer, ett "hall(rum)" för social reproduktion. Det bör därför vara möjligt att associera tidiga underbalanserade långhus med högre sociala skikt i samhället eftersom det var de som genom kontaktnät och resurser hade tillgång till kunskapen om ny byggnadsteknik och som fann det viktigt att på olika sätt uttrycka sig även genom arkitektur. Byggnadstraditionen formades alltså genom en samverkan av byggnadstekniskt kunnande, ekonomiska förutsättningar, sociala normer och status symboler (Herschend 1989:100).

Although the demand for better carpentry and professional carpenters would seem to go hand in hand with the development of the building tradition, adding to the threshold investments in house construction, those better off in society surely found the investments worthwhile (Herschend 1989: 91).

Byggandet av tidiga långhus med hallrum var därmed, menar Herschend, ett led i den utveckling som via kortare "hallembryon" utmynnade i yngre järnålderns hallar. Han har beskrivit det som en avspiegling av en samhällsförändring där maktanspråk och allianser var viktiga för det övre samhällsskiktet (Herschend 1993, 1997). Övergången till underbalanserade långhus var inte generell och inte synkroniserad i olika regioner. På lokal och regional nivå kunde det finnas en mångfald i huskonstruktionen under romersk järnålder och folkvandringstid även om det underbalanserade långhuset blev allt vanligare (Carlie 1999, Göthberg 2000, Streiffert 2004, Fors 2006). Hans Göthberg har föreslagit att det treskeppiga huset i sig, som har en lång tradition och stor geografisk spridning, kan ha symboliserat en övergripande identitet (ideologiska aspekter) som var mer omfattande än de politiska enheterna (Göthberg 2001:90). Under senare år har också långhusens symboliska och ideologiska värden samt husens egna väsen, kraft och liv och de boendes förhållningssätt till detta genom ritualer och husoffer lyfts fram (bl a Artelius 1999, Ängeby 1999, Streiffert 2004, Carlie A 2004). Med detta synsätt är hus mycket mer än boningshus med olika byggnadstekniska lösningar och det underbalanserade huset bör åtminstone inledningsvis, ha haft en förankring i ideologiska och symboliska värden, knutna till social och ekonomisk makt.

Om huset betraktas som en symbol, vars form och uppförande svarar mot ett symbolspråk som är förbehållet en viss grupp människor, kan detta uppfattas som en länk mellan vissa grupper, trots stora avstånd mellan dem /.../ är också ett tecken på samhörighet inom en viss grupp/klass människor där alla har ett gemensamt symbolspråk (Streiffert 2004:195).

Den tidiga hallen

Under sen romersk järnålder och folkvandringstid byggdes "hallembryot", den tidiga hallen, på en del större gårdar (Herschend 1993:182f). Huset var kortare än långhuset, hade två eller tre bockpar, raka väggar (stående i rännor eller konsoll i syll). På Helgö, Uppåkra och Gudme har sådana hus med stöd av fynd tolkats som hall eller kulthus/ceremonihus (Herschend 2002, Larsson och Lenntorp 2004). Fynd av guldgubbar, glas, vapen, brynen, vävtyngder och täljknivar i hallarna visar att tillvaron i husen avvek från det vardagliga (Herschend 1993:191).

Som kontrast till detta finns det i Uppland liknande hus (ofta kallade "tresättare") från romersk järnålder till vendeltid som inte tolkas som hallar. Hans Göthberg anser att det är svårt att enbart från husplanen skilja den korta hallbyggnaden från ett uthus och menar att tolkningen avgörs av om huset ligger på en större boplatz med andra hus och om det finns en härd i huset (Göthberg 2000:128). Hus som saknar daterbart material har därför ansetts troligen ha haft en ekonomifunktion, alternativt kan det ha rört sig om separata bostäder eller "platser för aktiviteter som utfördes utanför bebyggelsekärnan" (Göthberg 2000:47f, 79).

Seden att uppföra de tidiga hallarna bröt på 300-talet upp en månghundraårig boendetradition och Herschend har beskrivit det som en av järnålderns mest

djupgående sociala manifestationer. Bakom möjligheten att göra detta låg en ökad ekonomisk makt (Herschend 1997:99). Herschend menar att hallarna, oavsett storlek, ”i sina respektive miljöer har hallarna samma status, det är deras regionala inflytande och deras regionala betydelse som varierar” (Herschend 1997:99). De hus som kan tolkas som hallar menar Herschend visar att den sydskanadinaviska överklassen kring 500 e.Kr. sannolikt delade ”arkitektoniska grunduppfattning om samhällets representationsbyggnader” (Herschend 1995:225). Regionala och överregionala kontaktnät kan även ligga bakom en specifik väggkonstruktion vars lämningar utgörs av rännen med stolphål efter väggstolpar. I järnåldersbyn i Brogård, södra Halland, fanns lämningarna efter tio långhus som hade haft väggstolparna ställda i en grävd ränna. Byns struktur har likhet med Hodde, Flögeln, Feddersen Wierde och Wijster och närmaste paralleller till väggens arkitektoniska lösning har Lennart Carlie funnit i Hodde och Flögeln. Han drar därför slutsatsen att byns struktur var inspirerad av influenser från norra Europa och att väggarnas konstruktion avspeglar regionala och överregionala kontaktnät (Carlie 2002:247ff).

Arkitekturen var ett sätt som det maktbärande skiktet manifesterade sig på, i Vittene genom långhus med hallrum och en möjlig ”hall” på boplatsen. Tolkningen av hall stöds dock inte av fynd i huset utan bygger på husplanen i kombination med boplatsens karaktär. Makt, regionala och överregionala kontaktnät där inspiration (kunskap) spreds, tillgång till ny kunskap och till hantverkare och väl valda platser i landskapet var faktorer som påverkade i vilken grad arkitektur kunde användas för manifestering. Symmetriska och regelbundna husplaner som tyder på välbyggda hus tyder också, även om de inte var storleksmässigt imponerande, på hög social status (jmf Streiffert 2004:205). Hus är speglingar av byggnadsteknik och av människors sociala och ekonomiska status. De är även speglingar av hantverkskunskap och kunskap om arkitektur, om kontaktnät och tillgång till arbetskraft.

4.3. De äldre husen - sen förromersk järnålder och romersk järnålder

Hus 1

1997 undersöktes en huslämning som tolkades som östra delen av ett treskeppigt långhus med rännen i vägglinjen, fig 28-29. Huset låg i boplatsens västra del och ska snarare tolkas som en byggnad knuten till hantverk/verkstad. Lämningen bestod av en cirka 6,5 x 8,5 meter stor hästskoformad ränna med stolphål i öppningen mot sydväst och en anslutande kort böjd ränna mot norr. Matjorden var tunn och eventuella kulturlager var bortplöjda. Öppningen var meterbred och inne i huset fanns en vinkelformad flack grop som var något djupare i nordöstra delen. I gropan fanns två runda partier med bränd mo och bränd lera samt i södra delen en flat sten med en sotlins på ytan, fig 30-32. Fynden utgjordes av brända ben, keramik, bränd lera med intryck av armering, fragment av ugnsväggar och bränd lera (viktlös med pimpstenskänsla). I rännan fanns det påtagligt mycket sot och kol men också keramik, bränd lera, ett fragment av ugnsvägg, slagg, brända ben av nöt och svin. Nära stolpväggens nordvästra kant fanns en koncentration med

cirka 460 g keramik. Förkolnat makrofossil ur gropen i huset har ^{14}C -daterats till 365-40 BC (2 sigma).

Fig. 28. Hus 1 från sydväst. Foto: Ulf Viking/ÄLM.

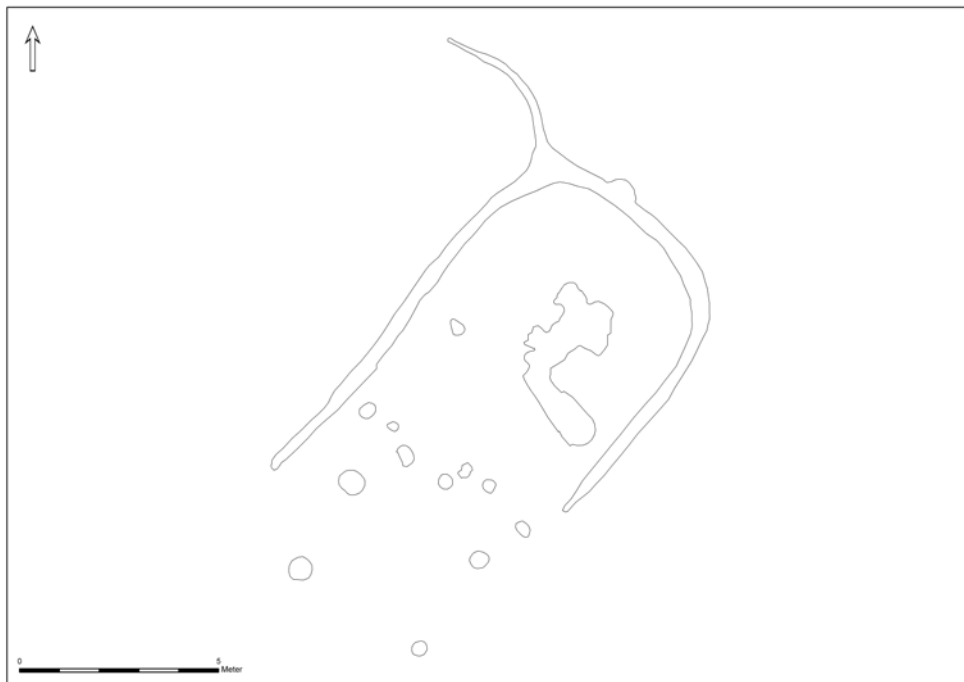

Fig. 29. Hus 1 och de fyra stolphålen utanför huset. Plan: Anders Biwall.

Fig. 30. Ulf Viking fuktar jorden vid den flata stenen, i bakgrunden gräver Leif Haggström. Foto: Ola Eriksson/ÅLM.

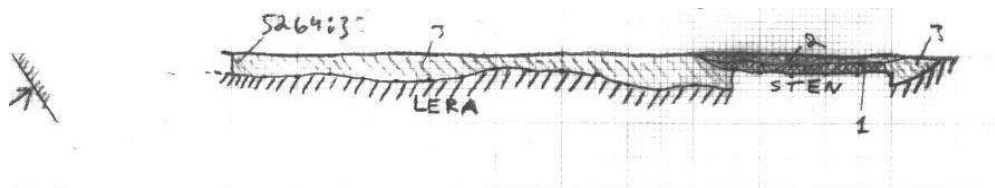

Fig. 31. Profilritning i skala 1:20 med beskrivning: 1/ Fet, mycket sotig mo. Inslag av bränd lera. 2/ Mo, lite matjordsaktig. 3/ Mo med små inslag av sand och lera. Bränd lera, rödjord och kol förekommer.

Fig. 32. Den flata stenen med sotig yta (lager 1 på profilritningen). Foto: Ola Eriksson/ÅLM.

Markkemiska värden tyder på brand men värdena är högre i anläggningarna utanför än i huset. Fosfatvärdena var höga både i och utanför huset med högst värden i huset. Förkolnade fröer och sädeskorn fanns både i och utanför huset men frön av ängsväxter som kan vara hörester är få. De flesta ängsväxtfröna fanns i huset och strax utanför gavelväggen. I stor utsträckning fanns det makrofossila materialet i husets nordöstra del och störst blandning av olika arter fanns i rännans östra del och i nordöstra delen av gropan i huset (Engelmark, Linderholm, Viklund 1999). Lindådra fanns i rännans östra del (16 st) och i ett stolphål utanför huset (1 st). Eftersom makrofossilanalysen utfördes mot bakgrund av att det skulle vara ett treskeppigt långhus visas här materialets fördelning i förhållande till den nya tolkningen.

<i>Ränna Nordöstra delen</i>	<i>Ränna Norra delen</i>	<i>Ränna Västra delen</i>	<i>Grop i huset Nordöstra delen</i>	<i>Vägg</i>	<i>4-stolpsättning utanför hus</i>
6 korn 1 skalvete 23 sädeskorn 16 lindådra 6 mälla 1 åkerbinda 1 penningört 1 pilört 1 måra 1 fryle 2 potatisväxt 1 vicker 2 klöver 1 gräs Ca 95 g keramik	2 korn 1 sädeskornsfrag 1 pilört 1 måra Brända ben	3 korn 1 sädeskorn 1 knylhavre Ca 450 g keramik	9 korn 1 havre 1 sannolikt korn 13 sädeskornsfrag 7 mälla 1 åkerbinda 1 penningört 1 starr 1 trampört 1 krustäppa frag brända ben, slagg, keramik, bränd lera, 10-tal hårdbränd lera i stora klumpar <i>Södra delen, vid/på flat sten</i> 14 korn 5 sädeskorn 1 måra 1 pilört 1 sädeskornsfrag	4 korn 1 råg? 1 sannolikt naket korn 8 sädeskorn 17 sädeskornsfrag 10 mälla 1 pilört 1 pilörtsväxt 2 måra 1 vicker 1 starr 10 åkerspergel 2 ogräshirs/gräs 4 fröfragment 1 hasselnötskal frag brända ben, obränt ben	2 korn 1 råg 1 sannolikt vete 18 sädeskornsfrag 1 lindådra 5 mälla 1 åkerbinda 1 vicker 1 klöver 2 starr 2 skallra 1 rampört 1 gräs 1 hasselnötskal frag brända ben, obrända ben, slagg, bränd lera, ev keramik

Tabell. 1. Det makrofossila materialets fördelning i Hus 1 och 4-stolpsättningen utanför Hus 1.

Inne i huset saknades anläggningar efter takbärare i en treskeppig huskonstruktion och det saknades avtryck av väggstolpar i eller i anslutning till rännan. Ett tak kan därför ha varit sluttande helt ned mot marken (jmf förslaget för stensatta källare i Vendsyssel, fig 38), lämningen kan också vara rest av en konstruktion i det fria där rännan enbart hade en avskärmande och/eller dränerande funktion. Omedelbart utanför husets öppning fanns fyra stenskodda stolphål i en 2,3 x 3,5 meter stor fyrkant, tidigare tolkade som två bockpar i ett långhus.

När ett hästskoformat hus från bronsålder undersöktes på Fosie IV på 1980-talet och tolkades som ett kulthus saknades kända jämförelsematerial i den

skandinaviska regionen. Den närmsta parallellen hittades i de äldre faserna från cirka 200-talet f.Kr. av en "Viereckschantze" i Gournay-sur-Aronde, Frankrike. De drag som ansågs återkomma över tid och rum i kulthusen var storleken, hästskoformen och en centralt placerad altaranläggning för offerhandlingar (Björhem & Säfvestad 1993:112). Det finns nu flera undersökta kulthus i Sverige och hustypen har beforskats av bl a Anders Kaliff och Helena Victor (Kaliff 1997, Victor 2002, även artiklar i Kulthus & dödshus 2006). Victor skriver att kulthusen från yngsta bronsålder och början av förromersk järnålder var små och att de åtminstone under bronsålder hade en öppen gavel och ofta låg på en öppen och tillgänglig plats (Victor 2001:186). De hade en rumslig koppling till gravar men det fanns även gravar inne i husen. Keramik och spår av bronsgjutning visar att olika aktiviteter utfördes inne i och strax utanför husen (Victor 2001:146, 151). Det finns förenande drag med Hus 1 (utseende och till viss del fynden) men trots det och mot bakgrund av boplatsens karaktär som helhet tolkar jag huset och anläggningen med den flata sotiga stenen som knuten till hantverk/verkstad snarare än till kult med en altaranläggning för offer.

Hus 8

Cirka 25 meter långt och cirka 6,7 meter brett långhus. Endast stolphål från väggarna urskildes trots noggrann rensning av alven (lera). Förklaringen är troligtvis att stolpfärgningar saknades och att groparna för husstolparna var, som i Hus 5, fyllda med lera. Huset överlagrades av både Hus 4 och Hus 5 och är därför från tiden före 300-tal e Kr.

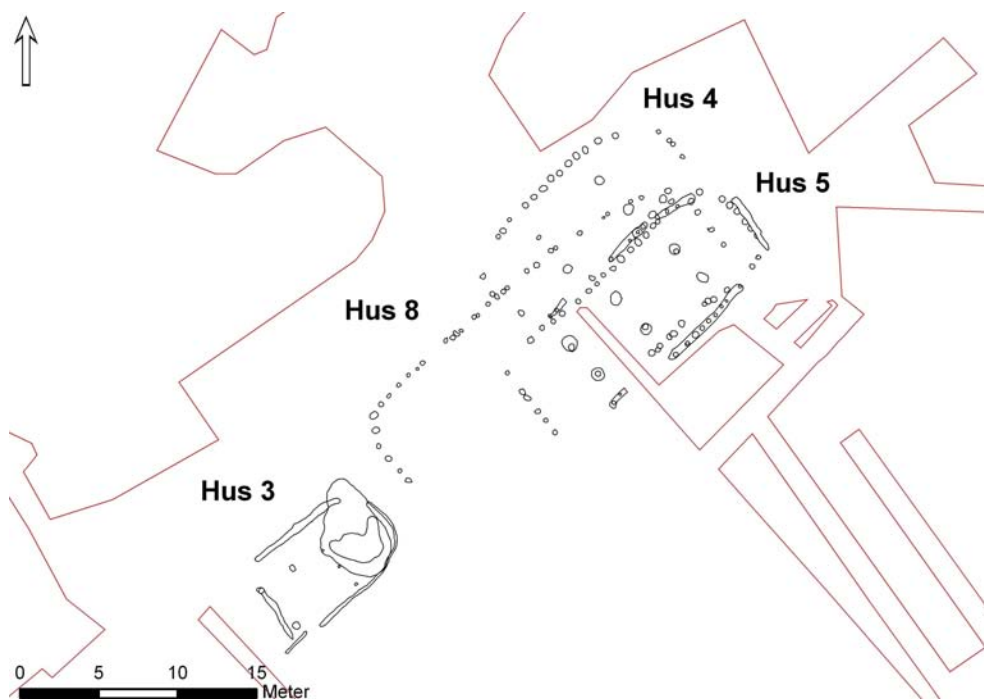

Fig. 33. Hus 3, 4, 5 och 8. Plan: Anders Biwall.

Hus 2

Cirka 27 meter långt och 8,15 meter brett treskeppigt långhus med hallrum. Takkonstruktionen var underbalanserad. Väggarna var konvexa och i gavlarna fanns ett par grunda stolphål. Inget kulturlager fanns bevarat. Huset var placerat intill Skålberget och en del av sydvästra väggen vilade sannolikt på berg.

Intill de takbärande stolparna visade yngre och grundare stolphål att det hade gjorts omsättningar eller att stödjande stolpar hade placerats intill varje takbärande stolpe. Även i väggarna verkade stolpar ha tillkommit eller bytts ut med tiden. Huset hade alltså haft så lång livstid att ombyggnad och reparation blev aktuell. I husets sydvästra del fanns två motställda ingångar. Centralt i huset fanns ett cirka fem meter långt rum med tätare ställda bockpar, något som kan tolkas som att rummet hade eller med tiden förseddes med loft. Angränsande till rummet fanns ett nästan fem meter långt hallrum med en närmare två meter stor, centralt placerad härd. Av härdens fanns bara en sotig färgning kvar. Stolphål utmed väggarna i hallrummet och runt en av takbärarna har tolkats som att det fanns bänkar utmed väggarna. Två motställda ingångar fanns även i husets nordöstra del. I gavlarna var bockspannen kortare och en ränna visade att det nordöstra gavelrummet var avskärmat från hallrummet. Det fanns förhållandevis lite fynd i stolphålen men i alla takbärare fanns små fragment av brända djurben (oident) och i ett centralt i huset fanns en slipsten. En liten rund tillhamrad guldsmläta som kan indikera guldsmed i Vittene, hittades i matjorden vid avskärmningen till gavelrummet. En liknande guldsmläta som hittades i området vid ett bortodlat gravfält i Västergötland (Gudhem 2) tolkades som ett möjligt karonsmynt och daterades indirekt till folkvandringstid genom en fibula från detektoravsökningen (Lundqvist & Berglund 2000).|

Fig. 34. Hus 2 från sydsydväst. Huset var cirka 27 långt. Foto: Mats Sandin /ÄLM.

Fig. 35. Hus 2 med vy västerut mot den öppna bygden. Foto: Tina Fors.

Förhöjda fosfatvärden fanns främst utmed husets sydöstra långsida och bergväggen men också i området kring ingångarna strax sydväst om det lofftärseddade rummet. I det lofftärseddade rummet och hallrummet var fosfatvärdena lägre och det framstår som en mer städad del av huset. Utmed husets sydöstra långsida kan fosfaterna vara rester från verksamheter på berget intill som sköljts ned mot huset utmed bergväggen. Det lilla utrymmet mellan hus och bergvägg kan även ha använts som deponeringsplats för organiskt material som förhöjt markens fosfathalt. (Sten & Larsson 1999 muntligen, Sten & Larsson 2000:2).

Fig. 36. Plan över Hus 2. Plan: Anders Biwall.

Det fanns visuell kontakt med flatmarksgravfältet och gravfältet Högarna men mer påfallande är den visuella kontakten med landskapet mot nordväst-sydväst. Läget var manifest även om det mest manifesta läget på berget inte användes för huset. Ekkol ur härden i huset har ^{14}C -daterats till 400-200 BC (2 sigma). Härden var placerad i krysset mellan två bockpar och bör höra till huset. Omsättningar av stolpar tyder på att huset hade en lång livslängd och kolet ur den sotiga härdfärgningen bör vara från husets äldsta fas.

Hus 3

Fig. 37. Anders Berglund och Michael Lehorst (Jerkemark) i den stora förrådgropen. I bakgrunden Mats Lindqvist och Mats Sandin. Foto:Tina Fors/ÄLM.

Ett hus med en 4,5 meter stor och 0,9 meter djup förrådgrop som var omgiven av en hästskoformad ränna (5,5x8,7 meter), fig 33. I norra delen fanns en nedgång till gropen. Sydväst om gropen fanns en tvärgående ränna i kortsidan mellan ändarna på den hästskoformade rännan. Även detta utrymme mellan gavel och grop kan ha utnyttjats som förråd. Taket kan, likt på Hus 1, ha varit sluttande ned mot rännan som bör ha haft en dränerande funktion. Det fanns ett begränsat fyndmaterial i gropen men inga som är daterande. Det var tydligt att gropen hade fyllts igen redan under förhistorisk tid och huset med gropen antas höra till den hantverks-/verkstadspräglade gården under romersk järnålder. Förrådgropen var mycket stor och bör ha varit avsedd för något utrymmeskrävande. Gropen var nedgrävd i lera vilket talar mot att det skulle vara en källargrop avsedd för livsmedel. Så det är relevant att ställa frågan vad som annars behövde förvaringsutrymme. Mitt förslag är att gropen ska sättas i samband med hanteringen och förvaringen av djurhudarna, sid 48ff. När förrådgropen inte längre användes fylldes den igen med jord och på ytan över och runt om lades en stor mängd småstenar för att stabilisera och dränera marken som lätt blev vattensjuk under fuktiga perioder. Även gropens översta del hade fyllts med en del sten.

Ett förslag på hur tak kan ha varit konstruerade i Hus 1 och Hus 3 har hämtats från en artikel som behandlar stensatta källargropar från yngre förromersk järnålder på norra Jylland i Vendsyssel/Fredrikhavsområdet. Dessa antas ha varit försedda med tak byggt av pinnar och klätt med björknäver och torv. Taket sluttade ned mot

marken och i källargropen fanns takbärande stolpar, fig 38 (Kjærum 1960:81f, fig 13). Källargropar med träväggar och gångar har undersökts på Överbygård. I groparna fanns förvaringskärl av keramik och säd vilket gjorde att groparna tolkades som förrådsrum (för säd) med ventilationsschakt (Lund 1979:120f).

Fig. 13. Skematisk rekonstruktion af hovedkammeret i kelder C, Løgten Mark.
Schematic reconstruction of main chamber in Cellar C, Løgten Field.

Fig. 38. Förslag på hur takkonstruktion på en källare kan ha sett ut (fig 13 ur KURL 1960 s 81).

Hus 6

En bit ned i ID2 framträdde ett oregelbundet format område med brända lerklumpar som täckte ett lergolv, fig 40-43, 47. Golvet var cirka 3 x 4 meter stort (V-Ö) med en cirkelformad yta som var rödbränd efter en uppbyggd härd eller ugn. Lergolvet tolkas som resten av ett mindre kokhus men det kan också ha ingått i ett större hus. Fig 39-43 visar Hus 6 med lergolvet vid olika stadier i undersökningen.

Fig. 39. Området där Hus 6 framträdde en bit ned i kulturlagret. Vy mot sydväst. Foto: Anders Berglund/ ÄLM.

Fig. 40. Den brända leran (gulbrunt på bilden) som täckte lergolvet i Hus 6 började skönjas allt mer. Foto: Anders Berglund/ÄLM.

Fig. 41. Stråket med härdar har undersökts och den brända leran syns i bildens övre högra del. Foto: Mats Lindqvist/ÄLM.

Fig. 42. Den brända leran täcker lergolvet i Hus 6. Mellan lergolvet och den brända leran finns en sotlins. Foto: Mats Hellgren/ÄLM.

Fig. 43. Lergolvet i Hus 6, Anders Berglund står i R5876. Foto: Tina Fors/ÄLM.

På lergolvet fanns ett sotlager med förkolnade sädeskorn (*Hordeum Vulgare*) och brända ben. Hela golvet och en yta runt om (öster och nordost om) täcktes av ett oregelbundet format lager med bränd lera (klumpar men också drygt 4 kilo helt plana 5 mm tjocka bitar bränd lera som har en smält yta och en pulvrig yta). Även bland den brända leran fanns brända ben och förkolnade sädeskorn. Den brända leran kom fram en bit ned i ID2. Lergolvet i Hus 6 togs fram i sin helhet men den tid som fanns till förfogande medgav inte att ytan runt golvet undersöktes för att tydligt få fram husets konstruktion. I golvet nordvästra kant och delvis överlagrande det fanns ett tunt skikt med brun ton och torvig karaktär som tolkades som rest av väggkonstruktion.

I huset fanns rikt med förkolnade sädeskorn, stora skärvor av eldskadade förrådskärl av keramik (cirka 2 kilo), skärvor av ett eldskadat litet kärl, sotiga löpare och brända djurben från svin, får/get, lite nöt och möjligen ett fragment av höna. Parallellt till det lilla kärlet finns bland keramik på norskt område och det

dateras troligen till 100-talet e Kr. Dessa kärl ("tidlige bolleformer") är 10-12 cm höga med nästan klotrund nederdel, inböjd hals och utsvängd mynningsrand (Bøe 1931:45).

Fig. 44. Keramik från 100-talet e Kr i Hus 6. Foto: Tina Fors.

Fig. 45. Keramik i Hus 6. Stora centimetertjocka skärvor av förrådkärl som har eldskadats. Foto: Tina Fors.

¹⁴C-daterat makrofossil ur sotlagret har 2 sigma intervall mellan 120 BC-260 AD och 280-330 AD. Det lilla keramikkrälet kan dock troligen dateras till 100-talet e Kr och fyndmaterial från Hus 13 ovanför Hus 6 kan dateras till 300-tal e Kr. Hus 6 relateras därmed till den hantverks-/verkstadspräglade gården under romersk järnålder och det drabbades av brand någon gång under 200-talet e Kr.

Hus 9

Fyrstolpbus. Vanligen tolkas dessa som små förråd (stacklador) för säd eller annan föda. De är förhållandevis vanliga på brons- och järnåldersboplatser men ofta svåra att datera. Hus 9 stod i sydslutningen med närhet till rökgarvningshårdarna. Det föreslås vara från romersk järnålder och ha haft samband med garveriverksamheten som förråd av djurhudar och redskap.

Hus 10

Hantverksgolv (cirka 2 x 1,2 m stort och 0,1 m tjockt lergolv), fig 46. I sydvästra hörnet fanns en skålformad 0,2 m djup grop där leran utmed kanterna var rödfärgad av hög värme. Det saknades fynd men golvet använts troligen i hantverkssammanhang. Lergolvet kan dateras till tiden mellan 0 till tidigt 200-tal.

Fig. 46. Hus 10, lergolv med skålformad grop. Foto: Tina Fors/ÄLM.

Yngre romersk järnålder

Hus 13

Hus, sannolikt ett långhus, som byggdes efter branden på 200-talet då Hus 6 brann. Möjligen är Hus 13 och Hus 7 ett och samma hus och i så fall det största på platsen, fig 47 visar en hypotetisk utbredning. Husets konstruktion var inte möjlig att urskilja vid undersökningen 1999. Den presenterade utbredning av Hus 13 bygger på en sammantagen bild av rumslig spridning av finare, reducerat bränd och ornerad keramik som inte är eldskadad, ett flertal mynningsbitar av sådan keramik, vävtyngder, sländtrissor, ett par glaspärlor, ett par keramikbägare, lerklining och vit slagg. Husets yta sammanfaller med utbredningen av underliggande ID3 vilket tolkas som påfört som terrassering/planering för huset. Inom husets yta fanns en koboltblå, varmformad glaspärla med fasetter (Olldag 1104), i Danmark den viktigaste typen i yngre romersk järnålder Olldag 1992:212ff). Sländtrissor och vävtyngder visar att textil tillverkades i huset men keramikbägare och fin keramik talar också om samvaro av mer representativt slag. Huset bör ha byggts under sent 200-tal eller 300-tal. Till skillnad från fyndmaterialet i Hus 6 var Hus 13-materialet inte eldskadat.

Hus 7

1999 noterades ett tunt golvlager i profilväggar, fig 47. Huset berördes troligen delvis vid undersökningen 1998 men då framkom vare sig golvrester eller utmärkande fyndmaterial. Huset är äldre än Hus 5 och troligen från romersk järnålder men såväl storlek som hustyp är okänd.

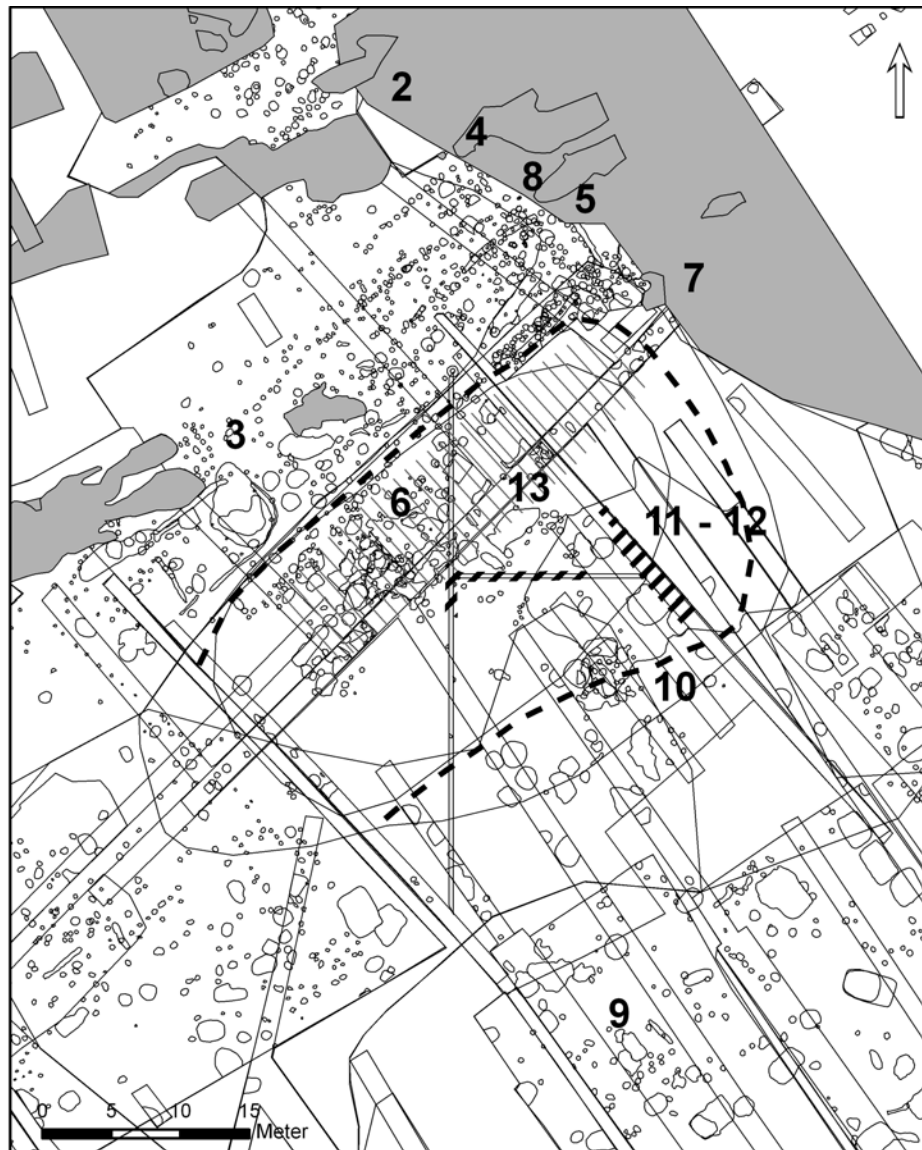

Fig. 47. Del av bopplatsen där flera hus har stått. Hus 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11-12 och 13. Hus 7 och 13 kan vara ett och samma hus. Hus 11-12 är asklager och bränd lera under ID2, tolkade i fält som golvlager (Martin Mikkelsen 1999). Det västra partiet som snedstreckats är grå silt. Med tunnare skräffering har en hypotetisk utbredning av Hus 13 markerats. I planens övre del syns del av Hus 2. Plan: Anders Biwall.

Hus 11-12

Tunna asklager och bränd lera som noterades i schaktkanter. Lagren överlappar delvis varandra och sannolikt rör det sig om golvlager i två olika hus. Det snedstreckade partiet i ett schakt på fig 47 visar var golvlagren noterades i profilen. Snedstreckningen i schakt väster därom visar var det noterades grå silt som kan indikera ytterligare hus. Hus 11-12 är äldre än Hus 5.

4.4. De yngre husen – folkvandringstid och vendeltid

Hus 5

Fig. 48. Hus 5. Foto: ÄLM.

Huset var 18 meter långt och 7 meter brett (SV-NO), hade svagt konvexa väggar med väggstolpar nedställda i grävda rännor, eventuellt placerade i trämoduler, fig 33 och 47. Gavlarna var i princip raka. Utanför väggstolparna i nordöstra gaveln fanns en ränna som kan ha haft en dränerande funktion, alternativt ingått i byggnaden. Huset är yngre än Hus 7 och Hus 8 men äldre än Hus 4 och därmed från 300-500-tal e Kr. En ansamling av delar av såväl runda som kägleformade vävtyngder som påträffades utmed södra väggen tolkas som platsen för en vävstol. Där fanns också en koncentration av keramikskärvor, bland annat av ett kärl med ornamentik av profilerade nagelstryck. Stora mängder av sådana kärl tillverkades i Vest-Agderområdet, Vestfold i Norge under senromersk järnålder – folkvandringstid (300-500-tal) även om de började användas redan under 200-talet. Bøe skriver att på de senare formerna nådde inte mynningsranden bukens största bredd, vilket stämmer med kärlet i Vittene. Kärlet är övervägande gula/rödaktiga av värme och antas ha använts vid kokning snarare än till bords (Bøe 1931:156ff). Fynden i huset hade prägel av hantverk och talar om textiltillverkning. Förutom vävtyngderna fanns en stor sländtrissa i ett av de takbärande stolphålen. En vriden järnten (del av redskap/länk i upphängning av kärl) fanns i ett annat takbärande stolphål. Husplanen överensstämmer med hus som Herschend har kallat "hallembryo" och som dateras till 300-500-tal e Kr (Herschend 1993). Fynden i Hus 5 saknar dock i flera avseenden (vad gäller fyndmaterial och fyndmängd) likhet med tidiga hallar på platser som Helgö, Uppåkra m fl. och en sådan tolkning kan för Vittenes del enbart baseras på husplanen/hustypen i kombination med boplatsens särpräglade karaktär. Textiltillverkningen kan dock ligga till grund för en tolkning att huset hade en annan funktion och/eller ett annat symboliskt värde än såväl ett traditionellt treskeppigt långhus som en ekonomibygnad.

Fig. 49. Skärvor av "Det lille kokekar" i Hus 5. Foto: Tina Fors.

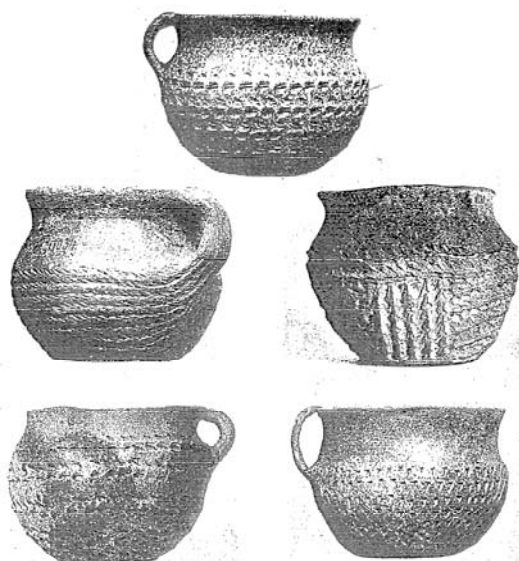

Fig. 50. Exempel på "Det lille kokekar" hämtade ur Bøe 1931 (s. 158-160).

Hus 4

Cirka 15 meter långt och 7 meter brett hus (SV-NO), fig 33 och 47. Huset hade två inre bockpar, väggarna var relativt raka och böjde av mycket svagt mot gavlarna. I varje långsida fanns en ingång, en i nordvästra delen och en i sydöstra delen. En stratigrafisk relation visade att huset är yngre än Hus 5 och Hus 8. Det fanns ett fåtal fynd i stolphålen. Huset ska troligen dateras till 600-tal, tidig vendeltid. Det var byggt invid platsen där Hus 5 hade stått och den rumsliga och tidsmässiga närheten mellan husen gör det troligt att Hus 4 var en efterträdare till Hus 5. Om så var fallet följer att tolkningen av Hus 5 som en tidig "hall" bör ifrågasättas eftersom Hus 4 helt saknar utmärkande fyndmaterial.

Fig. 51. Hus 4. Foto: Mats Hellgren/ÄLM.

4.5. Rektangulära härddar

Skilt från byggnaderna, på sydslutningen mot en forntida sjö fanns ett 40-tal stora rektangulära härddar placerade i små grupper, fig 52 och 54. I botten på flera av de djupare härddarna fanns välbevarad förkolnade stockar som täcktes av ett kompakt lager av skörbrända och även skärviga stenar, fig 53 och 55. Utmed kanterna var en ram av stockar lagd. Härddarna har en inbördes likhet som talar för att de användes för samma ändamål. Även om ^{14}C -dateringarna tyder på att de kan ha anlagts under tiden från förromersk järnålder fram till folkvandringstid så talar härddarnas samlade placering inom boplatsen och deras förmodade gemensamma användningsområde för att de ska placeras inom en betydligt snävare tidsperiod, i huvudsak under romersk järnålder, fig 10 i appendix.

Vedartsanalys har visat att man valde att använda enbart ett träslag i de djupare härddarna, tabell 11-12 i appendix (Vedlab rapport 9906, 9926 och 0028). Det är björk och al som dominerar i proverna, träslag som brinner långsamt och ger jämn värme. Några av härddarna hade luftkanal och i botten av en sådan härdd fanns salixkvistar som sannolikt var konstruktionsrester av luftkanalen. I de flackare och grundare härddarna användes blandade lövträd av mer porösa och lättbrunna träslag. Ek användes inte och ask är ovanlig. Man valde alltså bränsle med olika egenskaper beroende på härddens djup (som påverkar hur väl värmen bevaras) och funktion. En mycket stor mängd kol, även förkolnade stockar, finns kvar i flera av härddarna vilket talar mot att det skulle vara kolningsgropar. De djupare härddarna med björk och al gav en långsam värme som kunde fungera bra för rostning och torkning av födoämnen men den stora mängden kol, som ibland även var lite rutten, medförde en stark rökutveckling vilket snarare talar för rökning. Beredning av mat för festligheter motsägs även av bristen på animaliska lipider i härddarna, se nedan.

Ek som har högt energiinnehåll användes i runda och ovala härddar, i ugnar och den finns även i blandade stolphålsmaterial (Vedlab rapport 9926). Att ek användes primärt till ugnar, hus och boende kanske kan förklaras på ett symboliskt plan men det kan också ha en praktisk förklaring. Om eken var ovanlig

i omgivningen kanske den prioriterades till hus och boende. Kanske den inte lämpade sig till det som skulle göras vid härdarna, eller att den var mindre lämplig än de träslag som faktiskt användes.

Fig. 52. Några av de stora rektangulära härdarna. Foto: Ulf Viking/ÄLM.

Fig. 53. A11495 med förkolnade stockar. Foto: Sonja Jeffrey/ÄLM.

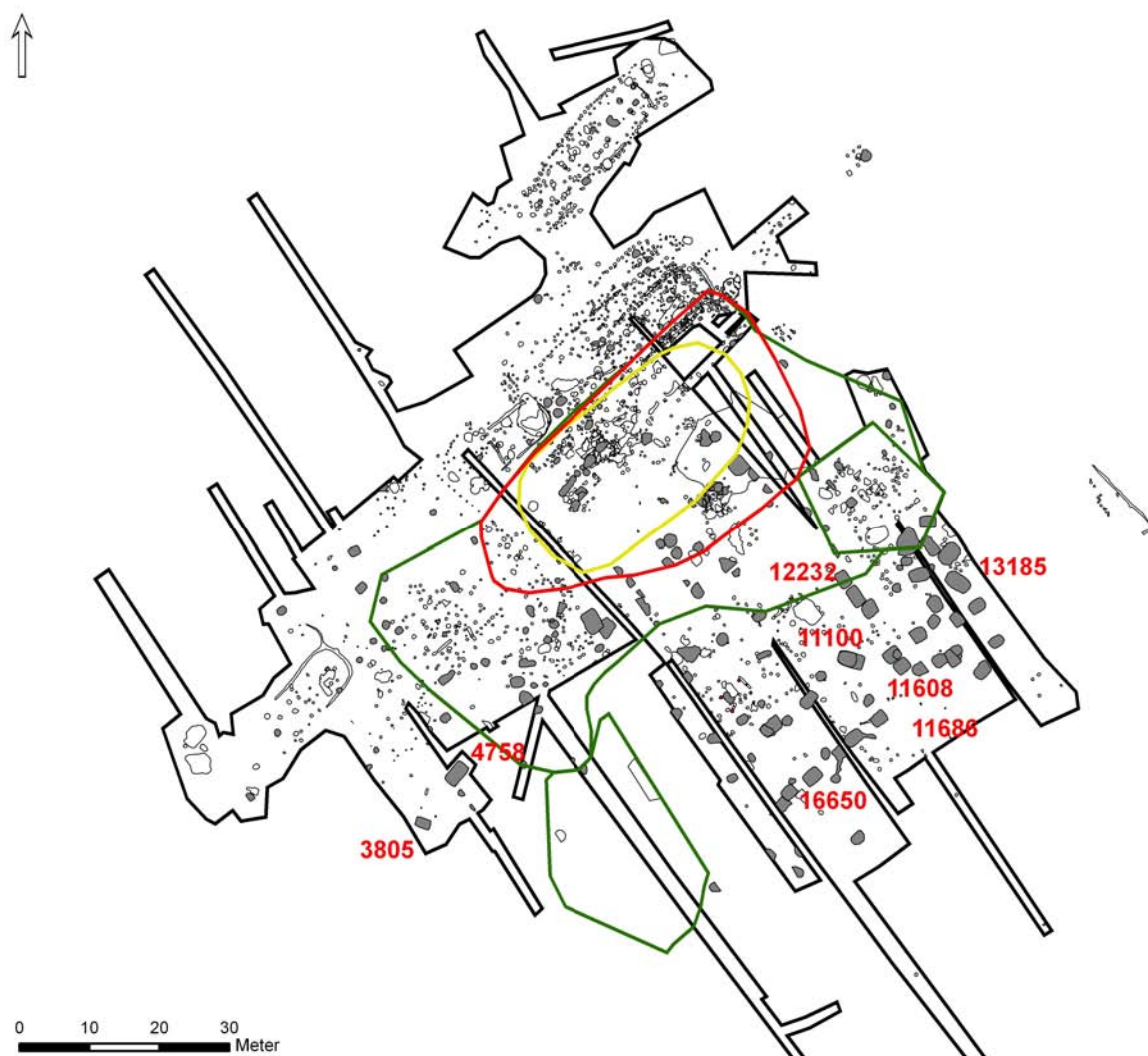

Fig. 54. De stora rektangulära härdarna har markerats med mörkgrått och de som har ^{14}C -daterats har anläggningsnummer. Övriga härdar har markerats med ljusgrått. Plan: Anders Biwall.

Fig. 55. Profil genom A11686. Under de skörbrända stenarna fanns ett kollager. Foto: Fiona Campbell/ÄLM.

Liknande härdar har undersökts på flera platser i det inre Västergötland men eftersom inga större ytor undersökts är härdarnas sammanhang okänt (Berglund muntligen). Jämförelsematerial finns också i Akershus fylke i Norge. Nära dagens skogsmarker finns flera platser med stora rektangulära härdar och på en boplats från romersk järnålder - folkvandringstid i Åmål, Nannerstad kommun fanns 40 stora rektangulära härdar. De låg i huvudsak i grupper för sig själva och var mellan 1,16 m och 3,16 m stora (medel 1,8 m) och mellan 0,18 och 0,48 m djupa (Helliksen 1997:67, 89ff). Beskrivningen nedan kunde vara hämtad från Vittene.

Bunnen var flat, dekket av brente trestokker som var lagt ovenpå hverandre til de nådde et stykke upp langs sidene. I ”trekassen” lå ulike mengder med skjørbrente stein, som igjen var dekket av et kullblandet brunt eller lysbrunt siltlag. Ofte var det bare ett rødbrent omriss i overflaten som indikerte strukturens avgrensning mot undergrunnen. (Helliksen 1997:90).

Vittenehärdarnas sot- och kollager men också igenfyllnadslager innehöll lipider. Lipidinnehållet var högre i igenfyllnadslagren. I såväl sot- och kollager som igenfyllnadslager indikerade lipiderna vegetabilier vilket kan tyda på att lipiderna härrör från recenta naturlager snarare än att vegetabilier har bränts i härdarna. Depåfetter (animalier) indikerades utanför och under härdarna. Anders Olson som genomförde analyserna föreslog att man bränt avfall i härdarna och att avfallshanteringen avsatte depåfetter runt härdarna (Olson 2001/2002:27). Depåfetterna runt härdarna kan även tala för torkning och/eller garvning av djurhudar (Olson 2001/2002:23). Den systematiska placeringen av härdarna tyder på en strukturerad verksamhet och rökgarvning av djurhudar framstår därför som mer sannolik.

4.6. Sammanfattande om boplatsen

Kulturlagren, bebyggelsen och de rektangulära härdarna talar för att Vittene var en boplats/miljö med avvikande karaktär. Det avvikande har en koppling till specialiserat hantverk och till en högre social miljö. Kulturlagren ligger bevarade i

ett hak i landskapet och tre huvudlager har urskilts. Det undre har karaktär av äldre kulturpåverkad matjord. Lagret har inte undersöks i någon större utsträckning men det tycks inte innehålla fynd i samma omfattning som överliggande kulturlager. I lagret finns material från sten- och bronsålder samt från tiden fram kring Kristi födelse. På en begränsad del av ytan finns ett siltigt lager, ID3, över den äldre matjorden (ID4). Inte heller detta lager är undersökt i någon stor utsträckning men det tycks inte innehålla stora fyndmängder. Lerutfällningar visar att lagret inte har bildat på plats och det har en skarp gräns mot underliggande lager som förstärker tolkningen att det är påfört (inför byggande av Hus 13). Det överst liggande kulturlagret ID2 har största utbredning. Det är mörkt med sot och kol och innehåller mycket fynd. Markkemiska analyser har gett indikationer på hantverksprocesser, metallurgi. De undersökta husen har dels legat i området med kulturlager, dels legat väster och norr om kulturlagren. Husen är från förromersk järnålder fram till 600-tal. Förutom det traditionella treskeppiga långhuset finns även ovanliga hustyper som avspeglar platsens avvikande karaktär: verkstadshus, stor förrådsgröp och möjligen ett "hallembryo" från 300-500-talet e Kr. (en tolkning som dock saknar stöd i fyndmaterialet). Platsens avvikande karaktär avspeglas också i metallurgiområdet och de stora härdarna som användes vid rökgarvning av djurhudar.

5. HANTVERK

I Vittene fanns alltså exempel på olika specialiserade hantverk och vi kan därmed konstatera att boplatsens innehåll, även då vi undantar guldfynden, kan beskrivas som mycket speciell. Vad är det då, förutom läget i det dåtida landskapet, som definierar det speciella i denna miljö?

Undersökningarna har bekräftat boplatsens karaktär av verkstads-/hantverksplats som lyftes fram i projektets inledning. Framför allt präglas lämningarna från äldre järnålder av detta. Det finns rester av järnhantering (ugnar för reduktion, men även avfall från smide), degelfragment från arbete med Cu-legering, sländtrissor och vävtyngder från tillverkning av textil, skedborr och holkyxa har använts vid snickeri, keramik har tillverkats (Gerdin, manus) och djurhudar har rökgarvats. Prylar och sylar kan ha använts vid läderarbete men också vid finsnickeri. Olika hantverk har utövats på boplatsen men här ges rökgarvning av djurhudar störst utrymme eftersom det försiggick på platsen under äldre järnålder (tiden för guldringarna). Det är också ett hantverk som sällan behandlats i samband med arkeologiskt undersökta lämningar varför även själva processen beskrivs. Som en följd av detta behandlas järnhantering och annan metallurgi, snickeri och textiltillverkning i mindre omfattning. Bredden av specialiserat hantverk, även om det råder viss oklarhet beträffande verksamheternas samtidighet, visar ändå att det var en speciell miljö med koppling till högre sociala skikt.

Kunskapen om garvning av djurhudar under äldre järnålder är begränsad men den metod som användes var sannolikt rökgarvning (Reed 1972). Liket andra hantverk krävdes skicklighet för ett bra resultat. Värmen fick inte vara för hög eller ojämn och den förberedande bearbetningen av skinnet behövde göras noggrant. De anläggningar som tolkas som rester efter rökgarvning av djurhudar i Vittene är ett 40-tal stora rektangulära härdar. Förutom sylar och prylar har det inte påträffats

redskap (som knivar och s-formade knivar) som kan förknippas med skinn- och/eller läderarbete. Ulf-Erik Hagberg har föreslagit att djurhudar exporterades till romerska armén (Hagberg 1967). Någon sådan export har dock inte kunnat beläggas. Även om romerska armén hade ett mycket stort behov av djurhudar av olika slag så fanns behov även i mer närliggande områden och vårt klimat bör ha gett bra hudar både från vilt och från boskap.

5.1. Rökgarvning

Garvning är den kemiska process som omvandlar hud till skinn och läder. Den färskas djurhuden konserveras först genom saltning, torkning eller nedkylning för att förhindra förruttnelse. Därefter blötläggs den för borttagning av hår, epidermis, resterande kött och hinnor. Om huden ska användas till något som kräver viss mjukhet och tänjbarhet kan gödsel/dynga tillsättas så att vissa äggviteämnen upplöses och huden blir slapp (Forbes 1957:3f). Om huden läggs i vatten för att rötas och jäsas, i en lösning med träaska eller blötlades i urin underlättas borttagningen av hår (Forbes 1957:11, 18f). Genom garvningen binds de kemiska bindningar som utgör bindvävstrådarna samman, konserveringen blir permanentad och skinnets blir sterilt. Det blir motståndskraftigt mot vatten samtidigt som styrkan och smidigheten är bevarad (NE, Band 7:342). De äldsta metoderna för garvning var med fett och rök även om fettgarvning i sig inte är en fullgod garvning i kemisk mening (Reed 1972:72). Hudens köttssida gnuggas med fett som innehåller en garvande substans i aldehyder från omättade fettsyror. Vid rökgarvning är de garvande substanserna aldehyd och fenoler i röken från förbränningen. Fett- och rökgarvning användes sannolikt huvudsakligen för beredning av skinn, snarare än av läder (NE, Band 7:342). Genom att garva med rök efter fettgarvningen trängde fettet bättre in i huden och effekten förstärktes. Huden garvades i röken från en eld på rutten ved. Den ruttna veden gav en kraftigare rökutveckling och röken kunde även koncentreras genom att ha ett tält över elden. I litteraturen anges tider mellan 20 minuter och några dagar för garvningen. Huden från en rad olika djur kunde användas beroende på tillgång och vad huden skulle användas till. Hudar från olika djur har olika kvalitet. Älgens hud är exempelvis tunnare på våren och lättare att garva. Hästhudar anses svårbehandlade och i modern tid har aldehydgarvning användes till dessa (Forbes 1957:19). Stallmatade djur ger ett lösare och tunnare skinn än djur som betat fritt. Om djuren betat på låglandet får man större hudar men å andra sidan är skinnen från djur som föds upp i bergsområden starkare och bättre. Skinn från djur som levt i svala/kalla och fuktiga klimat är av bättre kvalitet än om djuren levt i torra, varma klimat (Reed 1972:36f).

De redskap som vi förknippar med läderbearbetning: halvmåneformade knivar, s-formade knivar, sylar och prylar, förekommer tillsammans med romersk import i områden med bra och stora betesmarker: Östergötland, Västergötland och på Öland (Hagberg 1967:115ff). Det har därför föreslagits att djurhudar och läder exporterades från dessa områden till romerska trupper vid Limes (Hagberg 1967:121). Hagberg föreslår nötboskap i första hand men att även häst, får och andra djur spelade en stor roll liksom andra biprodukter som torkat kött och klister (Hagberg 1967:122f). Den romerska armén var en mycket stor läderkonsument

och Nordeuropa och Skandinaviens resurser har nämnts i sammanhanget. Det finns dock oklarheter kring detta. För arméns behov importerades tidigt djurhudar från Illyrien till Podalen, senare även från Gallien, Britannien, Spanien och Alp-provinserna (Forbes 1957:52f). För lyxläder och obehandlade skinn importerades hudar från Syrien, Babylonien, Mindre Asien, Egypten och Nordeuropa (North). Lokala läderhantverk etablerades huvudsakligen där stora armétrupper behövde mycket läder, ex Tyskland (Reed 1972:53). Läderhandeln i Västeuropa under romarrikets dagar är inte helt känd men en betydande roll i den romerska läderhandeln spelade Mindre Asien. "It is probable, however, that Asia Minor produced for the general markets some of the finer grades of finished leather and parchment" (Reed 1972:54f).

I Vittene användes de stora härdarna för rökgarvning av djurhudar. Det gjordes i stor skala och vid flera tillfällen. Där fanns betesmarker för boskap och skogsmarker för vilda djur (älg) samt ett gynnsamt kommunikativt läge. Bra kvalitet på hudar från djur i kalla/fuktiga klimat kan ha bidragit till att djurhudar från våra områden var eftertraktade men avsättningen behöver inte vara långväga.

5.2. Järn

Cirka 90 kg slagg har tagits tillvara vid undersökningarna, i huvudsak i det så kallade verkstadsområdet (ID54) söder om Skålberget. En slagguppsamlingsgrop har undersökts inne i trädgården vilket visar att järnhantering försiggick även på berget. Inom en mindre yta i verkstadsområdet påträffades förutom bitar av ugnsväggar, glödskal och sprutslag även fragment av blästermunstycken.

Fig. 56. Slagg och del av en ugnsvägg. Foto: Tina Fors.

Endast begränsade analyser har gjorts av det samlade slaggmaterialet (GAL). De processled som har framkommit är framställning av järn och primärsmide. Det som framställdes var kolstål, kolfritt och låg kolhaltigt järn samt fosforjärn (Englund 1998, Englund och Grandin 1999, Eva Hjærtner-Holder muntligen 2007). Det tyder på att man behärskade att framställa de kvaliteter som behövdes i samhället och av dessa kunde alla typer av eggverktyg (skärande verktyg) och andra redskap tillverkas. Fosforjärn och kolstål är också kvaliteter som används vid vapentillverkning, något som var en högstatusproduktion (Hjærtner-Holder, Lamm och Grandin 2000:40). Bra kolstål har inte hittats på vanliga boplatser utan är knutna till platser med elitär karaktär (Hjærtner-Holder m fl 2003:176, Grandin och Hjærtner-Holder 2003:312f). Avfallet i Vittene (kolstål, fosforjärn och kolfritt järn) har alla kvaliteter som krävs för vapensmide. Primärsmidesavfallet visar att man hade en god tillgång på hög kvalitet och kunde bearbeta lappar utan att behöva ta vara på allt avfall. Material med jämnast kvalitet togs tillvara (Hjærtner-Holder, muntligen 2007). Fragment av blästermunstycken och glödschal tyder på sekundärsmide (föremålssmide) på boplatserna (Englund och Grandin 1999:13). Blästermunstyckena har hål som har en diameter på ca 20 mm och de kan ha varit använda i ässjor vid järnsmide, i gjuteri för Cu-legeringar eller vid silver- eller guldsmede (Hjærtner-Holder, muntligen 2007).

Fig. 57. En bit av ett blästermunstycke. Foto: Tina Fors.

Det analyserade materialet tyder på att myr- eller sjömalm använts men det finns även ett slaggstycke med avvikande kemisk sammansättning vilket kan tyda på en annan malmtyp (Englund och Grandin 1999:14).

De järnstyckena som har mest långtgående bearbetning har de högsta kolhalterna (kolstål). Det övriga järnet som har analyserats är mjukare men har inslag av kol. Det innehåller även fosfor som är gynnsamt för att höja materialets hårdhet men behåller, när det förekommer i kolfritt järn (mjukt järn) det kolfria järnets seghet. Det är dock styckena som inte bearbetats vidare av smeden. Ett av järnstyckena har ett högre fosforinnehåll och det kan vara avsiktligt med hjälp av tillsatser eller genom förändring av förädlingsprocessen för att höja styckets hårdhet. Även om de analyserade bitarna har kasserats innan de bearbetats till ämnesjärn har de kvaliteter som gör dem användbara till skärande verktyg och vapen (Englund och Grandin 1999:2).

5.3. Kopparlegering

Eva Hjærtner-Holder (UV GAL) har vid en okulär bedömning av ett fåtal fragment ur fyndmaterialet bekräftat att ett par fragment är från deglar. Det går inte att avgöra om det är brons eller mässing som smälts i dessa men de är med stor trolighet tillhöriga arbete med en Cu-legering. Inga analyser är gjorda på materialet och det är inte knutet till någon specifik kontext på boplatsen. Degelbitarna visar på bredden i metallurgi på platsen.

Fig. 58. Bit av en degel från arbete med kopparlegering. Foto: Tina Fors.

5.4. Textil

Det har påträffats både runda och kägelformade (även kallad pyramidformade) vävtyngder, fig 59. De kägelformade dateras i Sverige till yngre romersk järnålder och folkvandringstid vilket överensstämmer med kontexterna i Vittene (ex vis Björstad & Säfvestad 1993:181. Typen av vävtyngd hör samman med den stående vävstolen som var en nordvästtysk/holländsk influens eller en influens som stammade från de nordliga romerska provinserna (Bender Jørgensen 1980:24f). Flera fragment i Vittene, av både runda och kägelformade vävtyngder, är från vävstolen i Hus 5. Det finns också flera fragment knutna till Hus 13 men utan samma rumsliga koncentration som i Hus 5.

Från textilarbete finns även 10 sländtrissor. De är av lera, skiffer och sandsten och det finns även halvfabrikat av skiffer till sländtrissor, fig 61. En lite större sländtrissa fanns i ett takbärande stolphål i Hus 5 och övriga nio låg i kulturlagret i (eller i anslutning till) Hus 13-området. Skivkonvexa sländtrissor fanns från yngre romersk järnålder fram till medeltid (Høigård Hofseth 1985:35ff, Björhem & Säfvestad 1993:181). I Vittene har de skivkonvexa sländtrissor ett rumsligt och stratigrafiskt samband med sländtrissor som kan dateras till äldre järnålder. I en artikel om norskt material från Rogaland skrivs att användandet av olika material till sländtrissor var vanligare under äldre järnålder jämfört med yngre järnålder (Høigård Hofseth 1985:42). En bikonisk sländtrissa med vertikal streckornering har paralleller i norskt material och kan dateras till 300-tal, sen romersk järnålder, fig 60 (Høigård Hofseth 1990:51). Såväl formen som dekoren kan föras till äldre järnålder (Høigård Hofseth 1985: 35f, 45f). Sländtrissan hittades i Hus 13-området, den är i två delar och inte eldskadad. Genom relation till övrigt fyndmaterial och ¹⁴C-dateringar kan sländtrissor med största

sannolikhet föras till yngsta delen av romersk järnålder-tidig folkvandringstid. Sländrissorna av skiffer kan genom stratigrafiska relationer dateras som samtida med den bikoniska och relateras till Hus 13.

Fig. 59. Kägelformad vävtyngd. Foto: Tina Fors.

Fig. 60. Bikonisk sländrissa med vertikal streckornering i Hus 13. Foto: Tina Fors.

Fig. 61. Sländtrissor, halvfabrikat och ett ämne till en sländtrissa av skiffer. I och i närheten av Hus 13. Foto: Tina Fors.

På Slöinge i Halland förekom sländtrissor och vävtyngder tillsammans med guldgubbar och glashägare i husens stora rum. Lundqvist menar att det kan visa att mer specialiserad och avancerad textilhantverk utfördes i huvudbyggnad (Lundqvist 2003:74, 82). Följaktligen säger det även något om den specialiserade textilhantverkets status.

5.5. Trä

Träarbete visas av navare och holkmejsel bland järnföremålen. Prylar och sylar kan ha använts till läderarbete men också vid finsnickeri.

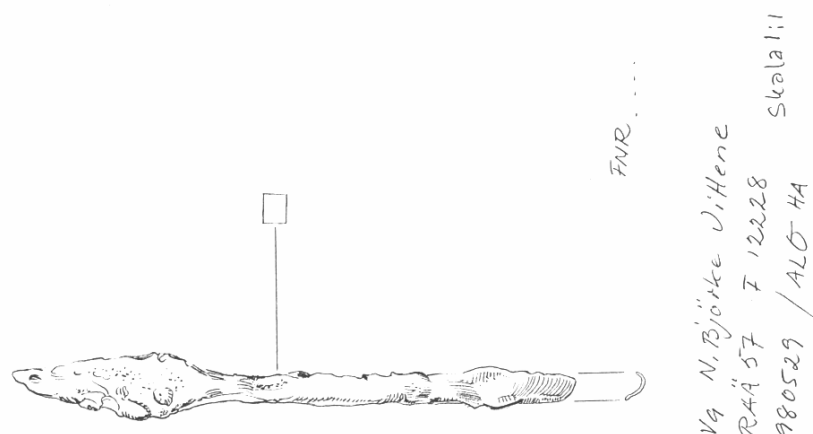

Fig. 62. En navare/skedborr av järn.

6. SKÄRVOR AV GLASBÄGARE OCH KERAMIKBÄGARE

I allmänhet identifieras boplatser med avvikande karaktär genom förekomst av speciella fyndmaterial, till exempel brakteater, guldgubbar och glasbägare. Varken brakteater eller guldgubbar har påträffats i Vittene men bland fynden finns det några skärvor av förhistoriska glasbägare. Så utöver guldringarna finns det även andra fynd som anses definiera speciella miljöer. Undersökningarna har dessutom visat att det förekom produktion av avvikande fyndmaterial/föremål (hantverk).

Olika inslag i keramikmaterialet och tre skärvor från tre olika glasbägare är spår av social samvaro från tider under perioden yngre romersk järnålder–vendeltid/äldre vikingatid. Bland keramiken finns små bägare och polerad finkeramik som kan knytas till förtäring av mat och dryck. Det finns också en keramikbägare ornerad för att efterlikna en glasbägare (Gerdin manus).

Glas- och keramikbägarna användes snarare vid speciella sociala sammankomster än till vardags, kanske vid mer eller mindre ritualiserade dryckesceremonier, något som förknippas med hallmiljöer. Glas var tydligt knutet till högre samhällsskikt och hade ett mycket högt prestigevärde. Om fynden av 76 glasskärvor från folkvandringstid till vendeltid/tidig vikingatid på Slöinge boplatser i Halland har Johan Callmer skrivit: "...glasfynden ger också belägg för en levnadsstil där iögonfallande konsumtion spelade en viktig roll" (Callmer 2003:108). Även glasbägarna i Vittene hade högt prestigevärde och de två yngre glasskärvorna från vendeltid och från övergången mellan vendeltid och äldre vikingatid, visar band till högre skikt i samhället även under yngre järnålder.

Fig. 63. Keramik från Hus 13-ytan. Foto: Tina Fors.

Fig. 64. Keramikbägare, möjligen i Hus 13. Foto: Tina Fors/ÄLM.

En cirka 3 mm tjock skärva av gul/gulochra glas med två inslipade, opolerade ovaler är del av en rundbottnad glasbägare från sen romersk järnålder med början i 300-talet och en bit in i folkvandringstid (sen 300-tal till tidigt 400-tal, Lars G Henricson), fig 65. Skärvan hittades i matjorden vid/i Hus 7 (invid Hus5). Typen av glasbägare förekommer i Skandinavien och i ett stråk genom östra Europa ned till Svartahavsområdet. Glasbägarna är framställda av glasmassa i olika gröna toner och i sällsynta fall även av violett glas. Botten är rundad och avslipad, randen är rak eller något utåtböjd. Dekoren är en eller flera inslipade fåror under randen och tre till fem rader inslipningar, ovala överst och rundade vid botten (Näsman 1984:49f).

Fig. 65 . Glasskärva från en bägare med inslipade ovaler. Foto: Tina Fors

En skärva av en glasskål (klockbägare/klocktumlare) med mynningskant med luftspalt hittades i kulturlagret ID54 i verkstadsområdet, fig 66. Det är en mer ovanlig skål från sent 500-tal - slutet av 600-tal (vendeltid). Skålens mynningskant är omvikt och inåt driven med kraftig luftspalt. Mynningskantens diameter är cirka 12 cm och det kan ha varit en något sluten skålform. En liknande skål från Vallhagar är 24 cm i diameter. Paralleller har även hittats i Valsgärde och Vendel. Skålarna tillverkades rimligen på kontinenten men engelsk proviniens har även föreslagits (Henricson 2005). På boplatsen i Slöinge i Halland finns två mynningskärvor med luftspalt från två olika klocktumlare. Klocktumlar är en

av karaktärsformerna i de norra och centrala delarna av Frankerriket och formen tillverkas in i första hälften av 700-tal (Callmer 2003:112).

Fig. 66 . Glasskärva, en mynningsbit av en skål/klocktumlare. Foto: Tina Fors.

En tredje skärva är en mynningsbit från en trattbägare eller öppen skålförm. Diametern har beräknats till cirka 8 cm. Genom skärvans blå- och föroreningsstruktur är den möjlig att datera till ett övergångsskede mellan vendeltid och vikingatid. Sannolikt är det en tidig variant av trattbägare med datering i 700-tal e.Kr (Henricson 2005). Paralleller har hittats bland annat på Helgö. Callmer menar att glaset under denna tid ofta hade en distinkt blågrön ton och att det är mer ovanligt med starkt grön, mörkblå, rödbrun och mörkbrun ton (Callmer 2003:112). Glasskärvan i Vittene hittades vid/i verkstadsområdet och har en starkt grön ton, fig 67.

Fig. 67. Mynningsbit av en trattbägare eller öppen skål som sannolikt är från 700-tal e Kr. Foto: Tina Fors.

7. LANDSKAPET

Fig. 68. Landskapet söder om Hunneberg. Centralt i bilden är åkern med Vitteneboplatsen och bortom den syns Skålbergsmaden. I fjärran breder Risveden ut sig. Foto: Tina Fors.

Vittenes läge har beskrivits som kommunikativt och strategiskt. Vad låg då boplatsen i för landskap? Hur såg det ut? Kan vår förståelse av det dåtida landskapet hjälpa oss att analysera boplatsen? Vad finns det för andra fornlämningar i bygden? Kan vi använda boplatsens läge i det dåtida landskapet för att förklara dess speciella karaktär?

Det dåtida landskapet och människans förhållningssätt till det är av stor betydelse för förståelsen av Vitteneboplatsen och Björkebygden. Landskap erbjuder möjligheter men sätter också begränsningar – för människor och djur, för rörelse och boende. Björkebygden med Vittene ligger mellan två större slättområden och det ligger mellan skog och vatten. Vänern, platåbergen och Göta älv präglar landskapet i stort och går vi tillbaka till tiden före utdikningar, torrläggningar och före kanaler och reglering av Väterns vattennivå, får vi ett landskap med mer vatten och våtmarker än idag. Detta landskap integrerade människan i sin föreställningsvärld på ett för oss svårfångat vis där olika landskapselement gavs olika betydelser.

7.1. Avsides i gränsland

Vittene ligger i Vänerbäckentet som på riksnivå har varit ett gränsland under medeltid och historisk tid. Ovanför fallen i Göta älv byggdes under medeltid en svensk riksborg (Ekholm) på en ö och norrut vid Väterns västra strand byggdes

ytterligare en borg (Dalaborg). Strax öster om Vittene går gränsen mellan olika administrativa förvaltningsenheter (socknar, häradar och län). Landskapsbeskrivningen har en (medvetet vald) underton av att miljön i Vittene och Björkebygden mer ska relateras västerut i Vänerbäcken till Tunhems- och Hullsjöslätten än österut.

Norr om bygden vidtar platåbergen Hunneberg och Halleberg, bortom Floslätten öppnar sig Vänerviken Dättern, fig 70. Söderut breder det vidsträckta skogsområdet Risveden ut sig och västerut bortom Tunhemsslätten flyter den mäktiga Göta älv. De kraftfulla fallen vid Trollhättan, *Helvetesfallen*, med 32 meters sänkning av älven var länge oöverstigliga hinder i vattenleden som förbinder Vänern med havet.

Fig. 69. Fallöppning vid Trollhättan sommaren 2004. Foto: Tina Fors

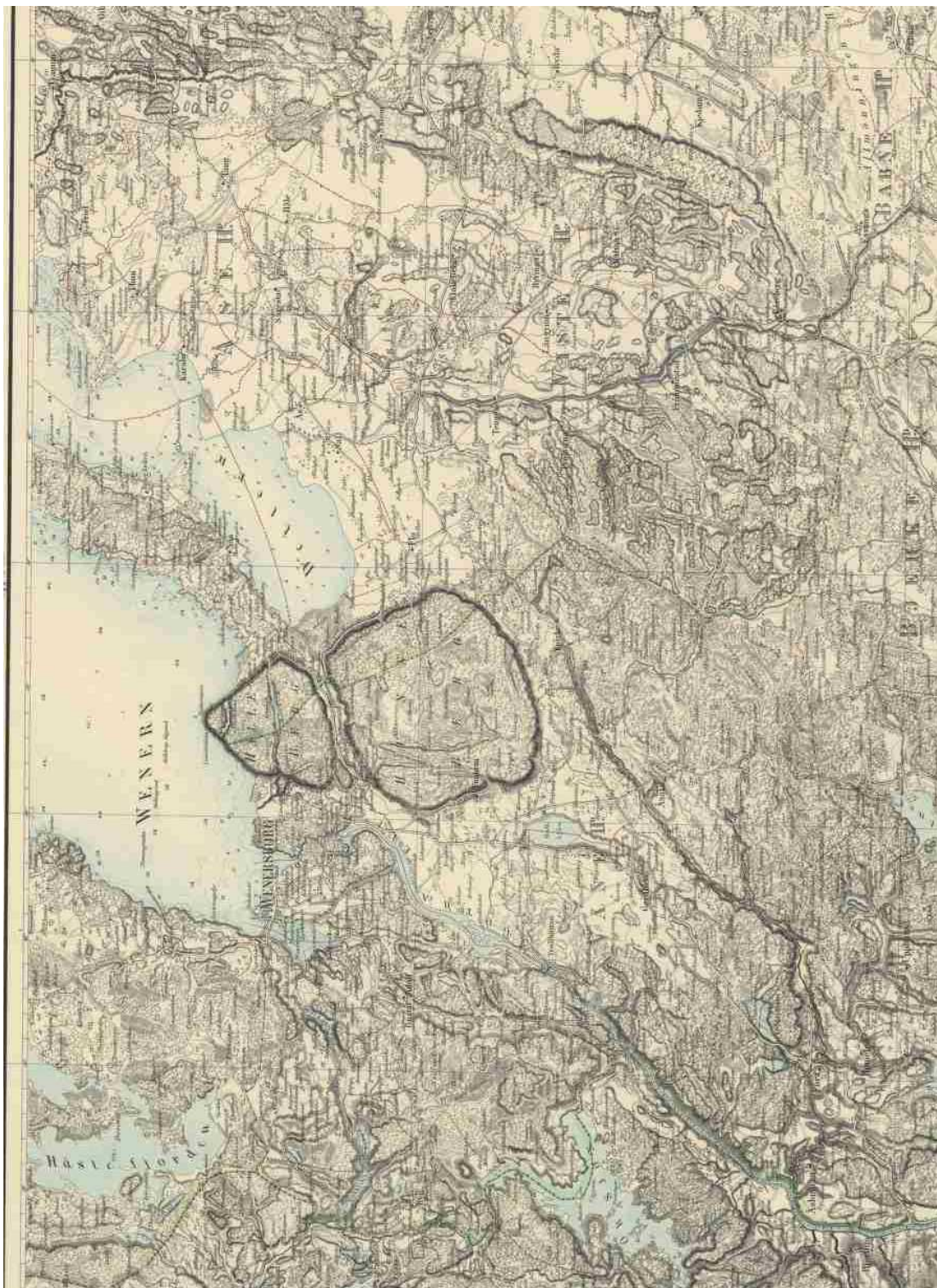

Fig. 70 . Generalstabens karta från 1847 (blad Vänersborg) visar landskapet kring Halle- och Hunneberg. Vittene ligger strax söder om Hunneberg. Björkeåns dalgång syns som en kraftig försänkningen (SV-NO). Öster om Floslätten syns Nossans dalgång som en försänkning (N-S).

Fig. 71. Vitteneboplatsen ligger centralt i bilden. Bortom Floslätten ligger Åse härad. Foto: Kjell Edvinger 1997.

Platåbergens plana siluett är synlig vida omkring och de är påtagliga inslag i landskapsbilden. Bergen har varit en betydelsefull resurs för skogsprodukter och vilt (kött och älghudar). Under historisk tid har det vävts berättelser om liv och mystik kring bergen, med all sannolikhet även så under förhistorisk tid. Här har asagudarna ansetts haft sitt urhem och i folktron har Hunneberg antagits fått namn efter hunnernas härjningar under folkvandringstiden (Söderberg 1997:23). I krigstider under historisk tid ska bergen ha gett skydd för både människor och boskap som tog sig upp på bergen genom olika klevvar. Tre av klevarna ligger på Hunnebergs södra kant och en av dem ligger rakt norr om Vittene.

Väster om Vittene och öster om Göta älv ligger Tunhemsslätten med Hullsjön. Lars Lundqvist har visat att så kallade centralplatsindikationer (ädelmetallfynd, särskilda fornlämningar och namn o s v) i Väne härad har en anknytning till Tunhemsslätten under järnålder. Många av fynden kan dateras till folkvandringstid och han menar att såväl fynd som fornlämningsbild pekar mot att området kring Hullsjö intog en central roll på Tunhemsslätten och i hela Vänebygden under järnålder (Lundqvist 1997). Han anser därför att Hullsjöområdet och även området kring Åker vid Göta älv är viktiga för att förstå Vittene. I sin studie använde Lundqvist ett långt tidsperspektiv, 200-1200 e Kr. Kritik har framförts mot detta arbetssätt som innebär att indikationer från skilda tider läggs samman och presenteras som en ”statisk” bild utan hänsyn tagen till det tidsdjup som indikationerna faktiskt representerar och till de förändringar av makt och centralitet som måste ha skett under en tusenårsperiod (ex Nicklasson 2001, Häggström 2001, Hårdh 2003).

Vid Hullsjö har en medeltida kungsgård (*Holæsis*) legat och flera säterier omnämns i Hullsjö, Rånnum och Malöga socknar under medeltid (Connelid 1997:91, Lundqvist 1997:120ff). Kungsgården namngav Hullsjö bo som omfattade Väne, Ale, Bjärke och Flundre; härader med anslutning till Göta älvs flodområde. Bo-indelningen, den tidiga organisationen i skattedistrikt, är känd från äldre västgöotalagen från 1200-talets första hälft men faller troligen tillbaka på förhistoriska indelningar (Karlsson 1997:73). Till kungsgården hörde troligen hela området mellan Göta älv och Hullsjö (ungefär motsvarande Gärdhems socken) (Welin 1954:53f). Under historisk tid har Vänebygden utgjort en av de större kulturbygderna i sydvästra Vänerområdet (Lundqvist 1997:117). För att öka åkerarealen vid Hullsjön sänktes sjön en halv meter under 1800-talet och ytterligare i början av 1900-talet (Digerfeldt och Welinder 1978:1, Svenskt Vattenarkiv Nr 65, 1995). Sjösänkningar och utdikningar ökade åkerarealen men samtidigt minskade omfattningen av sjöns kringliggande flacka översilningsängar vilket kan anas på kartmaterial.

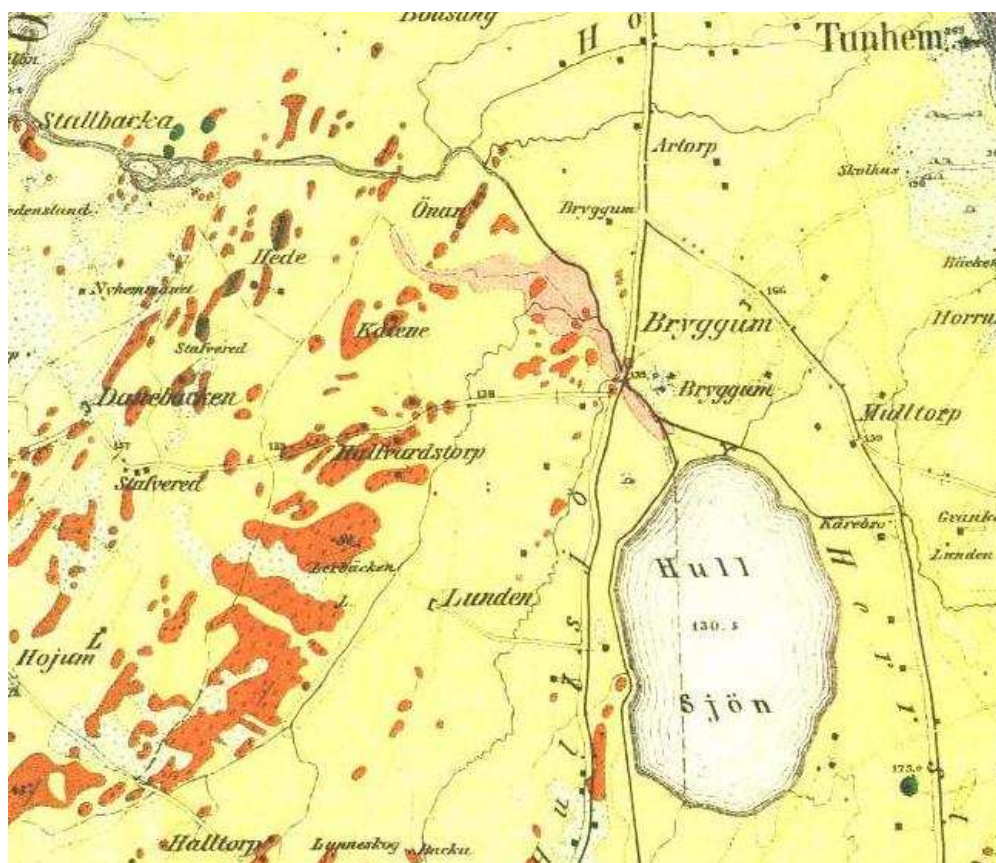

Fig. 72. Geologisk karta år 1870 som visar området mellan Stallbacka vid Göta älv och Hullsjön. Vid Bryggum norr om Hullsjön anas områden som har torrlagts under sen historisk tid.

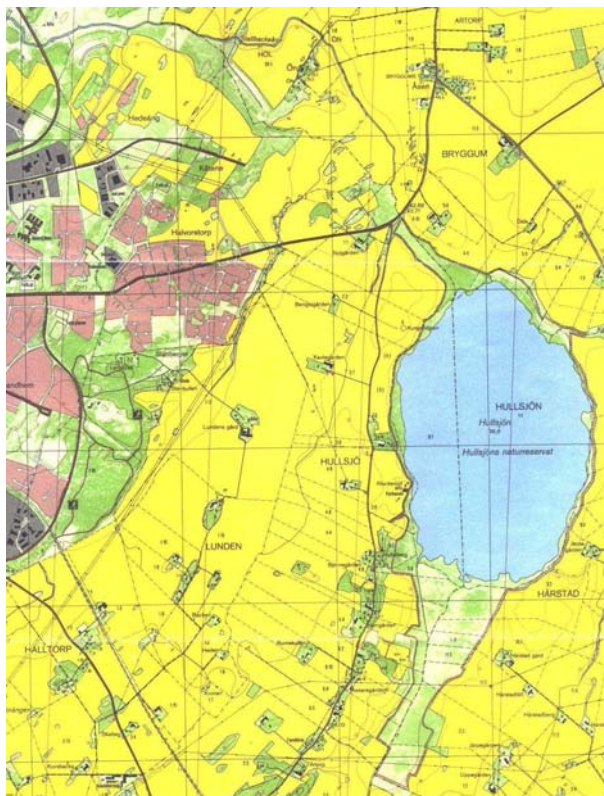

Fig. 73. Gula kartan. Torrlagda områden ansas både söder och norr om Hullsjön.

Fig. 74. Häradsekonomska kartan 1890-97. Området mellan Hullsjön och Stallbacka är markerat som våtmarksområden.

Vid *Helvetesfallen* finns fornborgar på båda sidor om älven och såväl uppströms som nedströms fallen har det hittats guldföremål från folkvandringstid: två guldraketeatrar (en med runor), en guldfingerring och en guldsiral (Lundqvist 1997:118f). 1844 inlöstes sex små trinda guldtelar som hittades vid arbete mellan greve Ekeblads sluss och Göta älv (nr 1112 Tillväxten). Vid fallens nedre del och öster om Göta älv ligger Åkers sjö som numera är ansluten till älven genom en grävd kanal. I samband med att sjön tappades för att underlätta grävandet av kanallinjen hittades en samling guld- och silvernipper 1798. Inbäddat i torv på sjöns botten hittades en mängd ekvirke "... likt lemningar efter en förstörd bro eller strandbrygga, utanföre hvilket fanns et ankare/.../och jemte detta en mängd uråldriga guld- och silfver- nipper, bestående af Ringar, spännen, glasperlor upträdde på silfvertrådar, hakar (brösthålar) dels af silfver, dels af silfver incrusterad med guld." Föremålen är från 500-talet och i en artikel 1961 skriver Ulf Erik Hagberg: "Frågan är om inte en omlastning bör ha skett just vid Åkers sjö/... /De relaterade fyndomständigheterna för ju snarast tanken till gods, som förlorats vid en omlastningsbrygga" (Hagberg 1960:83). Men, fortsätter Hagberg, såväl båtar som ankare har på andra platser förekommit i mossfynd.

Värd att nämna är även den keramikvas med meander- och vinkeldekor som hittades i en grav sydväst om Hullsjö. Vasen är av nordjylländsk typ och från tidig romersk järnålder, den tid då förändringar sker i Vittene (Sarauw-Alin 1923:304f). Nordväst om sjön har det även hittats ett svärdslydebeslag av guld (fvt) (Sarauw Alin 1923:332).

Fig. 75. Keramikvas med meander- och vinkeldekor (Göteborgs Stadsmuseum/GAM Inv nr 25142. 84/20, 37/21, 54/21. E66).

Öster om Vittene ligger en annan av de större kulturbygderna i sydvästra Vänerområdet under historisk tid, slätten kring Nossans vattenområde (Lundqvist 1997:117). Nossan rinner norrut och mynnar i Dättern som idag har karaktär av en lerslättsjö och är som mest 2 m djup, fig 70. Den är idag en av gösens viktigaste lekplatser i Sverige och ett viktigt område för fåglar. Sannolikt sträckte sig sjön

längre söderut under äldre järnålder, fig 91, och namnet Flo som antyder att Floslätten varit översvåmningsmarker (sid 80), har äldsta skriftliga omnämnande 1305. Öster om Nossan finns en namnmiljö som kan antyda ett område av betydelse under järnålder, sid 82.

Bygden mellan slätterna

Före guldringarna var trakten, arkeologiskt sett, mest känt för sex harpixkakor som hittades 1928 då ett dike grävdes för att vattna av en högmosse mellan berg och moränhöjder öster om gården Högarna (GAM 28/30, Häggström 2001:81, Weiler 1994:28). Harpixkakorna är från 1300-1000 BC och deponerades i öppet vatten, obetydligt senare deponerades ett par flintskäror (GAM 28/30, Häggström 2001:80, Weiler 1994:28). Det har även hittats offrade skafthålsyxor men det finns inga kända våtmarksoffer från järnåldern.

Projektets arbete i omlandet har visat på en tätare fornlämningsbild (Häggström 2001). Det har noterats järnslag, järnålderskeramik och härdmaterial i åkrarna på flera platser nära bäckar, våtare marker eller kulverterade bäckar i Björkebygden. Det är boplatser eller kanske mindre produktionsplatser, indikationerna ger ingen närmare datering eller tydlig bild av platsernas karaktär. Äldre järnålderskeramik har också noterats på Hunnebergs sydkant norr om Vittene. En intressant (bo)plats med både äldre och yngre järnåldersmaterial har lokaliserats relativt centralt i bygden väster om Vittene, fig 82 (12 och 13/VP29 och VP30 i Häggström 2001). Där hittades även en blå glaspärla av typen Q036T:2 (Callmer) som var vanlig under 900-talet men som även förekom ca 860-885 AD (Callmer 1977:77, 90 colour plate IV, i Häggström 2001:67f daterad till äldre järnålder). En annan glaspärla har troligen rester av ett pärlidon i hålet (Häggström 2001:69). Keramiken från platsen har, liksom stor del av Vittenekeramiken, fingerintryck på mynningsranden och är från äldre järnålder (Gerdin, manus). Keramik som hittats vid dagens Vittenegårdar visar att där troligen fanns en boplatser under yngre järnålder (Häggström 2001:63).

Fig. 76. Pärla av typ Q036T:2 (Callmer). Pärlan från Vitteneboplatserna är till synes helt oanvänd.
Foto: Anna-Lena Gerdin.

Fig. 77. Pärla av typ Q036T:2 (Callmer) från boplatserna väster om Vittene. Pärlan är använd.
Foto: Tina Fors.

Det finns enstaka gravar som är äldre än yngre förromersk järnålder i landskapet i Björkebygden. Cirka 300 m nordost om Vitteneboplatsen började ett flatmarksgravfält anläggas under yngre förromersk järnålder och det användes fram till 100-talet e. Kr. då gravfältet Högarna började anläggas, fig 82 och 85 (Artelius & Lindqvist 2002:49, Artelius & Lindqvist 2007). Högarna användes därefter fram i vikingatid. Under folkvandringstid anlades Store Hög vid Östbjörke och en gravhög i skogen väster om öppna Björkebygden. På 700-800-talet togs flatmarksgravfältet åter i bruk som gravplats.

Högarna ligger cirka 800 meter nordost om Vitteneboplatsen (RAÄ 4) och arkiv- och litteraturuppgifter tyder på att cirka 25% av gravfältet har försvunnit i samband med grustäkter och byggnationer (Häggström 2001:43). Den visuella kontakten med Skålbergsmaden och Skålberget är slående men det finns även sikt och synlighet i andra riktningar. Idag finns ett 50-tal synliga monument kvar på gravfältet: högar, runda stensättningar, treuddar, domarringar, resta stenar samt en stor mängd klumpstenar. Äldre uppgifter talar om fynd av keramik från romersk järnålder och en romersk glasbägare. Vid grustäkt ska det även ha hittats glaspärlor, keramik och en vikingatida spjutspets (Saruw och Alin 1923:325, ATA dnr 49/1925, Särilvik 1982:117, Lundqvist 1997:115, Häggström 2001:33ff).

Fig. 78 . Gravfältet Högarna med vy mot Skålbergsmaden. Foto: Tina Fors.

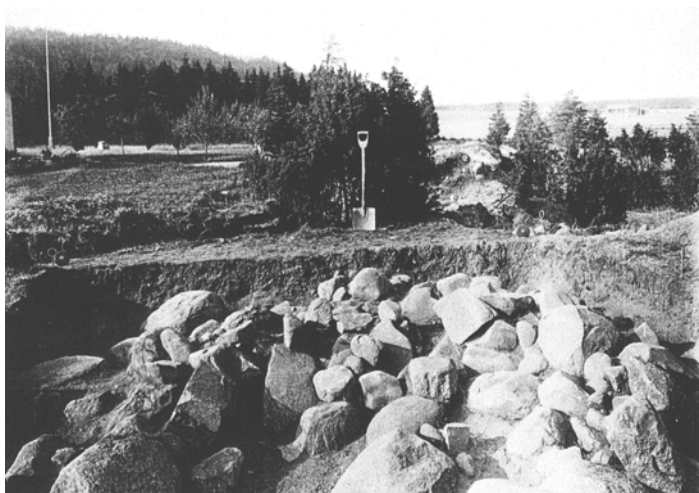

Fig. 79. Undersökning 1921 på gravfältet Högarna. Vy mot nordost, i bildens övre vänstra del syns Hunneberg (Göteborgs Stadsmuseum/GAM D1454).

Invid Högarna och sannolikt även under gravfältet finns lämningarna av en boplats (Streffert & Gustafsson 1994:28, Häggström 2001:42f). På 1980-talet utfördes en arkeologisk undersökning inför ombyggnaden av väg 44. ¹⁴C-dateringar och fyndmaterial visade nedslag från senneolitikum fram till romersk järnålder-folkvandringstid samt ett kulturlager som bedömdes vara från bronsålder (Häggström 2001:60). Ett stridsyxekärl kan dessutom vittna om en äldre gravplats på platsen (Häggström 2001:35ff).

Store Hög norr om Björkeån nära kyrkan kan troligen dateras till romersk järnålder eller folkvandringstid (Häggström 2001:52). Olika uppgifter tyder på att den ingick i ett numera försvunnet gravfält. ”på nu uppodlad ängsmark, belägen ett par 100 m Ö om Alsterlunds trädgård /.../ funnits små kullar, tätt liggande, som efter förfallna gravar” (Blomstrands inv bok 60. 1920:33, Häggström 2001:49). Kartmaterial från 1600-talet har markeringar i åkermarken nordväst om graven. Troligen indikerar dessa ytterligare gravar och vid jordbruksarbete hittades en guldten/spiral i en jordkulle, kanske en grav 1831 (Connelid 1997:89, Häggström 2001:48ff). I matjorden nära Store Hög har det noterats brända ben, fragment av en benkam och en bennål, slagg, förglasad lera, ett par silversmältor och en brons/järnbit. I sökschakt hittades ett par slagpropor eller bottnar av järnframställningsugnar (Häggström 2001:50). Härdar och en ”kolbädd” med ett par stora slaggbitar i botten har kommit fram vid vägarbete och kabeldragning. Trots flera olika indikationer på att det funnits ett gravfält vid Store Hög har inga gravmonument varit möjliga att lokalisera (Häggström 2001:71, 78)

Fig. 80. Store Hög med Hunneberg i bakgrunden.1921 (Göteborgs Stadsmuseum/GAM D1451).

7.2. Vattenvägar och landvägar

Lars Lundqvist betonade tidigt platsens och bygdens kommunikativa läge och att dåtida vattenleder och landvägar har betydelse för förståelsen av Vittene (Lundqvist 1997). Vägar, knutpunkter, vägskäl, vägkorsningar och vad har haft olika betydelse (socialt, politiskt och rituellt) beroende på hur kontaktnäten mellan människor såg ut (Rudebeck 2001a). Förenat med ansvaret för vägar var tillgången till makt över materiella ting och kunskap om händelser och fjärran platser. Betydelsen av viktiga vägkorsningar och vägar visar sig även i att de under historisk tid varit plats för marknader och bytesplatser (Rudebeck 2001b:168ff). Viktiga vägar, vägskäl, vad och vägsträckningar ur kommunikativ synpunkt bör därför ha varit under det högre samhällsskiktets kontroll och makten i en kommunikativt viktig bygd måste ha haft ett stort värde. Anna Lihammer har behandlat vägstråkens betydelse för Uppåkra i en artikel om yngre järnålder och medeltid i västra Skåne (Lihammer 2003).

Under historisk tid har huvudvägen från Norge till inre Västergötland gått via Björkebygden (Lundahl 1961:15). En annan väg kom från sydväst och gick via Björke genom Åse och Kållands härader till Lidköping. Vägar bör ha strålat samman (alt skilts åt) ungefär vid Börsle väster om Björkebygden för att därefter leda österut genom bygden. Båda vägarna omnämns av Gustav Vasa i ett brev 1540 (Lundahl 1961:16, Lundqvist 1997:117). I Björkebygden korsades mindre bäckar vid Håsten, Högarna och Skiljevadet. Andra vägar korsade Björkeån, troligen i närheten av kyrkan/Store Hög och vid Høkhammar. Vägar/lederna i landskapet är anpassade till nödvändiga passager över vattendrag på lämpliga ställen och det är rimligt att anta att de även nyttjades under järnålder och därmed var av betydelse för Vitteneboplatsen. I beskrivningen av fyndplatsen för harpixkakorna skymtar vi sannolikt en äldre väg över bäcken vid gravfältet Högarna. Där den gamla landsvägen passerade en bäck låg den på en liten sandbank som i sin tur dämde upp en högmossa söder om vägen och norr om vägen fanns betesmark. Bäckens letade sig genom sandbanken mellan mossen och betesmarken (GAM 28/30). Antingen är sandbanken en naturlig formation eller en

konstruerad, oavsett vilket har den möjliggjort en nödvändig passage över bäcken mellan mosse och betesmark, och som sådan är den av hög ålder.

Den stora vattenleden är och var Göta älv som var segelbar från kusten upp till Skepplandaområdet nedströms fallen vid Lilla Edet. Uppströms Lilla Edet gick det att fortsätta upp i nivå med Åker sjö strax nedanför Helvetesfallen. Från Skepplandaområdet ledde dalgångar in i landet - till Björkebygden eller vidare till jordbruksbygderna i centrala Västergötland (Lundqvist 1997:117, 123). Även nedanför *Helvetesfallen* vidtog landvägar – österut, förbi Åker sjö mot Gärdhem och vidare mot Vittene - norrut mot Naglum (viktigt vadställe och färjeläger under historisk tid) väster om älven uppströms fallen och fortsatt väster- eller norrut (Lundqvist 1997:119f). På älvens västsida nedanför *Helvetesfallen* finns dalstråken där Edsvägen har gått under historisk tid. Björkeån (Slumpån) framstår som en möjlig dåtida vattenväg genom Björkebygden även om det utmed en sträcka mellan Velanda och Sjuntorp (mot Göta älv) finns passager med fall som var svåra att passera.

7.3. Vatten, våtmarker och kanaler

Kartor och arkiv men också tecken i dagens landskap antyder ett annat landskap under järnålder. Under historisk tid har Floslätten dikats ut mycket kraftigt. Ridvägen för posten mellan Vänersborg och Skara gick i postgångens barndom över Hunnebergs nordöstra del för att undvika det vattensjuka landskapet med Tore mosse (Flo mosse/Tors mosse) i östra kanten av passagen mellan Halle- och Hunneberg. Först från 1800-talets början var marken torr nog för en postväg mellan och nedanför bergen (Söderström 1997:35f). Under äldre järnålder kan vi alltså anta att den nordligaste landvägen i väst- östled söder om Vänern och norr om Risveden, gick genom Björkebygden. I landskapet kring Vittene fanns det ett större inslag av vattendrag, våtmarker och mader i landskapet före utdikningar och kulverteringar. Flera små bäckar rann till Björkeån och till den grunda sjö som numera är igenväxt. På en karta från 1799 heter den Skålbergsmaden men namnet Skålberget har fallit i glömska och numera kallas den endast ”maden”. Sjön kan anas än idag, om vintern ligger maden istäckt och om våren blänker vattenspegeln. På äldre kartmaterial finns Kåringmaden markerad väster om boplatsen.

Fig. 81 . Skålbergsmaden. I vänstra övre hörnet syns Dättern och Vänern bortom Floslätten, i övre högra hörnet syns Kinnekulle. Foto: Erling Svensson.

Fig. 82. Björkeån och Skålbergsmaden vintertid. Vitteneboplatsen syns i vänstra kanten nära den istäckta maden. I fjärran breder Hunneberg ut sig. Foto: Erling Svensson.

Skålbergsmaden fylls på med vatten från skogarna söder om Björkebygden och från Floslätten. Från Kvarnsjön på Hunneberg rinner en bäck utmed bergets brant till Håsten. Väster om bygden tar skog vid och bortom den avvattnas marken västerut mot slätten vid Hullsjön. Den forna sjön låg utmed Björkeån som rinner västerut till Göta älv. Björkeån, eller Slumpån som den heter närmare Göta älv, rinner längre västerut genom bergiga områden och dalgången beskrivs partvis som ”kanjonliknande med bitvis trånga passager” (Kulturhistorisk utredning nr 24). En dryg kilometer väster om Norra Björke kyrka vidgade sig Björkeån ända in på 1600-talet till en långsmal sjö, Björkesjö. Numera är den en mad som följd av olika sänkningar.

Fig. 83. Sockenkartan 1856-58. Karingmaden och Skålbergsmaden har markerats. X visar Vitteneboplatsen. I bildens nedre vänstra hörn syns Björkesjö.

Fig. 84 . Vattenspegel på Skålbergsmaden i februari 2004. Bortom vattnet ligger Vitteneboplatsen och i bakgrunden syns Hunneberg. Foto: Tina Fors.

Fig. 85 . Vattenspegel på Skålbergsmaden i februari 2004. Bortom vattnet ligger flatmarksgravfältet och gravfältet Högarna. I bakgrunden syns Hunneberg. Foto: Tina Fors.

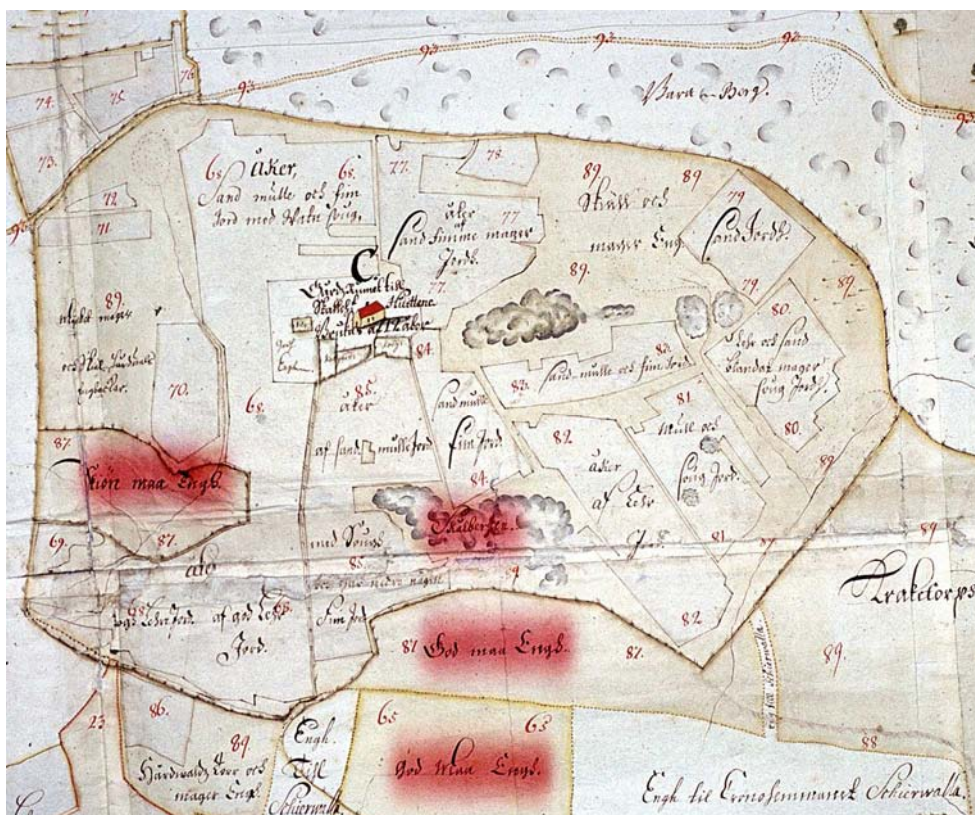

Fig. 86. Karta 1689 där namnet Skålberget och de olika maderna (maa Eng) finns med. Foto: Pär Connelid/Vitteneprojektet.

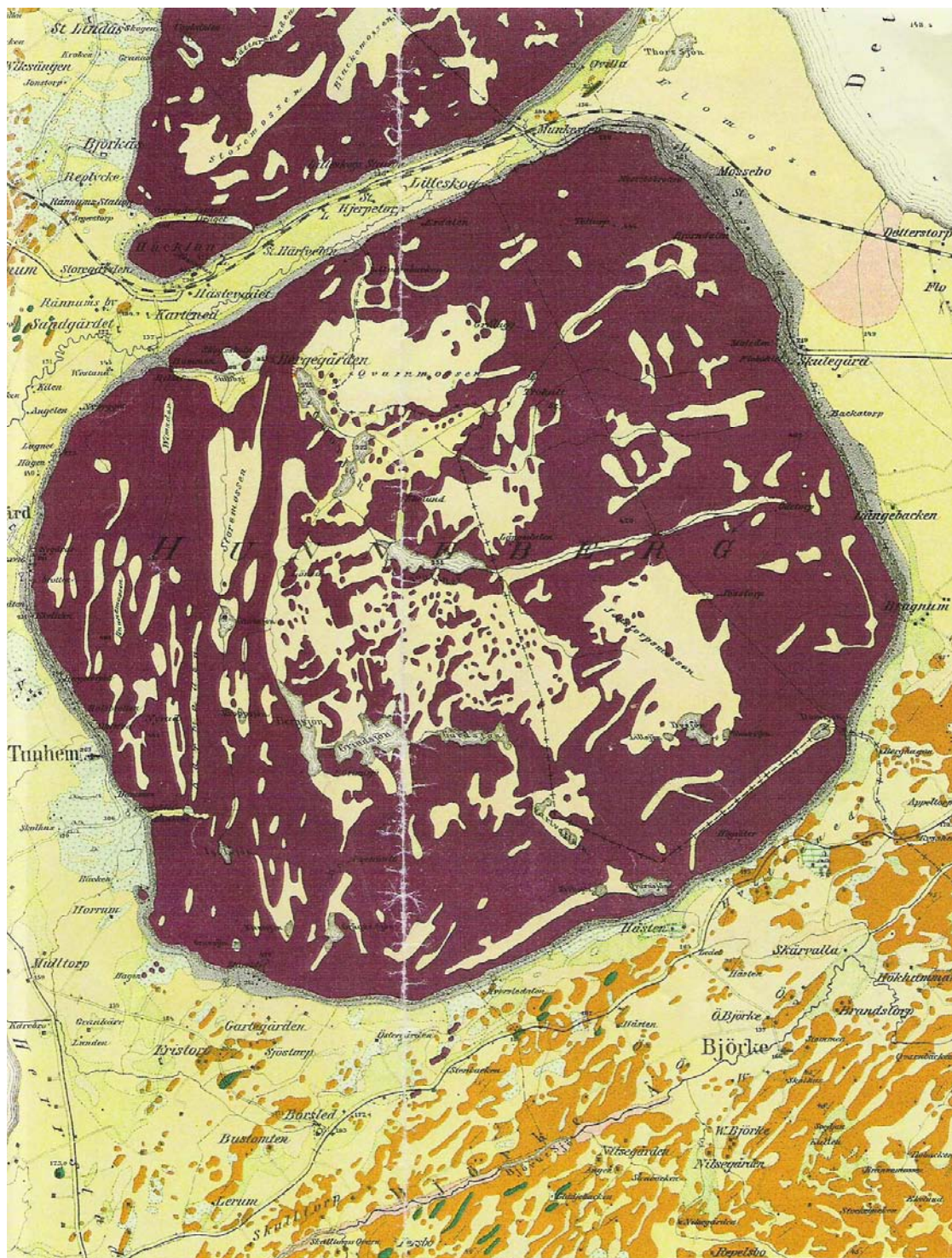

Fig. 87. Geologisk karta (1870) över Hunneberg och området söder om berget. I övre högra hörnet ligger Flo mosse. Gravfältet Högarna finns markerat på kartan.

Samman med vattendrag och slättsjöar hörde kringliggande sankta områden som översilades med näring på naturlig väg. Det var värdefulla marker som användes som både betesmark och äng innan jordbruket kom att domineras av odling. Ända

fram i sen historisk tid var våtmarksängar ett påtagligt inslag i landskapet men efter utdikningar och torrläggning bredde allt större åkermarker ut sig. Kring Hullsjön exempelvis, fanns det större våtmarksängar än idag, naturliga och fina betesmarker för nötboskap. Vid maderna och den med tiden igenväxande sjön vid Vittene fanns betesmarker, likaså utmed den flacka Dättern. Det är av betydelse för att förstå den dåtida landskapsbilden och landskapets resurser eftersom betesmarkerna sannolikt hade stor betydelse för gårdsetableringar (jmf Lundqvist 2000:135, Liedgren 1992:2, Wranning 2004:159). Tillgången på vidsträckta betesmarker verkar ha varit viktig vid val av lokalisering och i flera fall ligger stormansgårdar i anknytning till stora före detta slättområden (ängsmarker) som odlats upp sent (Lundqvist 2000:135).

För etableringen av en gård spelade förutom åkermarkerna även våtmarkerna en avgörande roll. Sannolikt har våtmarkerna varit direkt avgörande för om en gård kunde etableras eller inte. Våtmarkerna utnyttjades för betesdrift och fodertäkt. (Liedgren 1992:2).

Fig. 88. Slättsjön Tysslingen i Närke. Här kan man, liksom vid Hullsjön i Västergötland, idag se kreatur gå och beta på markerna invid sjön. Foto: Tina Fors

Maria Pettersson har i en studie av västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder visat att utgångsdrift var den dominerande boskaphållningen, även under romersk järnålder och folkvandringstid då hon föreslår att betesdriftens organisation kan ha knutits fastare till boplatserna (Pettersson 2006:251ff). Eftersom västsvenska långhus från denna tid brukar sakna tydliga spår av fähusdelar är det fullt troligt att utgångsdrift varit dominerande även där (jmf Carlie 1999:106). Följaktligen innebär en avsaknad av fähusdel i långhus inte avsaknad av boskap. Introduktionen av kortlien möjliggjorde också en effektivare slätter av ängarna.

Landskapet i Vänerbäckenet har också påverkats av den ökade avtappningen och regleringen av Vänern. Redan Gustav Vasa önskade förbättra älven som transportled men det var under 1600-talets början, med Karl IX, som grävningen av "Karls grav" ("dike") startade liksom kanalbygget vid Lilla Edet (Hallberg 1990:13ff). Väterns varierande och oförutsägbara vattenstånd skapade problem

med återkommande översvämningar (Bring 1911:50ff). Olika förslag presenterades innan kanaler och slussar slutligen byggdes och mer än en gång ansågs Björkeån intressant i sammanhanget (Wallén 1911). Kanalen föreslogs gå från Dättern alternativt Vänern, via Flo och genom Björkebygden, fig 87 (Bring 1911:50f, Hallberg 1990:17).

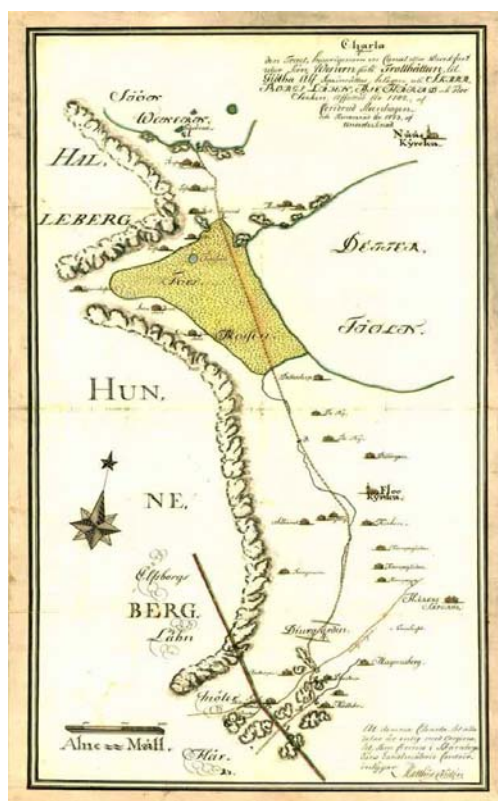

Fig. 89. Karta som visar den tänkta kanalen från Vänern via Flo mosse och till Björkeån. (Charta öfwer den Trakt, Hvarigenom en Canal eller Durkfart utur Siön Wenern förbi Trollhättan kan inrättas 1773).

Det blev till slut en kanal med öppna slussar öster om fallen som togs i bruk år 1800 (Bring 1911:72, Hallberg 1990:26ff). Vänerns varierande vattennivåer fortsatte dock att orsaka problem för boende och brukare kring sjön och det finns uppgifter om klagomål på anmärkningsvärda högvatten även under 1800-talet (Bring 1911:78ff). Mätningar av Vänerns vattenstånd efter 1806 visar fluktuationer upp till 2,5 meter inom ett och samma år och äldre uppgifter anger nivåer på över 3 meter (Häggström 2001:87). Mätningarna är gjorda efter det att avrinningen via Göta älv ökades och innan dess var fluktuationerna, som arkivmaterial visar, sannolikt högre. Idag har vi åter uppmärksamats på översvämningrisken kring Vänern.

I själva verket är det i dagsläget troligt att betydande mängder vatten från Vänern, vid höga översvämningnivåer, skulle strömma ut dels via slussen i Brinkebergskulle och vidare genom Trollhätte kanal, dels också via ett lågt beläget flackt jordbruksområde öster om Halleberg

till Slumpån och vidare till Göta älv (SOU 2006:94:176) /.../ i ett kort perspektiv bär man se över risken för ett nytt utlopp via Flo... (SOU 2006:94:276).

Det är således rimligt att anta att Björkeåns vattennivå har förändrats märkbart sedan äldre järnålder. Under historisk tid har Floslätten länge varit betydligt fuktigare än idag och går vi tillbaka till äldre järnålder får vi en landskapsbild där Dättern/Vänern sannolikt sträckte ut sig över slätten. Tore Påsse har undersökt organogena strandlager i Tore (Flo) mosse och cirka 2000 år gammal vasstorv ligger på nivåer runt 46-46,5 m.ö.h. (Påsse 1999:24). Vänerns reglerade nivå (sedan 1937) ligger inom intervallen 43,5-45,5 m.ö.h.. En terrängmodell som bygger på dagens höjddata, nivåkurvor för Vänern och övriga vatten visar, enligt Tore Påsses beräkningar av vattennivån cirka 100 e.Kr., att Vänern nådde betydligt närmare gravfältet Högarna än idag och Skålbergsmaden var en sjö. Vattentrycket från Dättern var dessutom förmodligen starkare än vad modellen visar eftersom höjddatabasen även innehåller kanaler och dammar. I verkligheten var avrinningen via Göta älv mindre vid 100-talet e. Kr. och förmodligen större via Björkeån (Leif Anderson SGU, muntligen 2004). I Vittenebygden ligger alla fornlämningar från brons- och järnålder på nivåer över 46 m ö h och det går att skönja en linje utmed denna nivå i landskapet där är jorden mörkare, som spår efter en högre vattennivå.

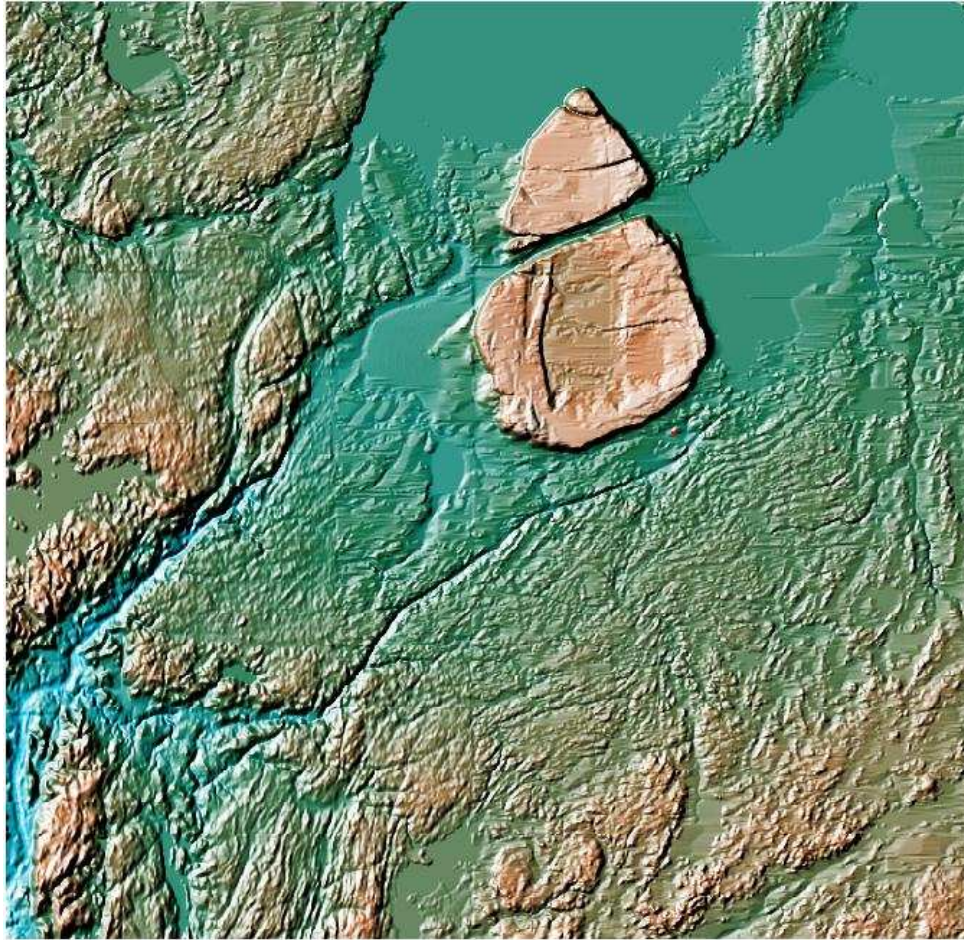

Fig. 90 . Reliefkarta. Den röda pricken markerar Vitteneboplatsen. © Sveriges Geologiska Undersökning (SGU). Medgivande Dnr 30-1618/2004.

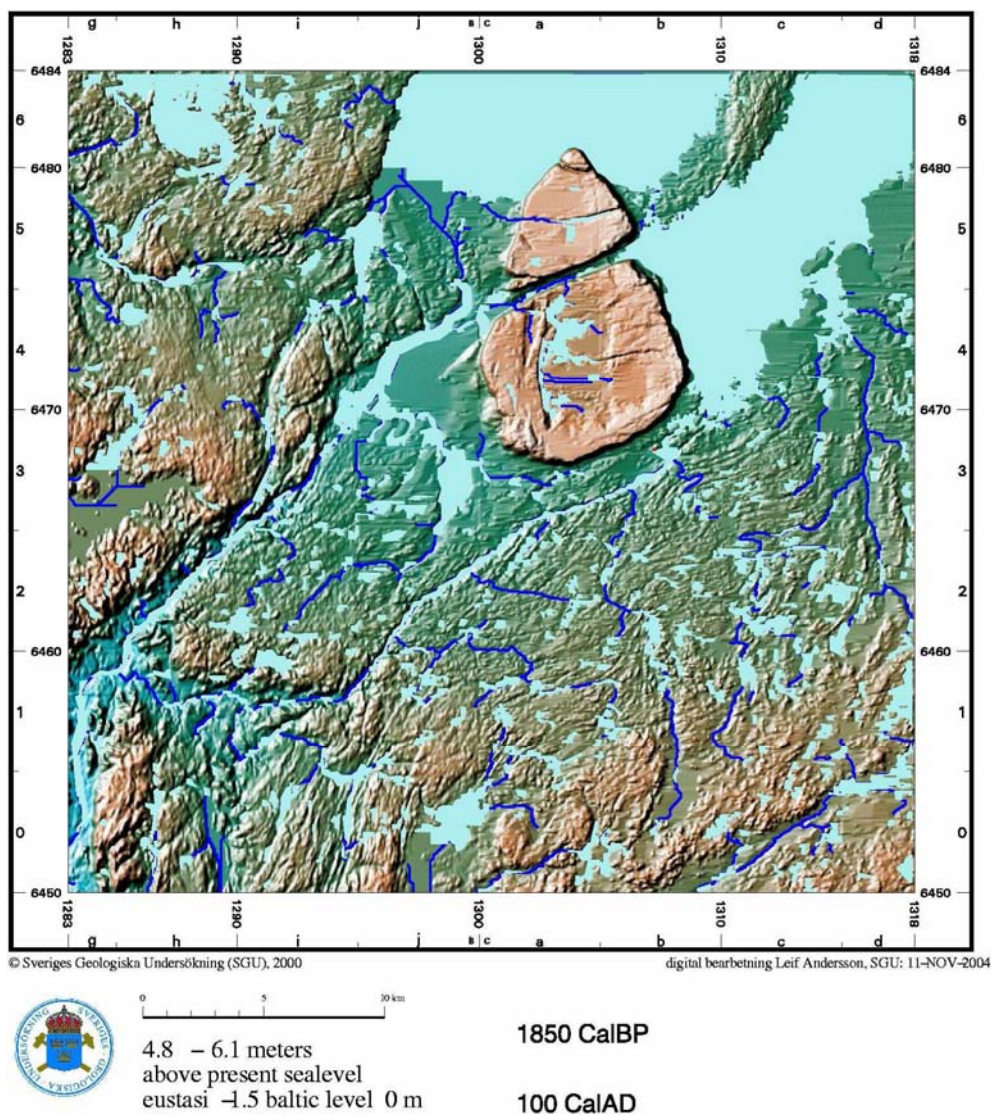

Fig. 91. Strandlinjekarta beräknad med en numerisk modell utvecklad vid SGU. © Sveriges Geologiska Undersökning (SGU). Medgivande Dnr 30-1618/2004. Kartan visar strandlinjeförhållanden vid tiden 100 e.Kr. Data: Tore Pässe, bearbetning i GIS-miljö: Leif Andersson. Den röda pricken markerar Vittene.

7. 4. Ortnamnselement

1998 höll Stefan Brink ett föredrag om ortnamn i Björkebygden vid ett symposium som anordnades av projektet. Någon ortnamnsanalys har dock inte gjorts inom projektet. För att ändå i viss mån belysa möjliga betydelser av olika ortnamn tar jag upp några av de ortnamnselement som Brink berörde i föredraget men refererar också till litteratur i ämnet. Jag tar även upp namnen på de stora landskapselementen. Det är ingen heltäckande analys utan texten ska ses som ett försök att navigera i ortnamnsforskningens värld. Gränskaraktären återspeglas även här då det är ett område som gränsar mellan sydvästkandinavisk och västnordisk onomastiska kulturprovinser men som också skiljer sig från Svealandskapen (Brink 1997:62).

Namnen på bergen och det stora innanhavet kan ha följande betydelser:

Vänern - *Væni* (1100-talet avskr.). *Væni* kan betyda den ”den hoppningivande, sjön som inger goda förhoppningar (om gott fiske eller trygg seglats)”. En annan betydelse kan vara ”den vackra sjön” vilket kan vara ett noanamn, d v s ett namn som kunde beveka makterna. Enligt Svenskt ortnamnslexikon (SOL) är det också möjligt att namnet är bildat till ett vattendragsnamn knutet till Göta älv ”sjön som sammanhänger med ån ”Van”, innehållande fsv. *Van* (senare dialekters *vån*) ”förhoppning” e.d. och såsom noanamn använt om Göta älv (SOL 2003:365).

Halleberg - (*Haal* ca 1325) anses vara dialektordet *Hall* i betydelsen ”klippa, håll, sten” (SOL 2003:107). **Hunneberg (*Hundäbiärg* ca 1325)** kan innehålla ett gammalt höjdbetecknande fornspråkligt **hund*, men det kan också innehålla djurbeteckningen *hund* (SOL 2003:136).

Namnet **Flo (*Flo* 1305)**, byn på slätten öster om Vittenebygden kan sannolikt leda till dialektordet *flo(e)* som betyder ”liten vattensamling, sumpmark, översvämningssmark”. Det syftar på att slätten förr utsattes för stora översvämningar (SOL 2003:77). I Ortnamnen i Skaraborgs län (OSL) anges att det norska dialektala *flo* betyder ”grund, tämligen stor vattensamling” (OSL 1965:7).

I Björkebygden finns två namn som kan vara möjliga att föra tillbaka till äldre järnålder: Vittene och Björke (Byrkyum) innehållande namnelementen *-vin(i)* och *-hem*.

Vittene

Elementet *-vin(i)* (numera *-ene, -ne, -a*) motsvaras av gotiskans *winja* och fornhögtyskans *winne* ”betesmark” ”äng(smark)”. De betecknade betesmarker och ängar från början och kan anses avspegla boskapsskötseln vid tiden då namnet tillkom. Några kända spår efter den ursprungliga funktionen hos namnet finns inte i ortnamnsförrådet. När namnelementet dyker upp i medeltida källor betecknar det genomgående bebyggelse vid äldre betesmarker och ängar med namn på *-vin* (SOL 2003:351f). Det är känt framför allt i Norge men finns i västra och norra delar av Sverige. I Danmark finns bara få belägg i Himmerland på nordöstra Jylland. I Sverige är namnen särskilt vanliga i Västergötland, framför allt i f d Skaraborgs län. De äldsta av namnen anses ha tillkommit vid vår tideräknings början och de yngsta anses kunna härröra från 1000-talet (SOL 2003:350f). Enligt Ortnamnen i Älvsborgs län (OÄL) *Vittene* skrivs i äldre jordebokshandlingar från 1500- och 1600-talet *Hwītene, Hwītenne, Hwīttenne, Hujīttenne, Hiuthemme* och *Hueyenne*. Förledet kan tolkas som *vid-*, det vill säga vit (ljus) vilket innebär att *-vin* kombinerats med ett adjektiv och får betydelsen vit (ljus) betesmark (äng) (OÄL 1906:8). Det kan även ses som ”ljus öppning (äng/betesmark) i skogen”. Även häradsnamnet *Väne* som i 1200-talets slut skrevs *Viniæhæræd* kan härledas till betydelsen betesmark.

Namnets form med fsv. *hæræd* som fast komponent talar för att det utgår från namnet på en samlingsplats, och i så fall är *Vinia-* snarast att se som singular form. Häradet har då fått sitt namn efter en

samlingsplats på eller vid en *-vin*-lokalitet. Den namnlåtande platsens läge är dock okänt. (SOL 2003:365).

Under den tid då sidvallsängar, översilningsängar utgjorde de naturliga betesmarkerna bör det ha funnits goda sådana på Tunhemsslätten kring Hullsjön. Nordväst om Hullsjön finns ytterligare ett namn som tas upp som *-vin*-namn 1906 i Ortnamnen i Älvsborgs län: Kätene med betydelsen kraftig, frodig betesmark (OÄL 1906:21), se fig72-74.

Björke

Ortnamn på *-heim (-hem, -um, -em)* – med betydelsen ”hemvist, boplats, gård”, är huvudsakligen förvikingatida och det stora flertalet av dessa namn har sannolikt tillkommit under romersk järnålder eller folkvandringstid. Det är en av de äldsta namntyperna och namnen har ofta blivit sockennamn (SOL 2003:124). De finns huvudsakligen på västnordiskt område och har i Sverige huvudsakligen en västlig utbredning med tätast utbredning i Västergötland, framför allt i slättbygderna i före detta Skaraborgs län men också i Väne härad (Lundahl 1961:18f). Kärnområdet för namntypen på nordiskt område är Norge, i Danmark är de vanliga på Jylland och på danska öarna förekommer de sporadiskt (SOL 2003:123f). Namnen har framför allt natur-, växt-, och djurbeteckningar som förled. Majoriteten av de svenska *-hem*-namnen har med all sannolikhet betydelsen ”gård”. Den medeltida kyrkbyn i Norra Björke (som omfattade gårdarna Prästtorp, Östbjörke och Västbjörke) finns omnämnd som *Byrkyum* (1327) och *Byrkia* (1401) och (Lundahl 1961:273, OÄL 1906:3). Förleden kan ledas till (fvs.) *birke* ”björkskog, björkbestånd” och det har därefter blivit *byrke*, *börke* och sedan *Björke* (OÄL 1906:3) - Björkgården.

På slätten väster om Björkebygden finns flera *-hem*-namn. **Gärdhem - Gærdhem** 1338 (med förleden *gårde* i betydelsen ”hägnad; inhägnat område”, *hem* ”boplats, gård”) (SOL 2003:101). **Tunhem** - (med förleden *tun-* /”gårdesgård”/”inhägnat område”), **Håjum** och **Bryggum** (OÄL 1906:36 och 42).

Mellan Björkebygden och Tunhemsslätten ligger **Börsle** – (*Börtessleff* 1485), ett namn som i Ortnamnen i Älvsborgs län tas det upp som ett *-löv, -lev*-namn. Det är ett namnelement som förekommer i gamla Danmark (inkl Skåne och Halland) men som är mycket ovanligt i Sverige. Det finns några i Västergötland och ett i Värmland (Thorsberg, muntligen). Namnelementet kan gå tillbaka till äldre järnålder. Slutledet *-lef* ”lämning” har betydelsen ”det en man tilldelade området”, området som gått i ”arv till” eller ”arv efter”. Förleden kan möjligen vara genitiv av tillnamnet *Birting* (isl och fno) som senare blir *Byrtins*, *Börtis*-, *Börts*- och *Börs*- (OÄL 1906:118f).

Åsaka

Åsaka – namnet finns på ett flertal håll i Västergötland, *Asige* i Halland och tre *Asak* och ett *Åsåker* i Norge. Tidigare tolkning som *aka*/åkning ses nu som osannolik, inte heller anses det innehålla det fsv. *ashak(a)*, *ashaki*/ åsutsprång.

Namnen i Sverige bärs uteslutande av kyrkbyar vilket kan vittna om kultplatskontinuitet. Även det norska *Asak* har blivit sockennamn (SOL 2003:29f).

Mycket talar därför för att fornspråkets *Asaka* är ett framför allt västgötskt modenamn som i enlighet med ett senare framställt förslag innehåller en appellativisk sammansättning av *as* 'asagud' och trädbeteckningen *ek* eller *eke* *ékdunge*'. (SOL 2003:30).

Åse härad

Öster om Flo finns en namnmiljö i Åse härad som indikerar att det var ett centralt område under järnålder (Brink 1997:70, Lundqvist 1997). Namnens betydelser är: **Sal**/"hallbyggnad" (Brink 1996:255ff, Brink muntlig uppgift 2007), **Karaby**/"män med speciella uppgifter av militär art i kungens "kronans" eller en stormans tjänst" namnen går tillbaka i förhistorisk tid (SOL 2003:160f), **Tun**/"hägnad, inhägnad" (SOL 2003:328) men kan alternativt anses sammanhöra med namnen på -tuna i östra Sverige (muntlig uppgift Brink 2007) och slutligen **Friel** – (**Frøial** 1305) som tidigare tolkades Fröja och al- men nyare tolkning är frö "frodig, fruktbar" - ett problematiskt namn vars tolkning inte är säker (SOL 2003:80).

Den lilla, sammanhållna slättbygden i Åse härad, med socknarna Sal, Ås, Karaby, Tun och Freil, uppvisar topografiska förutsättningar liksom arkeologiska och onomastiska karaktäristika, som antyder att denna bygd haft något slags central funktion under järnålder. (Brink 1997:70).

7.5. Det kosmologiska landskapet

Människans förhållningssätt till landskapet under järnålder påverkades av att livets världsliga och sakrala sfärer var sammanflätade på ett sätt som är främmande för oss idag. Att skilja profant och sakralt åt är en förhållandevis sen (västerländsk) föreställning men den är grundligt förankrad i oss idag och så svår att tänka förutan. Den gör det svårt att fånga järnåldersmänniskans förhållningssätt till livet, verkligheten och till det omgivande landskapet (jmf Artelius 2006:35f). Olika landskapselement ingick i myter, naturen och landskapet var metafysiskt laddade. Grottor, höjder och källor sågs som heliga men även vattendrag och sjöar kunde vara heliga. Stefan Brink har visat hur spår av det äldre mytologiserandet av landskap lever kvar i namnelement än idag (Brink 2001). Vatten i sjöar, vattendrag, källor och mossar var också så kallade liminala platser (från lat. *limen* tröskel) som förde människan närmare gudarna (bl a Brink 2001:96). Exempel på tolkningar av hur landskapselement aktivt bidrar till skapande av platser och miljöer:

Lotte Hedeager har studerat Gudme på Sjælland som en socialt konstruerad plats och tolkat den som en helig plats för gud/ar (Asgård), den tidigaste och huvudsakliga för Odenkulten i Skandinavien. I tolkningen använder hon själva Gudmes karaktär, fornlämningsbilden i området, landskapet, ortnamnelement, norröna källor och antropologisk forskning (Hedeager 2001:478). Gudme omges

av tre heliga berg och där finns Valhall, Urds brunn, Mimers källa, Hal och bortom havet vid Lundeborg finns Utgård. Landskapet och bosättningar var under mellersta och yngre järnålder, menar Hedeager, organiserade i överensstämmelse med en specifik symbolisk mening (Hedeager 2001:497). Om Gudme var gudarnas hem – Asgård - kan det ha varit konstruerat så att det representerade centrum av världen och en kosmiskt moralisk ordning, med asagudarna i tanke (Hedeager 2001:501).

För Helgö i Mälaren menar Torun Zachrisson att man hade berget i fokus vid valet av plats (Zachrisson 2004:345). Hon menar att området kring den kala klippan var centralt för människorna som bodde på Helgö (Zachrisson 2004:351), att de materiella uttrycken kring den kala klippan under lång tid kan ha traderat föreställningar om klippan och berget - skiftande föreställningar som i sin tur kan betraktas som uttryck för tillvarons kosmiska dimensioner (Zachrisson 2004:352). På avsatsen nedanför klippan var kulturlagret metertjockt och Zachrisson tolkar vridkvarnar, malande, bröd, smidesprodukter, amuletter och treudden som använda som ett slags kosmiska metaforer (Zachrisson 2004:361). Fornsvenskans *helagher* har innefattat både betydelsen fredad och sakral. Helgö kan därmed tolkas som ön där det råder frid, den heliga ön, men också ön där man kan bli helbräddgad, helad (Zachrisson 2004:371). Platsen nedanför berget, foten av en kal klippa – kan ha uppfattats som den lokala världens symboliska mitt – en klippa som metaforiskt kunde öppna sig och visa vägen in till den andra världen men lika fort slå igen (Zachrisson 2004:378).

Att Vittenes omgivning med mäktiga plana berg, våtmarker, dånande vattenfall i älven och ett innanhav med land bortom horisonten vävdes in i ett mytologiserande av landskapet är rimligt. Det var också utifrån landskapselementens betydelse som man förstod och kände landskapet. De i sig kan därför ha bidragit till placeringen av Vittene och påverkat dess värde som plats i landskapet på ett betydande sätt.

7.6. Sammanfattande om landskap

Boplatsen ligger i ett kommunikationsstråk söder om Hunneberg i Vänerbäckenet. Den ligger i stråket för den väst-östliga landvägen söder om Väneren. Mycket tyder på att landskapet under äldre järnålder var mer vattenrikt och att Dättern sträckte sig närmare Björkebygden. I bygden fanns en grund sjö, våtmarker och små bäckar. Vittene låg vid sjön och var mer eller mindre omgiven av vatten och våtmarker. Kring dessa fanns, före utdikningar och torrläggningar, våtmarksängar som utgjorde goda betesmarker för boskap. Själva namnet Vittene är ett *-vin-*namn med betydelsen betesmark, ängsmark. Ovanför bergets cirka 60 m höga och närmast lodräta brant fanns ett landskap med skog, sjöar och myrar och från Kvarnsjön på berget rann en liten bäck nedför bergets brant mot Håsten nordväst om Vittene. Detta dåtida landskap vävdes på olika vis in i föreställningsvärlden på ett för oss svårfångat vis. I Björkebygden finns enstaka gravar från tider före förromersk järnålder, det finns också offerfynd från bronsålder. Under förromersk järnålder började ett flatmarksgravfält att anläggas och det användes fram i 100-talet e Kr då gravfältet Högarna började anläggas. Högarna användes fram i vikingatid då även flatmarksgravfälten åter användes som gravplats. Det finns

indikationer på järnåldersboplatser och järnhantering på flera platser i bygden. Särskilt intressant är indikationerna på en samtida boplats några hundra meter väster om Vittene.

8. DISKUSSION

8.1 Guldringarna

Guldringarna från Sydskanandinavien och provinsialromerskt område hittades på olika ställen inom Vitteneboplatsen. Vid påträffandet låg de inte i slutna kontexter. Vi kan inte med säkerhet säga när, hur och varför guldringarna kom dit. Vi vet inte heller om de fördes dit vid ett och samma tillfälle, i så fall i slutet av 200-talet eller början av 300-talet (d v s dateringen för den yngsta ringen). Det kan lika gärna ha skett vid två eller flera tillfällen. Ringarna har olika ursprung och tillverkningsstid, det skiljer förmodligen drygt 200 år mellan den äldsta och den yngsta ringen, möjligen fördelat på tre "tillfällen": sen förromersk järnålder, 70-150/160 e Kr och 210/220-310/320 e Kr. De var sannolikt avsedda att smältas om till nya föremål. Kent Andersson anser att "staty" halsringarnas tillverkningsstid kan överensstämma med torquen, alltså sen förromersk järnålder. Med den tolkningen är det möjligt att torquen och "staty" halsringarna fördes till boplatsen samtidigt mot slutet av första århundradet e.Kr. eller i början av 100-talet e.Kr. Tapio Lund har uppgett att "annorlunda, fin vit sand" rann ur ändkulorna på ringen när den hittades. På ringen finns partier där mönstret av den pärlade tvinnade guldtråden är blanksliten. Torquen är alltså väl använd, uppspliten och var enligt min mening trasig och färdiganvänd som halsring när den kom till Vittene. En jämförelse med Havorringen visar hur olika dessa ringars öden var. Till skillnad från Vittenetorquen var den till synes oanvänd när den gömdes undan i slutet av första århundradet e.Kr. Om det har ett samband med att Havorringen är ett (konst)hantverk av högre kvalitet än Vitteneringen ja, det är omöjligt att veta. Däremot är det tydligt att de är tillverkade av olika personer.

Ormhuvudringen kan ha förts dit tillsammans med de första ringarna, för sig själv eller tillsammans med halvfabrikatet. Även om de hittades tillsammans på platsen kan de ha förts dit vid olika tillfällen: allt från första århundradet till tidigt 300-tal. Det är också möjligt att alla ringarna fördes dit samtidigt.

Det är troligt att ringarna var deformerade redan innan de hamnade i Vittene och att de därmed inte var menade att användas som ringar. Snarare bör de ses som råvara avsedda för omsmältning men därigenom också knutna till en storman. Hur de kom till Vittene och bygden vet vi inte - inte om det var som en form av betalning eller genom rov i plundringsekonomi (Herschends förslag). Hur kom det sig då att guldringarna fanns kvar i jorden under flera hundra år när boplatsen fortsatt användes? Varför smältes guldmetallet inte om? Vad hände med minnet av ringarna? Flera av frågorna kring guldringarna är fortfarande obesvarade och kommer att förbli så. Likt så många andra guldringar kommer de att fortsätta ruva på sina hemligheter.

8.2 Boplatsen och landskapet

Projektets målsättning var att belysa platsens betydelse under järnålder. Prospekteringar och provundersökningar tydde på att platsen hade en lång kontinuitet och att det rörde sig om en hantverks-/verkstadsplats. Undersökningarna har bekräftat både att platsen användes under lång tid och dess karaktär av hantverks-/verkstadsplats. Vi kan belysa att och hur platsen förändrades under de ca 1000 år som ¹⁴C-dateringar och fyndmaterialet avspeglar. Resultat från bland annat pollenanalys, vedartsanalys, ¹⁴C-analys och miljöarkeologiska analyser har integrerats i tolkningen. En ambition har också varit att via strandlinjekarta beräknad med numerisk modell, kartor, landskapsbilder och möjliga betydelser av ortnamnselement ge en bild av det dåtida landskapet då det belyser platsens kommunikativa läge i landskapet och ökar förståelsen för varför Vittene ligger där det ligger. Att landskapet var integrerat i föreställningsvärlden har berörts men inte utvecklats vidare.

På boplatsen finns spår efter människor från bronsålder men lämningarna från förromersk järnålder är mer omfattande och den påtagliga kulturlagerbildningen började under äldre romersk järnålder. Det finns ovanliga huskonstruktioner, anläggningstyper och fynd som skiljer Vittene från vanliga järnåldersboplatser och snarare visar en karaktär av hantverk-/verkstadsplats. Boplatsen är alltså avvikande även utan guldringarna och både närliggande och regionala paralleller till platsen saknas. Vittene är inte heller av samma omfattning som, eller jämförbar med, större så kallade centralplatser i Sydskandinavien. Bortsett från guldringarna är antalet föremål av ädelmetall begränsat och troligen har inte stora mängder föremål avlägsnats från boplatsen vid olagliga metalldetektoravsökningar. De yngre kulturlagren är om- eller sönderplöjda men fynd och dateringar talar för att boplatsen existerar, i någon form, in i äldre vikingatid. Från det stora tidsdjupet dominerar dock material från sen förromersk järnålder, romersk järnålder och folkvandringstid. Fynd och anläggningar efter specialiserade hantverk och bredden av hantverk (metallurgi, rökgarvning, trä, textil, keramik) visar att boplatsen ingick i en stormannamiljö (se kap 5 om hantverk). Det är belagt att man arbetade med Cu-legeringar och en guldsmlta och ett halvfabrikat av guld kan indikera att guldsmla förekom på boplatsen. De fem guldringarna är deformerade och tolkas som avsedda att smältas om till nya föremål. Järnet som framställdes var av hög kvalitet och kunde användas till skärande redskap och vapen. Ett annat hantverk som präglade arbetet på boplatsen under romersk järnålder var rökgarvning av djurhudar. Bland de huslämningar som har undersökts på boplatsen finns flera från den hantverks-/verkstadspräglade boplatsen (Hus 1, Hus 2, Hus 3, Hus 6, Hus 9 och Hus 10) och sådana som tolkas som uppförda för att användas för denna verksamhet (Hus 1, Hus 3, Hus 9, Hus 10). Ett tidigt underbalanserat långhus (Hus 2) tyder också på en stormannamiljö eftersom det visar på delaktighet i överregionala kontaktnät med tillgång till kunskap om byggnadstekniska nyheter som var förenade med umgängesformer knutna till social reproduktion. Hus 5 från 300-500-tal är en byggnad som kan diskuteras ha haft en särskild funktion/betydelse då husplanen överensstämmer med tidiga hallar. Även om fynden från yngre järnålder inte är av samma omfattning så visar skärvor av vendeltida glasbägare och klipp av ett arabiskt silvermynt band till högre skikt i samhället. Vittenes kontinuitet genom järnålder

är speciell men lång kontinuitet har även funnits på avvikande platser som centralplatsen Uppåkra och verkstadsplatsen Hørup (Sørensen 2000, se nedan) men också på ytmässigt stora järnåldersboplatser som Skummeslöv (Viking & Fors 1995) och Esketorp (Berglund 2005).

Omlandsarbetet har visat indikationer på boplatser och järnhantering (dock odaterade) på flera platser i bygden. En järnåldersboplats som har lokaliserats några hundra meter väster om Vittene framstår som mycket intressant (nr 12-13 i Häggström 2001). Boplatserna har legat vid en passage över ett vattendrag vid Håsten, ett läge som är mer centralt i bygden än Vitteneboplatsens. Det noterade materialet är samtida med Vittene och det kan ha varit en mer renodlad boplats som har legat där. Under äldre järnålder var Vitteneboplatsen mer eller mindre omgärdad av vatten och våtmarker, avskild men ändå tillgänglig. Den var belägen vid en grund sjö men också ”riktad” mot väster. Var det mot boplatserna västerut? Det är mot väster som platsen förhåller sig till ”något”. Från väster och söder är Vittenes läge synligt och manifest medan det från öster snarare är dolt bakom Skålberget. Placeringen vid och kontakten med den forna sjön hade givetvis också betydelse. Vittene blev uppmärksammas på grund av guldfyndet och utan dem hade det varit en åker med upplöjd slagg, bränd lera och keramikfragment. De exklusiva inslagen i fyndmaterialet är trots allt fåtaliga och det krävs en stor portion tur för att just de ska ha plöjts upp och lagts synliga på en åker. Även om vi ännu inte känner till några omedelbara paralleller till denna typ av plats är det sannolikt endast en fråga om tid innan ytterligare någon blir känd.

Vi har inte en komplett bild av gårdsstrukturen i Vittene och relationen till omlandets lämningar kan göras tydligare. Vi vet idag att Vitteneboplatsen förändrades under det första århundradet e.Kr. och att flatmarksgravfältet övergavs för anläggandet av gravfältet Högarna (Artelius & Lindqvist 2007). Hantverksaktiviteterna på boplatserna blev mer intensiva och var fortsatt så genom romersk järnålder. Rökgrävningen av djurhudar (sannolikt från både boskap och vilt) försiggick framför allt under den perioden och det sammanfaller med att betesmarkerna, enligt pollenanalysen, fick större utbredning. Efter folkvandringstid upphör spåren av rökgrävning och betesmarkerna förefaller ha minskat i utbredning. Under yngre järnålder ökar odlingen och troligen börjar gamla betesmarker odlas upp. På boplatserna finns, om än som enstaka förekomster, skärivor av vendeltida glasbägare, en vikingatida glaspärla och ett klipp av ett arabiskt silvermynt. Vendeltida glas från kontinenten visar i sig platsens anknytning till högre sociala skikt i samhället även under yngre järnålder. Det fåtal ugnslämningar från järnhantering som har ¹⁴C-daterats har 2sigma intervaller som sträcker sig från förromersk järnålder fram till vendeltid.

I inledningen beskrevs Vittene som liggande i en ”korsväg” där människor från olika håll passerade och möttes. Det var det kommunikativa läget i landskapet som åsyftades men kanske vi även ska se guldringarna, denaren, terra sigillata och en del av den reducerat brända och ornerade keramiken som materiella speglingar av läget i ”korsvägen”. Föremålen visar kontakter, indirekta och möjligen även direkta, med sydsandinavien och provinsialromerskt område. ”Det lille kokekar” visar kontakter västerut mot Vestfold i Norge. Kärlet är högst ovanligt bland

keramikmaterial i Sydvästsverige. I norra Bohuslän och gamla Skaraborgs län finns keramik som uppvisar likhet i orneringen men kärlet i Vittene visar mer än så - det är ett litet "kokekar" från Vestfold. Det är också in i Norge men även österut in i Skaraborg och Västergötland som vi får söka "närliggande" paralleller till de stora rektangulära härdarna som användes vid rökgrävningen.

Guldringarna och andra ovanliga fynd visar på en stormannamiljö. Diskussionen om centralplatser och centralitet har blivit mer nyanserad än på 1990-talet och oftare skrivs att centralitet uttrycks på flera platser i ett landskap (centralområde), att platser i landskapet förstås bättre om de ses som del av en helhet och att förändringar sker på platserna (för diskussion se exempelvis Lundqvist 1997, Skou Hansen 2003, Söderberg 2003:158ff, Anglert 2006). Flera inslag (bland hustyper, fynd och spår av olika hantverk) på Vittene visar ett band till högre skikt i samhället och boplatsen kan därför ses som ett uttryck för centralitet, som del av en stormannamiljö och en plats i förbindelse med andra platser i landskapet. Landskap kan ha förutsättningar för centralitet, människan skapar centralitet i landskapet utifrån förutsättningarna och ett område med centralitet har ofta en långvarighet, även om platsernas karaktär inte är konstant. Vittene och Björkebygden ska sannolikt ses som östra utposten av Tunhemsslätten (jmf Lundqvist 1997). Öster om Björkebygden sträckte sig troligen Väner/Dättern längre söderut och sjöns oförutsägbara vattenstånd orsakade säkerligen problem även under förhistorisk tid. Bortom Floslätten vidtar området kring Nossan i Ås härad. Guldringarna i Vittene var del av en hantverks-/verkstadsplats och det specialiserade hantverket visar att Vittene var del av en stormannamiljö. Flera enskilda fynd indikerar överregionala kontaktnät - guldringarna från Sydskandinavien och kontinenten, terra sigillata och glas från kontinenten, en romersk denar, keramikvård från Vestfold i södra Norge - och varje sådant fynd och föremål har en egen historia att berätta. Men för att få en större förståelse av Vittene som plats är det däremot angeläget att se fynden relaterade till boplatsens övriga innehåll och ta fasta på boplatsens karaktär av hantverk/verkstad.

En plats med likartad karaktär är Hørup, en verkstadsplats på Själland (Sørensen 2000). Platserna ligger i olika regioner och miljöer och kan inte jämföras som helhet men det är möjligt att peka på likheter i karaktär. Fyndmaterialet från Hørup präglas av olika typer av hantverk och det finns en kulturlagerbildning på platsen. Fyndmaterialet är dock mer omfattande fyndmaterial än det i Vittene. Platsen låg, liksom Vittene, nära ett vattendrag med kringliggande betesmarker och beboddes från förromersk järnålder in i yngre järnålder (Sørensen 2000). Lantbruk och boskap (det fanns bra betesmarker utmed ån intill) har antagits kunna vara det som låg till grund för etableringen av verkstadsplatsen (Sørensen 2000:76f). Bredden av hantverk, läget vid vattendrag och betesmarker förenar Hørup och Vittene. Sannolikt hade (gräs)betesmarker utmed vattendrag och slättsjöar en stor betydelse för gårdsetableringar under äldre järnålder. Undersökningarna i Vittene har visat att det även, åtminstone i Vittene, fanns en koppling till rökgrävning av djurhudar. Pollenanalys från Kvarnsjön nära Vittene har visat att betesmarker, särskilt gräsmarker, bredde ut sig under romersk järnålder och det kan tolkas som att nötboskap ökade i betydelse.

I en studie av yngre bronsålder – äldre järnålder i Östergötland har Maria Pettersson funnit att nötboskapen hade en större betydelse på högstatusboplatser än på vanliga boplatser. Hon menar att det beror på att mer kött konsumerades på dessa gårdar och att det fanns ett ideal att ”vara givmild med mat”. Betesmarker som möjliggjorde stora hjordar nötboskap medförde social prestige (Pettersson 2006:47f). Maria Pettersson har också visat att utgångsdrift sannolikt var den förhärskande djurhållningsdriften under yngre bronsålder – folkvandringstid i Östergötland (Pettersson 2006:61). En liknande uppfattning har Lennart Carlie om förhållandena i Halland. Han menar att utgångsdrift var det vanliga och att det endast var de mest värdefulla djuren – avelsdjur, dragdjur, dräktiga djur och ungdjur – som hölls i fädelen av långhus (Carlie 1999:110 ff). Som undersökningarna av Vitteneboplatsen har visat så är det möjligt att vissa gårdar invid dåtida goda betesmarker bland annat ägnade sig åt rökgarvning av djurhudar i kombination med boskapsuppfödning. I det närliggande gamla Skaraborgs län har det påträffats liknande stora rektangulära härdar. Hur förhåller sig dessa platser till det dåtida landskapet, betesmarker, närliggande boplatser, *-vin* och *-hem-namn*? Användes även dessa härdar till att rökgarva djurhudar? Förhoppningsvis kommer resultaten av Vitteneprojektets arbete att ge inspiration till fördjupade studier och nya infallsvinklar i arbetet även i andra områden - inte bara till ytterligare forskning om Vittene och Björkebygden.

Den bakomliggande orsaken till Vitteneboplatsens etablering, dess karaktär och varaktighet under järnålder var en kombination av olika faktorer. Landskapets betydelse i föreställningsvärlden påverkade säkerligen placeringen av boplatsen och det kommunikativa läget i det dåtida landskapet är i ett större perspektiv mycket tydligt. Sannolikt var det även avgörande för att guldringarna och andra exklusiva föremål och material hamnade i Vittene. För förståelsen av Vittene är det också av betydelse att se platsen som del av ett större område, i detta fall Tunhemsslätten och området kring Göta älv vid Väneren. Under järnåldern skedde förändringar på boplatsen och som avslutning presenteras en summerande tolkning av boplatsens kronologi med pollenanalysens resultat integrerad.

Boplatsen från förromersk järnålder till äldre vikingatid

... under förromersk järnålder ...

¹⁴C-daterad rabbad keramik visar att det fanns en boplatser på Vittene även under bronsålder. En pollenanalys har gjorts av en propp tagen ur Kvarnsjön på Hunnebergs södra kant (Ekman 1998 och 1999). En kraftig expansion av kulturmarken antyds mellan ca 650 och ca 350 f.Kr. och starkt utbredd var den mellan ca 450 och ca 350 f.Kr. De ökade gräsmarkerna (betesmark) vidmakthölls fram till ca 200-150 f.Kr. Ljungen (torra betesmarker på svedjad mark) bredde ut sig kraftigt mellan ca 500 och ca 350 f.Kr. och höll sin utbredning till ca 100 f.Kr. Den viktiga betesindikatorn svartkämpe hade en topp vid ca 200 f.Kr. Skogen fick en återväxt mellan ca 250 f.Kr. och Kristi födelse då både odling och betesmarker minskade. Mellan ca 750 och ca 150 f.Kr. förekommer annars sädeslagspollen relativt kontinuerligt (Ekman 1999:11f). Pollenförekomsten talar alltså en expansion av kulturmarken under yngre bronsålder och om en återgång av kulturmarken under yngre förromersk järnålder. På Vitteneboplatsen bedrevs

järnframställning och möjligen garvning av djurhudar under yngre förromersk järnålder. Dateringar av material i hus tyder på att Hus 1 och Hus 2 byggdes vid den tiden. Gårdens gravfält var ett flatmarksgravfält som låg ca 300 meter nordost om boplatsen.

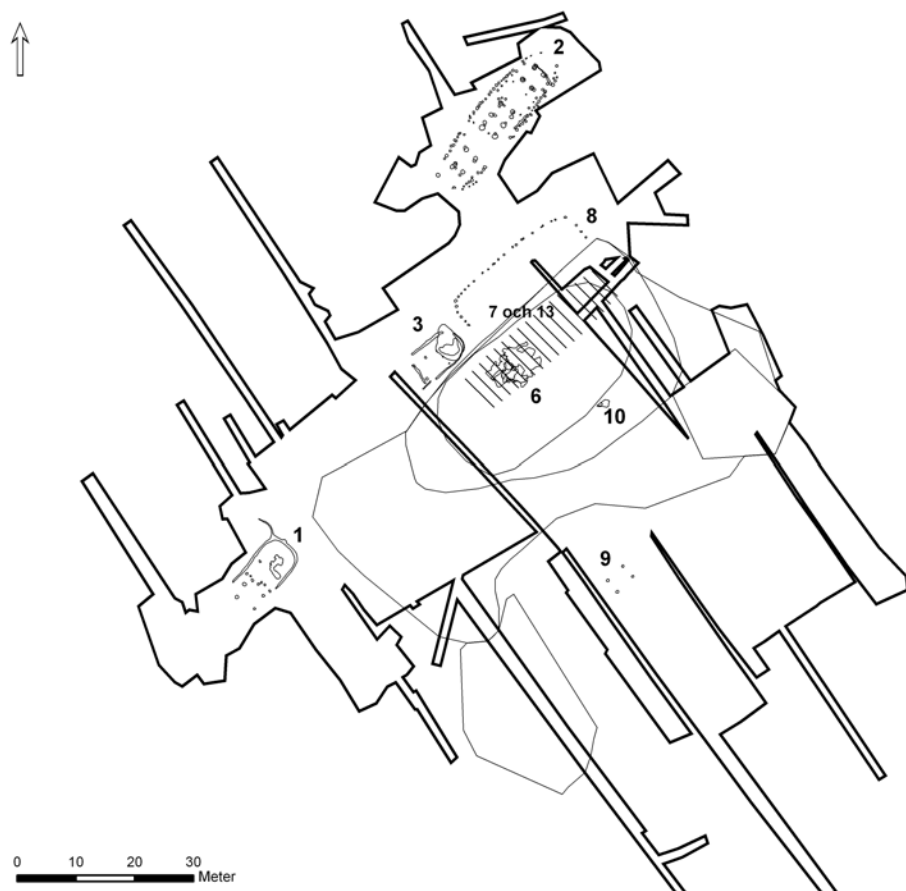
... romersk järnålder ...

Från ca 50 e.Kr. expanderade åter kulturmarkerna och lövskogen hade minst utbredning mellan ca 100 och ca 250. Både gräsdominerade och ljungdominerade betesmarker expanderade. De ljungdominerade betesmarker expanderade fram till ca 150 e.Kr., till arealer som sedan vidmakthölls fram till ca 250-350 e.Kr. Utbredningen av gräsdominerade betesmarker ökade fram till ca 350 e.Kr. varefter en stagnation följde fram till ca 450 e.Kr. En, som indikerar fasta betesmarker, hade en något större utbredning mellan ca 150 och ca 450 e.Kr. än under förromersk järnålder. En ökad odlingsaktivitet ses mellan ca 50 e.Kr. och ca 200-250 e.Kr. Rågoding visas från ca 200 e.Kr. (Ekman 1999:12f).

Efter ca 250 e.Kr. skedde en stagnation och skogsåterväxt av lövskog dominerad av björk fram till ca 500 e.Kr. Sten Ekman tolkar att återväxten av skog skedde på näringsfattig ljunghedsmark och tidigare odlad mark och att mer näringsrik (gräsdominerad) betesmark hölls öppen. Gräsmarkerna kan till och med ha expanderat på bekostnad av ädellövskogen under denna tid. Det tyder på en större intensitet är tidigare och att framför allt betesmarken hade ett stort utrymme (Ekman 1999:12).

Förändringen i pollenförekomsten överensstämmer med materialet på boplatsen. Under första och andra århundradet e.Kr. sker en stor förändring. Prägeln av hantverk/verkstad ökar på platsen och det är från första århundradet och 100-talet e.Kr. (och 200-talet e.Kr.) som vi finner en hantverkspräglad gård i Vittene: Hus 2 stod kvar, det fanns ett hus med stor förrådsgröp (Hus 3) och ett kokhus (Hus 6) och det fanns ett lergolv (Hus 10) där hantverksarbete försiggått. Expansionen av betesmarker visar djurhållningens, särskilt av nötboskap (gräsbetesmark), betydelse i Björkebygden. Rökgarvning av djurhudar skedde sannolikt i huvudsak under denna period, järnhantering pågick i reduktionsugnar och det finns spår av både primär- och sekundärsmide. På flera platser i omlandet uppfördes reduktionsugnar invid de små vattendragen. Guldringar, terra sigillata, en glasbägare, reducerat bränd och ornerad keramik och en denar kom till boplatsen under romersk järnålder.

Flatmarksgravfältet övergavs på 100-talet e.Kr. och gravfältet Högarna började anläggas. Under 200-talets första del brann Hus 6 (kokhuset) och under senare delen av 200-talet planerades en yta (ID3) för ett nytt långhus (Hus 13). I och kring detta hus finns fin keramik, dryckesbägare av ordinär keramik och spår av textilarbete: sländtrissor och fragment av vävtyngder. Husets konstruktion var inte möjlig att urskilja.

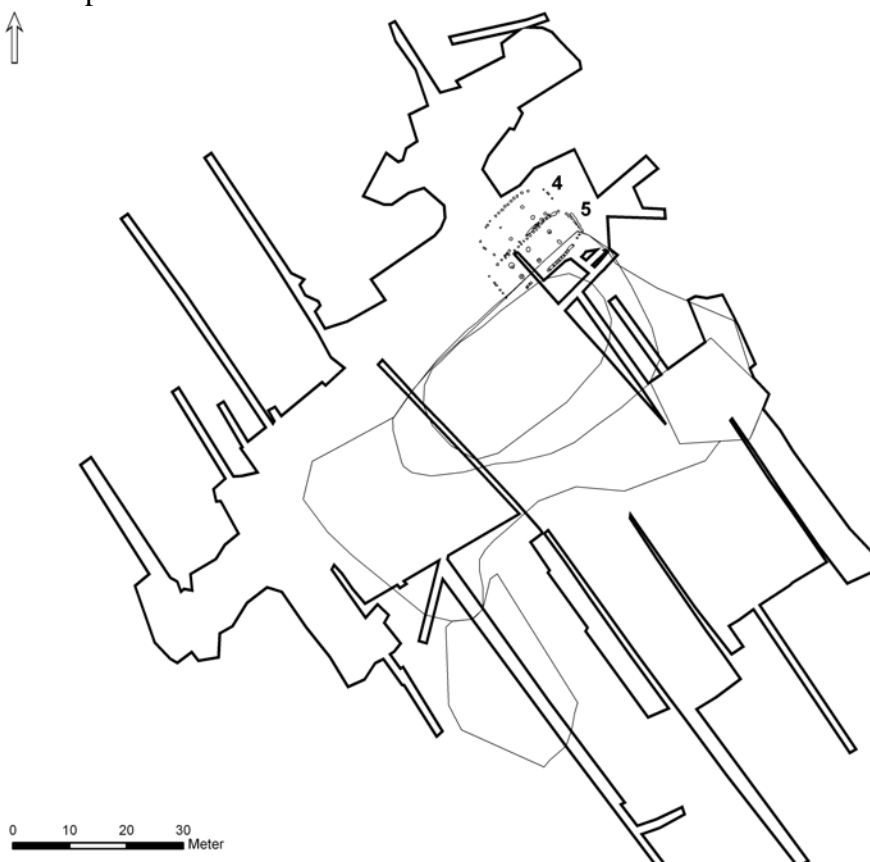

*Fig. 92. Plan med de äldre husen markerade. Även utbredningen av kulturlagren är markerad.
Plan: Anders Biwall.*

... folkvandringstid ...

Efter ca 350 avtar betesindikationerna och på vissa ytor, troligen på näringsfattig ljunghedsmark och tidigare odlad mark skedde (fram till ca 500 e.Kr.) en återväxt av trivial lövskog som dominerades av björk. Den mer näringsrika betesmarken, gräsmarken, hölls förmodligen öppna men odlingen verkar minska (Ekman 1999:12). Hus 5 som formmässigt kan tolkas som tidig hall byggdes under denna tid (300-500-tal). I huset fanns skärvor av ett litet "kokekar" som är vanlig i södra Norge under 300-tal och folkvandringstid (Bøe 1931). En koncentration av vävtyngdsfragment visar att det fanns en stående vävstol i huset. Husplanen har en likhet med tidiga hallar och huset hade en väggkonstruktion som är arkitektoniskt ovanlig. För Brogård har Lennart Carlie tolkat en sådan väggkonstruktion som tecken på överregionala kontakter. Det saknas dock fynd (bortsett vävtyngderna) som tyder på att det var en tidig hallbyggnad i Vittene men textilarbetet och det ovanliga keramikkarlet visar å andra sidan att huset inte var en ekonombyggnad (jmf Göthberg 2000). Kanske ska textilarbetet och kokkarlet i kombination med huskonstruktionen och boplatsens tidigare speciella karaktär, ses som tecken på

att huset hade en speciell funktion. En daterad ugnslämning visar järnhanteringen under perioden.

*Fig. 93. Plan med de yngre husen markerade. Även utbredningen av kulturlagren är markerad.
Plan: Anders Biwall.*

... vendeltid ...

Mellan ca 600 och ca 800 ökade odlingsmarkerna, troligen på bekostnad av betesmarkerna. Förmodligen började även de många gräsbevuxna betesmarkerna odlas upp. En minskning av alen mellan ca 450 och ca 800 kan innebära att man röjde alskog utmed vattendrag för att få betesmarker på fuktängar. Boken hade en maximal utbredning (Ekman 1999:13).

Hus 4 byggdes under sen folkvandringstid - tidig vendeltid. Huset är stratigrafisk yngre än Hus 5 och dateras till 600-tal. I huset saknas kulturlager och fynden i stolphålen är få och anonyma. Huset tolkas som en efterföljare till Hus 5, har viss likhet i form men är mer anspråkslöst vilket talar mot att Hus 5 ska ses som en hallbyggnad. Glasskärivor från en trattbägare och en skål i verkstadsområdet visar att platsen onekligen hade fortsatt speciell betydelse under yngre järnålder och hade anknytning till samhällets högre skikt. Skålen kan dateras till vendeltid och den andra mynningskärivans blås- och föroreningsstruktur talar för ett övergångsskede mellan vendeltid och vikingatid. Lars G Henricson anser att det

sannolikt är en tidig variant av en trattbägare, förslagsvis från 700-talet (Henricson 2005). Huset, glaset, ¹⁴C-daterad keramik och sädeskorn (600-800-tal) visar att Vittene fortfarande var bebodd och sannolikt finns mer vendeltida lämningar inom delar av boplatsen som inte är undersökta. Troligen fanns det även en boplats vid dagens Vittenegårdar.

... äldre vikingatid ...

Odlingsaktiviteten visar en topp under ca 900-950. Torra betesmarker antyds mellan ca 950 och ca 1200 då ljunghedar hade en maximal utbredning. Lindbeståndet reducerades kring ca 950-1000. Råg och andra sädeslag ökade mellan ca 950 och ca 1100 och höll sig fram till 1500-1600-tal. Betesmarker på fuktiga ståndorter kan ha minskat. Sammantaget verkar betesmark ha övergått till att användas som åkermark på många marker mellan ca 600 och ca 900 e.Kr. (Ekman 1999:13).

Inga anläggningar på Vitteneboplatsen har daterats till vikingatid och eventuella kulturlager är troligtvis söderplöjda eller del av upplöjningszonen i ID2. Ett klipp av ett arabiskt silvermynt och en glaspärla visar dock att boplatsen ännu bevisades. Det kan även finnas vikingatida inslag i fragmenten av järnföremål som togs tillvara vid metalldetektoravsökningarna. Klippet av det arabiska silvermyntet är litet och har inte kunnat dateras men kan tidsmässigt höra samman med samaniden som hittades i en grav från 900-talet på flatmarksgravfältet. Det myntet präglades i Samarkand 894-895 (Artelius 2004:109). Glaspärlan är en liten blå fasetterad pärla (hexagonal QO36T, Callmer) som hittades i en dumphög med matjord på boplatsen. Troligen ska den dateras till 900-tal (Callmer 1977:77, 90). Pärlan är kallslipad och till synes helt oanvänd. En likadan pärla, men använd, hittades i åkerytan på en boplats ca 300 meter västerut. Gravfältet Högarna användes alltjämt, det gamla flatmarksgravfältet hade åter tagits i bruk och indikationer tyder på att det sannolikt fanns en vikingatida gård där dagens Vittenegårdar står (Artelius & Lindqvist 2007, Häggström 2001:124f, 129).

SLUTORD

Livet, tillvaron, även landskapet är föränderligt och på platsen nedanför Hunneberg har år kommit och gått. Långt innan Tapio Lund tog upp den ovanliga guldringen ur en plastkasse för att visa den för Ulf Viking och Leif Johansson stod där byggnader och där fanns människor som ägnade sig åt olika specialiserade hantverk. Där fanns även föremål långväga ifrån, kanhända ditkomna med människor som kunde berätta om händelser och om hur livet levdes någon annanstans. I närheten fanns anhörigas gravmonument som berättade andra saker.

Det har redan gått flera år sedan Vitteneprojektets undersökningar av boplatsen avslutades och med dessa rader avslutas även den efterbearbetning av materialet som jag har gjort inom ramen för projektet. Flera av de frågor om boplatsen som formulerades i projektets inledning har fått svar men potentialen i materialet är stor och det finns fortfarande frågor att besvara. Måhända har en nyfikenhet väckts hos någon att föra arbetet vidare...

REFERENSER

- Andersson, Kent. 1995. *Romartida guldsmide i Norden III. Övriga smycken, teknisk analys och verkstadsgrupper*. Aun 21.
- Andersson, Kent. 1999. "Till Gunborg-Arkeologiska samtal". Anmälan av Kent Andersson. *Fornvännen* 1999/2. s. 130-135.
- Andersson, Kent och Herschend, Frands. 1997. *Germanerna och Rom*. OPIA 13. Uppsala
- Andersson, Kent . och Lamm, Jan Peder. 1995. Vitteneguldet ur europeisk synvinkel. *En årskronika från Statens historiska museer 1995*. s. 9-10.
- Anglert, Mats. 2006. Centraliteten och dess platser. *Det förflutna är att räkna med. En vetenskaplig programskrift från UV*. Red. Ersgård, Lars. s.54-73.
- Anglert, Mats och Joakim Thomasson (Red). 2003. *Landskapsarkeologi och tidig medeltid – några exempel från södra Sverige*. Uppåkrastudier 8. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No. 41.
- Anglert, Mats, Magnus Artursson & Fredrik Svanberg. 2006. *Dödshus & kulthus. Det ritualiserade rummets teori och praktik*. Riksantikvarieämbetet.
- Aronsson, Mårten. 1979. Slätter- och betesmark i det äldre odlingslandskapet. I: *Odlingslandskap och livsform. Bygd och natur Årsbok*. s. 72-96.
- Artelius, Tore. 1997. Några svar och många nya frågor. Om inventeringen kring fyndplatsen i Vittene. *Arkeologen* .Nr 1. s. 11-19.
- Artelius, Tore. 1999. Den döde vid dörren – reflektioner kring förfäderskult utifrån fynd av människoben i två halländska långhus från järnålder. I: *Kring västsvenska hus – boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. Red. Artelius, T, Englund, E, och Ersgård, L. GOTARC. Serie C. Arkeologiska Skrifter 22. Göteborg. s. 73-85.
- Artelius, Tore. 2000. Gravplatsen i Vittene. *Arkeologi i Norden 2*. Red. Göran Burenhult.
- Artelius, Tore. 2004. Minnesmarkarnas verkstad. Om vikingatida bruk av äldre gravar och begravningsplatser. Minne och myt – konsten att skapa det förflutna. Red. Å. Berggren, S. Arvidsson & Ann-Marie hållans. *Vägar till midgård 5*. Lunds universitet.
- Artelius, Tore. 2006. Om avståndsmätning – föreställningar och rituell praktik. *Det förflutna är att räkna med. En vetenskaplig programskrift från UV*. Red. Ersgård, Lars. s.16-53.
- Artelius, Tore & Lindqvist, Mats. 2002. Gravstolpar och långtida sammanhang – Begravningsplatsen i Vittene. *In Situ*. Västsvensk Arkeologisk Tidskrift. s. 49-60.
- Artelius, Tore & Lindqvist, Mats. 2005. Bones of the earth – Imitation as Meaning in Viking Age Burial Ritual. *Current Swedish Archaeology*. vol 13. The Swedish Archaeological Society. Stockholm.
- Artelius, Tore & Lindqvist, Mats. 2007. *Döda minnen*. Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter 70.
- Aure Bagöien, Anne. 1980. Noen tanker om leirkarhåndverket i forhistorisk tid. *Festskrift til Sverre Marstrander på 70-årsdagen*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke. Nr 3. s. 95-99.

- Bender Jørgensen, Lise. 1986. *Forhistoriske tekstiler i Skandinavien*. Nordiske Fortidsminder. Serie B. Bind 9.
- Berglund, Anders. 2005. Esketorp – ett boplatskomplex i Skövdes utkant. I: *Arkeologiska möten utmed väg 26 Borgunda – Skövde*. Skrifter från Västergötlands museum nr 33. s. 71-107.
- Björhem, Nils & Ulf Säfvestad. 1993. *Fosie IV. Bebyggelsen under brons- och järnåldern*.
- Bring, Samuel E. 1911. Trollhätte kanals historia till 1844. *Trollhättan. Dess kanal- och kraftverk*. Historik och beskrifning utgifven av K. Vattenfallstyrelsen. Del 1. s. 23-351.
- Brink, Stefan. 1996. Political and social structures in Early Scandinavia. I: *TOR*. Vol. 28. s. 235-281.
- Brink, Stefan 1997. Västsvenska namnmiljöanalyser. I: *Ortmamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg*. Acta Universitatis Upsaliensis, Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 22. Uppsala. Red. Strandberg, Svante. s.61-84.
- Brink, Stefan. 2001. Mythologizing Landscape. Place and Space of Cult and myths. I: *Kontinuitäten und Brüche in der Religionsgeschichte. Festschrift für Anders Hultgård*. s.76-112.
- Bøe, Johannes. 1931. *Jernalderens keramikk i Norge*. Bergens Museums Skrifter.
- Callmer, Johan. 1977. *Trade beads and bead trade in Scandinavia ca 800-1000 A.D.* Acta Archaeologica Lundensia series in 4 nr 11. Lund
- Callmer, Johan. 2003. Fynd av glas och bergskristall från Bergagård, Slöinge socken, Halland. I: Lundqvist, Lars. *Slöinge 1992-1996 – Undersökningar av en boplats från yngre järnålder*. Gotarc Serie C. Arkeologiska skrifter No 42. 2003. s. 108-121.
- Carlie, Anne. 2004. *Forntida byggnadskult: tradition och regionalitet i södra Skandinavien*.
- Carlie, Lennart. 1992. *Brogård – ett brons- och järnålderskomplex i södra Halland*. Dess kronologi och struktur. Hallands Läns museers skriftserie No 6. Halmstad
- Carlie, Lennart. 1999. *Bebyggelsens mångfald. En studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor*. Hallands Läns museers Skriftserie No 10. Halmstad.
- Carlie, Lennart. 2002. The invisible hierarchy, manifestations in the Halland Iron Age as indications for a stratified society. I: *Centrality – Regionality. The social structure of southern Sweden during the Iron age*. (red) Larsson, Lars och Birgitta Hårdh. Uppåkrastudier 7. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No. 40. s. 243-255.
- Connelid, Pär. 1997. Odling och landskap i Vänebygden, en studie i samhällets föränderlighet. I: *Vittneprojektet Genomförda delprojekt 1995-1996*. Älvsborgs läns museum/Lödöse museum. S. 72-97.
- Digerfeldt Gunnar och Stig Welinder. 1978. *Settlement development and human impact in the Hullsjö area, Västergötland, west Sweden*. University of Lund. Departement of Quarternary Geology. Report 15. U of Lund.
- Ekman, Sten. 1999. *Pollenstratigrafi från Kvarnsjön, Hunneberg, Västergötland*. Rapport, Viiteneprojektet.
- Engelmark, Roger. 1999. *Miljöarkeologisk preliminär rapport*.

- Engelmark, Roger och Johan Linderholm. 1997. Preliminär rapport av miljöarkeologiska undersökningar vid Vittene, Västergötland. I: *Vitteneprojektet Genomförda delprojekt 1995-1996*. Älvsborgs länsmuseum/Lödöse museum. s. 49-59.
- Engelmark, Roger, Linderholm, Johan och Karin Viklund. 1999. Miljöarkeologiska analyser Vittene. Rapport från Miljöarkeologiska laboratoriet, Arkeologiska institutionen vid Umeå universitet.
- Englund, Lars-Erik. 1998. Arkeometallurgiskt material från Vittene – provurval och okulär klassificering. GAL. Rapport nr 22-1998.
- Englund, Lars-Erik och Lena Grandin. 1999. Arkeometallurgiskt material från Vittene – arkeometallurgisk analys. GAL. Rapport nr 19-1999.
- Forbes, Robert J. 1957. *Studies in ancient technology*.
- Fors, Tina. 2006. Huset i skogen. I: Ytterberg, Niklas (red). *Flyktiga förbindelser: arkeologiska undersökningar inför den nya gasledningen Göteborg-Stenungsund*.
- Gerdin, Anna-Lena. *De 18 000 skärvornas historia*. (manus).
- Grandin, Lena och Eva Hjærtner-Holdar. 2003. Metallhantverket vid storgården. Ett arkeometallurgiskt perspektiv. I: Söderberg, Bengt (red), *Järrestad. Huvudgård i centralbygd*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 51. s. 309-340.
- Göthberg, Hans. 2000. *Bebyggelse i förändring. Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid*. OPIA 25. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Hagberg, Ulf-Erik. 1960. ”Uråldriga silfvernipper” från Trollhätte kanal. Ett folkvandringstida sjöfynd. I: *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift*. Sjätte delen. Andra häftet.
- Hagberg, Ulf-Erik. 1977. *The archaeology of Skedemosse. IV*.
- Hagberg, Ulf-Erik. 1967. *The archaeology of Skedemosse. II*.
- Hagberg, Ulf-Erik. 1985. Västergötlands guldålder och dess bakgrund – en skiss av tusen år (400 f.Kr.-600 e.Kr. *Västergötlands äldre historia*. Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum Vänersborg. s. 101-114.
- Hallberg, Stig 1990. *Slussverken i Göta älv och kring Väneren. Vänersjöfartens utveckling*.
- Hedeager, Lotte. 2001. Gudme – a ”central place” in the North. I *Topographies of power in the early middle ages*. Red. Mayke De Jong och Frans Theuws med Carine van Rhine. s. 467-507.
- Heijne von, Cecilia. 2004. Särpräglad. Vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (800-1130). Stockholm. *Studies in Archaeology* 31.
- Hellgren, Mats. 2000-2001. *Fynd från Vittene pekar på statsfinansiell kris i det antika Rom*. Rapport Vitteneprojektet.
- Helliksen, Wenche. 1997. *Gård og utmark på Romerike 1100 f:Kr.-1400 e.Kr*. Varia 45. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.
- Henricson, Lars G. 2005. Glas från Vittene. Rapport, Vitteneprojektet.
- Herschend, Frands. 1989. Changing Houses. Early Medieval House Types in Sweden 500 to 1100 A.D. *TOR*. s. 79-103.

- Herschend, Frands. 1993. The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *TOR*. s. 175-199.
- Herschend, Frands. 1995. Hus på Helgö. *Fornvännen* 90. s. 221-228.
- Herschend, Frands. 1997. *Livet i hallen. Tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati*. OPIA 14. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Herschend, Frands. 2001. Two "West-Gautish" Greeks. The gold from Vittene and Timboholm. I: *Konferenser 51, KVHHA. Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms*. Symposium in Stockholm 14-16 November 1997. s.103-118.
- Herschend, Frands. 2002. Mossoffer på torran skånsk husgrund. (<http://www.infoartefact.se/fastaknappar/artiklar/artiklar17>)
- Hjärtner-Holdar Eva, Kristina Lamm och Lena Grandin. 2000. Järn- och metallhantering vid en stormannagård under yngre järnålder och tidig medeltid. I: Olausson, Michael (red) *En bok om husbyar*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar. Skrifter 33. s. 39-47.
- Hjärtner-Holdar, Eva, Kristina Lamm och Bente Magnus. 2002. Metalworking and Central Places. I: Hårdh, Birgitta och Lars Larsson (red). *Central Places in the Migration and the Merovingian Periods: papers from the 52nd Sachensymposium*, Lund, August 2001. s. 159-183.
- Hyenstrand, Åke. 1984. *Fasta fornlämningar och arkeologiska regioner*. RAÄ och SHM Rapport RAÄ 1984:7.
- Høigård Hofseth, Ellen. 1985. Det går i spinn. Forsøk på klassifikasjon av spinnehjul i Rogaland. *AmS-Skrifter*. Vol 11. s. 33-61. Stavanger.
- Høigård Hofseth, Ellen. 1990. Spinnesiden – et uttrykk bare for flittige hender? *Viking*. Bind LIII. s. 102-116.
- Håkansson, Torsten. 1999-2000. Mikromorfologi. Rapport, Vitteneprojektet.
- Hårdh, Birgitta. (Red). 1999. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra*. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia, Series In 8°, No.30.
- Hårdh, Birgitta. (Red). 2001. *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3. Acta Archaeologica Lundensia, Series In 8°, No.34.
- Hårdh, Birgitta. 2003. Uppåkra i folkvandringstiden. I: Hårdh Birgitta (red.). *Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra*. Uppåkrastudier 9. Acta Archaeologica Lundensia, Series In 8°, No.45. s.41-80.
- Häggström, Leif. 2001. *... Några lemningar om också förstörda... - en fornlämningsbiografi över Vittenebygden*. Uppsats för avläggande av licentiatexamen. Institutionen för arkeologi. Göteborgs universitet.
- Kaliff, Anders. 1997. *Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Aun 24.
- Karlsson, Hugo. 1985. Om ortnamn i Västergötland. *Västergötlands äldre historia*. Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum Vänersborg. s. 81-99.
- Karlsson, Hugo. 1997. Remmene, Vinnsäter, Böle och Gånghester. Älvsborgs län ur ortnamnspektiv. I: Mimi Håkanson (red), *Älvsborgs län Historia i gränsbygd*. s.67-102.
- Kaul, Flemming. 1995. The Gundstrup cauldron reconsidered. *Acta Archaeologica*. Vol 66. s. 1-38.

- Kaul, Flemming och Martens, Jes. 1995. Southeast European influences in the early iron age of southern Scandinavia. *Acta Archaeologica*. Vol 66. s. 111-161.
- Kjærum, Poul. 1960. Stensatte jernalder-kældre i Vendsyssel. *KUML*. S. 62-89.
- Komber, Jochen. 1989. *Jernalderens gårdshus. En bygningssteknisk analys*. AmS-Varia 18. Arkeologisk Museum i Stavanger.
- Kyhberg, Ola. 1995. Epilog och vision. *Hus & gård i det förurbana samhället*. s. 179-192. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 14.
- Kyhberg, Ola. och Strucke, Ulf. 1999. Tid och rum i Helgö. Teoriprövning med C14. I: (red) Andersson, Kent, Lagerlöf, Agneta och Åkerlund, Agneta. *Forskaren i fält: en vänbok till Kristina Lamm*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar 27. s. 187-197.
- Lagerås, Per och Mats Regnell. Årtal. Agrar förändring under sydsvensk bronsålder – En diskussion om skenbara samband och olösta gåtor. I. Olausson, Michael (red). *Spiralens öga: tjugo artiklar kring aktuell bronsåldersforskning*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 25. s.263-276.
- Lamm, Jan Peder. 1997. The Vittene Hoard. A gold treasure from Västergötland in Sweden with a continental background. *Peregrinatio Gothica*. Supplementum ad Acta Musei Moraviae. Scientiae sociales LXXXII. s.193-200.
- Larsson, Lars. & Hård, Birgitta. *Centrala platser centrala frågor*. Samhällsstrukturen under järnåldern. *Acta Archaeologica Lundensia Series In 8°*, No. 28.
- Larsson, Lars. 2001. *Uppåkra. Centrum i analys och rapport*. Uppåkrastudier 4. *Acta Archaeologica Lundensia Series In 8°*, No36.
- Larsson, Lars & Karl-Magnus Lenntorp. 2004. The Enigmatic House. I: Larsson Lars (red). *Continuity for centuries: a ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10. *Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8o*, No 48. s.3-48.
- Liedgren, Lars. 1992. *Hus och gård i Hälsingland*. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis* 2.
- Lihammer, Anna. 2003. Kungen och landskapet. Funderingar kring förändringar i västra Skåne under sen vikingatid och tidig medeltid. *Landskapsarkeologi och tidig medeltid – några exempel från södra Sverige*. Uppåkrastudier 8. *Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°*, No. 41. Red. Mats Anglert och Joakim Thomasson. s. 71-114.
- Lindström, Bengt. 2000. *Trollhätte kanal 200 år*. Sjöfartsverket. Trollhätte kanals sjötrafikområde.
- Lund, Jørgen. 1979. Tre førromerske jordkældre fra Overbygård. *KUML 1979*. s.109-139.
- Lund Hansen, Ulla. 2005. The Roman Bronze Vessels and Bells. I: *The Havor hoard. The gold – The Bronzes – The Fort*. Erik Nylén, Ulla Lund Hansen, Peter Manneke. KVHAA Handlingar Antikvariska serien fyrtiosjätte delen. S. 53-95.
- Lundahl, Ivar. 1961. *Det medeltida Västergötland*. *Nomina Germanica*. Arkiv för Germansk Namnforskning 12.
- Lundahl, Ivar. 1965. Ortnamnen i Skaraborgs län. Del 16. Åse härad.
- Lundqvist, Lars & Anders Berglund. 2000 (PDF-format). *Rapport. Undersökning med metalldetektor 1996 – Gudhem och Friggeråker socknar, Falköpings kommun, Västergötland*.

- Lundqvist Lars & Magnus Stibeus (Red.) 1999. *Aranäsborgen. Arkeologisk undersökning 1999. En förstudie kring en medeltida borg i Västergötland.*
- Lundqvist, Lars. 1997. Vittnefyndet i landskapet: en översiktlig landskapsanalys avseende centralplatser och centralområden 200 BC – 1200 AD. I: *Vittneprojektet Genomförda delprojekt 1995-1996.* Älvsborgs länsmuseum/Lödöse museum. S. 109-141.
- Lundqvist, Lars. 2000. *Järnålderns centra – exempel från Halland och Västergötland. Urbaniseringsprocesser i Sverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjlighet att belysa historiska processer.*
- Lundqvist, Lars. 2003. *Slöinge 1992-1996 – Undersökningar av en boplats från yngre järnålder.* Gotarc Serie C. Arkeologiska skrifter No 42. s. 108-121.
- Mikkelsen, Peter Hambro och Claus Kjeld Jensen. 1996. Skonager – den førromerske bebyggelse. *Mark og Monte. Museerne i Ribe Amt.* s.43-47.
- Nicklasson, Påvel. 2001. *Strävsamma bönder och sturska stormän.* Acta Archaeologica Lundensia. Series In 8°, No. 35.
- Nylén, Erik. 1962. Skatten från Havors fornborg. *Proxima Thule.* s. 64-112.
- Nylén, Erik. 1996. Sagan om ringarna. *Fornvännen 91.* s. 1-12.
- Nylén, Erik, Ulla Lund Hansen, Peter Manneke. 2005. *The Havor hoard. The gold – The Bronzes – The Fort.* KVHAA Handlingar Antikvariska serien fyrtiosjätte delen.
- Näsman, Ulf. 1983. "Mellan skål och vägg". Om järnåldershusets konstruktion. I: G. Ólafsson (red). *Hus, gård och bebyggelse. Föredrag från det XVI nordiska arkeologimötet, Island 1982.* Reykjavik. s. 191-220.
- Näsman, Ulf. 1984. *Glas och handel i senromersk tid och folkvandringstid: en studie kring glas från Eketorp-II, Öland, Sverige.*
- Olldag, Inge Elisabeth. 1992. Glasperler i danske fund fra romersk jernalder. *Aarbøger.* s. 193-280.
- Pedersen, Ellen Anne och Mats Widgren. 1998. Järnålder 500 f.Kr.-1000 e.Kr. I: Myrdal, Janken (red) Welinder Stig, Pedersen, Elle Anne och Mats Widgren. *Det svenska jordbrukets historia. Jordbrukets första femtusén år 4000 f.Kr. – 1000 e.Kr.* s.239-45.
- Petersson, Maria. 2006. *Djurhållning och betesdrift. Djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder.* Linköping.
- Påsse, Tore. 1999. Strandlinjens förändringar i Vänern. *Aranäsborgen. Arkeologisk undersökning 1999. En förstudie kring en medeltida borg i Västergötland.* s. 22-25. Red. Lundqvist Lars & Magnus Stibeus.
- Rasch, Monica. 1997. Denna ringen den skall vandra. *Till Gunborg. Arkeologiska samtal.* SAR Nr 33. Red. Åkerlund, A. Bergh, S. Nordbladh, J. Taffinder J. s. 59-70.
- Reed, Ronald. 1972. *Ancient Skins Parchments and Leathers.*
- Rudebeck, Elisabeth. 2001a. Vägsål, vägkorsningar och vadställen – liminala platser och arkeologi. I: Larsson, Lars (red), *Kommunikation i tid och rum.* University och Lund, Institute of Archaeology, Report Series No. 82. s. 93-112.

- Rudebeck, Elisabeth. 2001b. Vägen som rituell arena. I: Jennbert, K, Andrén A och C Raudvere (red), *Plats och praktik. Studier av nordisk förkristen ritual*. Vägar till Midgård 2. s. 167- 200.
- Skou Hansen, Astrid. 2003. Centralpladser i romersk jernalder. *KUML* s.179-211.
- Sarauw, Georg och Johan Alin. 1923. *Götaälvområdets fornminnen*. Göteborgs Jubileumspublikationer.
- Sahlström, Karl Esaias. 1958. Bygd och obygd i järnålderns Västergötland. I: *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1958*. s. 72-96.
- Silvegren, U. 1999. Mynten från Uppåkra. I: Hårdh, B (red). *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra*. Uppåkrastudier 2. Acta Archaeologica Lundensia, Series In 8°, No.30. s. 95-112.
- Streiffert, Jörgen & Anders Gustafsson. 1994. Förhistoriska lämningar vid Hunneberg. *Arkeologiska resultat UV Väst 1994:26*.
- Streiffert, Jörgen. 2004. Två rum och kök – spår av rumsbilning i halländska boningshus under bronsålder och äldre järnålder. I: Lennart Carlie, Ewa Ryberg, Jörgen Streiffert och Per Wranning (red) *Landskap i förändring, Volym 6. Hållplatser i det förgångna*. Artiklar med avstamp i de arkeologiska undersökningarna för Västkustbanans dubbelspår förbi Falkenberg i Halland. Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer 2004:1. s. 189-224.
- Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län*. Del XIII. Väne härad. 1906.
- Säfvestad, Ulf. 1995. Husforskningen i Sverige 1950-1994. En kritisk exposé över metodutveckling. *Hus & gård i det förurbana samhället*. s. 11-22. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 14.
- Särilvik, Ingegerd. 1982. *Paths Towards a Stratified Society. A study of Economic, Cultural and Social Formations in South-West Sweden during the Roman Iron Age and the Migration Period*.
- Söderström, Göran. 1997. *Strövtåg. Vandringar till smultronställen på Halle-Hunneberg*.
- Söderström, Göran. 2001. *Bergtagen. Nya berättelser kring bergen*.
- Söderberg, Bengt. 2003. Järnålderns Järrestad. Bebyggelse, kronologi, tolkningsperspektiv. I: Söderberg, Bengt (red), *Järrestad. Huvudgård i centralbygd*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 51. s.109-174.
- Sørensen, Søren. 2000. *Hørup – en sjællandsk værkstedsplads fra romersk jernalder*. Museet Færgedaalen 2000.
- Victor, Helena. 2002. *Med graven som granne. Om bronsålderns hus*. Aun 30.
- Viking, Ulf och Tina Fors. 1995. Från stenålder till medeltid på fem månader. Avfart väg E6. RAÅ 93, Skummeslövs sn, Halland. Arkeologisk undersökning 1991. Stiftelsen Hallands läns museer, uppdragsverksamheten.
- Viking, Ulf. 1997. Rapport. Provundersökning i anslutning till fyndplats för guldhalsring av torquestyp på fastigheten Vittene 1:4, N Björke sn, Västergötland. I: *Vitteneprojektet Genomförda delprojekt 1995-1996*, Älvsborgs läns museum/Lödöse Museum.
- Wahlberg, Mats (red). 2003. *Svenskt ortnamnslexikon*. Utarbetat inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. Språk- och folkminnesinstitutet.

Wallén, A. 1916. Till frågan om Vänerns reglering. *Trollhättan. Dess kanal- och kraftverk*. Historik och beskrifning utgifven av K. Vattenfallstyrelsen. Del II:II s. 43-119.

Weiler, Eva. 1994. Innovationsmiljöer i bronsålderns samhälle och idévärld: kring ny teknologi och begravningsritual i Västergötland. *Studia archaeologica Universitatis Umensis*, 5.

Welin, Sanfrid (†). 1954. Den gamla bo-indelningen i Västergötland och bonas förvaltningsgårdar. I: *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift*. Femte delen, sjunde-åttonde häftet. s.10-63.

Wranning, Per. 2004. Gården på höjden – en analys av gårdsstruktur, ekonomi och omlandsutnyttjande vid en bosättning på Skrea backe under yngre romersk järnålder-folkvandringstid, med jämförande utblickar utmed västkusten. I: Carlie, L, Ryberg, E, Streiffert, J och Per Wranning (red), *Landskap i förändring volym 6*. Hållplatser i det förgångna. Artiklar med avstamp i de arkeologiska undersökningarna för Väst kustbanans dubbelspår förbi Falkenberg i Halland.s.151-188.

Zachrisson, Torun. 2004. Det heliga på Helgö och dess kosmiska referenser. I: *Ordning mot kaos. Studier av nordisk förkristen kosmologi*. Red. Anders Andréén, Kristina Jennbert och Catharina Raudvere. s. 343-388.

Ångeby, Gisela. 1999. Långhusets livstid - en diskussion kring järnåldershusets brukningstid och sociala funktioner utifrån ett månghundraårigt halländskt exempel. I: *Kring västsvenska hus – boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. Red. Artelius, T, Englund, E, och Ersgård, L. GOTARC. Serie C. Arkeologiska Skrifter 22. Göteborg. s. 9-26.

Kulturhistorisk utredning 24. Trollhättans kommun Del 4 1979, Gärdhems socken. Stiftelsen Älvsborgs länsmuseum.

Sänkta och torrlagda sjöar. SMHI svenskt vattenarkiv. SMHI Hydrologi, Nr 62. 1995.

Översvämningshot Risker och åtgärder för Mälaren, Hjälmararen och Vänern. Delbetänkande av klimat- och sårbarhetsutredningen. SOU 2006:94.

Nationalencyklopedien 1992. Band 7.

Sydberg, Ellinor, Rahme, Lotta, Springe, Eva, Backlund, Christer och Villumsen, Iben ”Skinsberedning Del 1(2)” Människa-Natur-Teknik Nr. 41982.
<http://www.fortidateknik.z.se/ITF/MNTarb/1982/skinber1.htm>

Kartor

Karta 1689

Geologisk karta 1870

Sockenkarta 1856-58

Häradsekonomisk karta 1890-97

Gula kartan

Generalstabens karta 1847

Charta öfwer den Trakt, Hvarigenom en Canal eller Durkfart utur Siön Wenern förbi Trollhättan kan inrättas 1773

Appendix

STRATIGRAFI OCH KRONOLOGI

Den framkomliga vägen för att kunna tolka stratigrafien och kronologin har, enligt min mening, varit att finna de övergripande dragen i struktur och kronologi samt att finna och belysa särskilt informationsbärande detaljer. Materialet är dock alltför omfattande och platsen allt för komplex för att ge en heltäckande bild och redogöra lika utförligt för alla betydelsefulla inslag på platsen. Dessutom är inte hela bopplatsen undersökt. Ambitionen har varit att belysa inslag som jag anser, utifrån vad vi idag vet om Vittene, speglar bopplatsens karaktär och förändring. Planerna (fig 2, 3, 4 och 7) är översiktsplaner som visar schakt, kulturlager och anläggningar. Provtagningsplatserna redovisas övergripande för att visa på rumsligheten inom bopplatsen snarare än på enskilda anläggningar där proverna tagits.

Tolkningen baseras på en kombination av iakttagelser i fält av stratigrafiska relationer, ^{14}C -provernas och dateringarnas rumsliga spridning vertikalt och horisontellt samt relationen till arkeologiskt daterbara och kontextuellt knutna föremål eller fragment av föremål. För att upprätta en dateringssekvens för bopplatsen gjordes det i projektets prospekterande fas ^{14}C -analyser av förkolnat makrofossilt material som tagits ur kulturlagren. Makrofossilt material valdes för att undvika material med hög egenålder. 1997 daterades även makrofossilt material ur anläggningar samt kol ur tre härdar. Efter 1998 prioriterades ^{14}C -dateringar av träkol i kända (säkra) kontexter och företrädesvis kol med låg egenålder. Varje enskilt prov valdes ut efter värdering av materialets anknytning till anläggningen och analysens potential att ge information om kronologi kopplad till stratigrafi. Med undantag av tre daterade härdar 1997 har enbart vedartsbestämt och ”lämpligt” kol ^{14}C -daterats. En ^{14}C -analys av kol ur härden i Hus 2 genomfördes så sent som under hösten 2007. Anledningen till avvaktan med analysen har varit att kolet är från ek som kan ha en hög egenålder. För att klargöra husets kronologiska relation till platsens yngre lämningar har provet så slutligen daterats.

Inga dateringar har gjorts av material ur stolphål för att datera huslämningar. Undersökningarna har mycket tydligt visat hur material sprids och hamnar i olika kontexter på en plats som utnyttjas under en 1000-årsperiod. Att arbeta fram tolkningar från stolphålsmaterial är förenat med felkällor, särskilt på boplatser med flera hus som helt eller delvis ligger omlott och analyser av material ur stolphålsfyllningar behöver inte alls ge information om byggnaden. Prover bestående av olika vedarter är sannolikt inte rester av en husstolpe utan en blandning av material från markytan runt om eller kanske en kombination av båda. På platser med flera tätt liggande hus från en period på flera hundra år, och utan urskiljbar stratigrafi, kan det dessutom vara svårt att avgöra provens

användbarhet eftersom tidsmässigt åtskilda material kan få sammanfallande eller överlappande 2 sigma intervall.

I tolkningsarbetet av (relativ) kronologi på Vittene har ^{14}C -analysernas 2 sigmaintervall använts. Inom detta faller dateringen till 95% till skillnad mot det snävare 1 sigma intervallet som endast har 68% sannolikhet. Centralvärdet används varken för att visa på specifika åldrar eller på kronologiska relationer. Åtskilda centralvärden med sammanfallande 2 sigma intervall kan dessutom, statistiskt sett, vara samtida (se diskussion Kyhlberg & Strucke 1999:187f). ^{14}C -dateringarna är *ett* av de källmaterial som används i tolkningen av kronologi på Vitteneboplatsen och 2 sigma intervallet används kombinerat med iakttagelser av stratigrafiska relationer och fyndförekomster.

En OSL-datering har gjorts på skörbränd sten ur en mycket ytligt liggande härd i kulturlagret. Avsikten var att se om en härd omedelbart under matjorden skulle kunna belägga förekomst av anläggningar från yngre järnålder och som därmed skulle ha en relativ samtidighet med makrofossilerna från 600-800-tal. Resultatet visade dock äldre järnålder (2140+-140 BP, Risø-lab).

^{14}C -dateringarnas 2 sigma intervaller (mesolitikum och bronsålder borträknade) omfattar cirka 1200 år, tiden från förromersk järnålder till vendeltid. I tabell 1 anges provernas stratigrafiska och rumsliga relation, typ av material och resultat. Hänvisning görs också till fig 2 som är en översiktsplan med nummer som visar var på boplatsen proverna är tagna (rumsligt, ej stratigrafiskt). Proverna i tabell 1 är uppställda kronologiskt och kalibreringarna i fig 1 följer samma uppställning. De fyra första posterna i tabell 1 ingår inte i fig 1 men finns med på fig 2.

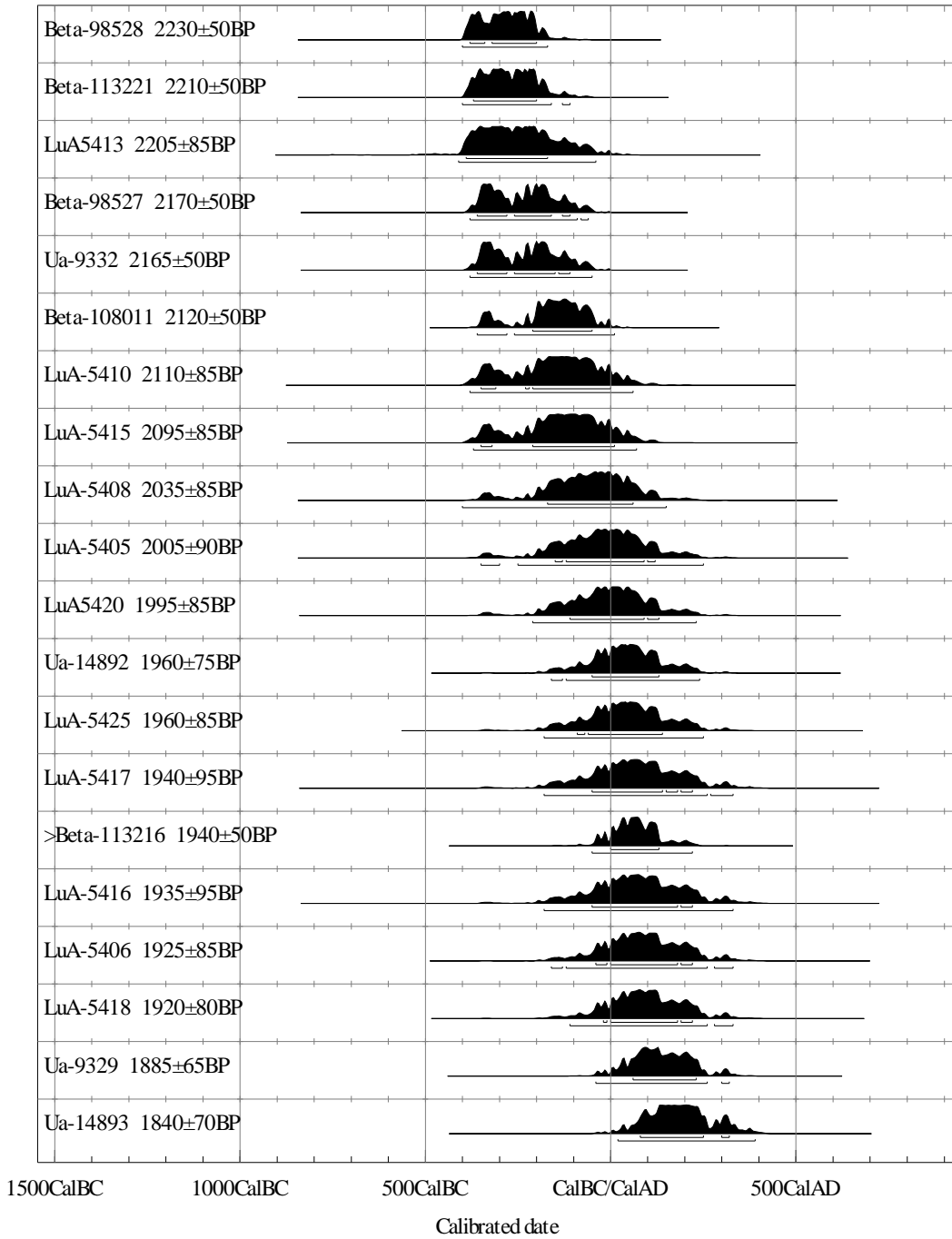
Tabell. 1. Dateringars kontext, stratigrafiska och rumsliga relation, daterat typ av material samt 2 sigma intervall. Nr hänvisar till siffrorna på Fig. 2 som visar var på boplatsen provet är taget.

Kontext	Stratigrafisk relation	Rumslig relation	M=makrofossil K=kol Ker=förkolnad skorpa på keramik	2 sigma intervall	Nr på Fig 2	Labnr
ID4, stick 14 i R5876	Ca 0,9 m djup från kulturlagrets yta, grop från undre ID4	3 m SV om Hus 6	M	7530-7300 BC (95%)	1	Beta-113218
ID54, R35163, Pnr 36349	Kulturlager mellan matjord och alv/sand	Ö del av boplatsen, verkstadsområdet	Ker (rabbad)	1700-1100 BC (95,4%)	2	LuA-5407
A35933, grop i lergolv	Lergolv i Hus 10 under ID2, över/i ID 56 (motsvarar nivåmässigt ID3)	Ca 15 m V om verkstadsområdet	Björk	1200-790 BC (87.6%) 700-500 BC (7.8%)	3	LuA-5419
A32843, härd i Hus 2	Inget kulturlager	Hus 2	Ek	95,4%: 400-340 BC (42,6%) 320-200 BC (52,8%)	43	Ua-34613
x 64275 y 71060 ID50	0,6-0,7 m djup från markytan, åtminstone under ID2	Ca 1 m NÖ om lergolv i Hus 10	M	390-165 BC (95%)	4	Beta-98528
ID4?, stick 7 i R6728	0,3-0,35 m djup från ID2's yta, under ID2	SV del av Hus 7-området	M	385-115 BC (95%)	5	Beta-113221
A36144, kokgrop	Under lergolv i Hus10, nedgrävd i alv/sand	Under lergolv i Hus 10, ca 15 m V om verkstadsområdet	Björk	410-40 BC (95.4%)	6	LuA-5413
x 64250 y 71050, ID52	0,35-0,5 m djup från markytan, mellan matjord och alv/sand	SV om ID2	M	375-50 BC (95%)	7	Beta-98527
A6801, stolphål	Syntes i stick 5, under ID2, nedgrävd i ID3	3 m SV om Hus 6	M	380-30 BC (95.4%)	8	Ua-9332
A5264, grop i Hus 1	Inget kulturlager	Boplatsens V del	M	365-40 BC (95%)	9	Beta-108011
A61103, Pnr63208 Järnframställningsugn	Inget kulturlager	Boplatsens Ö del, S om berg	Al	380 BC-60 AD (95.4%)	10	LuA-5410
A12232, Pnr18651 rektangulär härd	Inget kulturlager	Sydslutningen	Al, ytterbit	370 BC-70 AD (95.4%)	11	LuA-5415
A7860, Pnr23418 lertäktsgrop	Inget kulturlager	Ca 15 m V om Hus 1	Salix <60	400 BC-50 AD (95.4%)	12	LuA-5408
A62099, stolphål	ID4, under lergolv i Hus 6	Hus 6	M	350-300 BC (1.7%) 250 BC-250 AD (93.7%)	13	LuA-5405
ID56/ID3, inom ID52 Fnr 4439	Under ID2, vilade på en "yta" på ID56, nivåmässigt motsvarande ID3	Vid lergolv i Hus 10	Ker	210 BC-230 AD (95.4%)	14	LuA-5420

A29962, härd	Ytligt i ID2, stratigrafiskt efter branden	Ca 10 m SÖ om Hus 7-område, inom ID12551	Björk	120 BC-240 AD (95.4%)	15	Ua-14892
ID2, Fnr 4626 Pnr29450	ID2	Ca 10 m SV om lergolv i Hus 10	Ker	180 BC-250 AD (95.4%)	16	LuA-5425
A39800, Pnr64132 slagguppsamlingsgrop	Inget kulturlager	I trädgården	Al	180 BC-260 AD (93.1%) 270-330 (2.3%)	17	LuA-5417
ID3, stick 5 i R5876	Under ID2 (markant mindre fyndmängd i stick5, ID3)	3 m SV om Hus 6	M	35 BC-210 AD (95%)	18	Beta-113216
A7034, härd	Inget kulturlager	Ca 7 m NV om Hus 1	Hassel	180 BC-330 AD (95.4%)	19	LuA-5416
A57281, sotlager - brand	Mellan bränd lera och lergolv i Hus 6	Hus 6	Makrofossil: Hordeum vulgare	160-130 BC (1.0%) 120 BC-260 AD 280-330 AD (92.3%)	20	LuA-5406
A11608, Pnr21522 rektangulär härd	Inget kulturlager	Sydsluttningen	Björknäver	110 BC-260 AD (93.3%) 280-330 AD (2.1%)	21	LuA-5418
A4758, rektangulär härd	Inget kulturlager	Ca 20 m SÖ om Hus 1, sydsluttning	Kol	(95.4%) 10 BC-260 AD (0.96) 280-330 AD (0.04)	22	Ua-9329
A30026, härd	Ytligt i ID2, stratigrafiskt efter branden	Ca 10 m SÖ om Hus 7-område, inom ID12551	Al	20-380 AD (95.4%)	23	Ua-14893
Fnr 7295	Stort förrådskärl	S om Hus 3 (NW)	Ker	20-420 AD (95,4%)	24	LuA-5421
A11100, rektangulär härd	Inget kulturlager	Sydsluttningen	Hassel	85-350 AD (95%)	25	Beta-129281
A11686, Pnr19781 rektangulär härd	Inget kulturlager	Sydsluttningen	Salix	50-430 AD (95.4%)	26	LuA-5411
A34100, härd	I ID2 inom ID12551, stratigrafiskt efter branden	Vid lergolv i Hus 10	Salix	60-440 AD (95.4%)	27	LuA-5428
ID2, Fnr 4512 R26027	ID2	Inom ID12551	Ker	70-440 AD (95.4%)	28	LuA-5427
A42478, härd	Över Hus 6 i ID2, framkom en bit ned i ID2, stratigrafiskt efter branden	Vid Hus 6	Björk	70-470 AD (92,7%) 480-541 AD (2,7%)	29	LuA-5414
ID?, stick 4 i R6728	0,15-0,2 m djup från ID2's yta. Undre ID2.	Sv del av Hus 7-område	M	235-435 AD (95%)	30	Beta-113220
ID4, stick 9 i R5876	Ca 0,5 m djup från ID2's yta	3 m SV om Hus 6	M	235-435 AD (95%)	31	Beta-113217
ID2, Fnr 5311	ID2	Ca 5 m S om Hus 7. Ca 10 m Ö om Hus 6	Ker	120-560 AD (95.4%)	32	LuA-5426
A6649, härd i ID2	stick 2 i ID2, stratigrafiskt efter branden	Ca 5 m SV om Hus 6	Kol	95.4% 140-170 AD (0.01) 210-540 AD (0.99)	33	Ua-9331

A3805, rektangulär härd	Inget kulturlager	Ca 20 m SÖ om Hus 1, sydslutningen	Kol	240-550 AD (95.4%)	34	Ua-9328
A5720, grop/stolphål (delvis eldskadad terra)	Stick 1 i ID52, möjligen i ID2, keramiken redan eldskadad vid deponeringen	Ca 18 m SV om Hus 6	M	95.4% 240-560 AD (0.99) 580-600 AD (0.01)	35	Ua-9330
A17466, Pnr35965 järnframställningsugn	I ID54	I boplatsens Ö del, verkstadsområde	Hassel	230-610 AD (95.4%)	36	LuA-5409
A13185, Pnr22042 rektangulär härd	Inget kulturlager	Ö del av boplatsen, S om verkstadsområdet	Björk, ytterbit	95.4% 250-310 AD (4%) 320-650 AD (91.0%)	37	LuA-5412
A34451, härd	Under A34100, under ett tunt skikt av ID2, stratigrafiskt efter branden	I ID12551	Asp	260-280 AD (1.9%) 320-650 AD (93.5%)	38	LuA-5429
ID2, Fnr 1627	Stick 3	SV delen av Hus 7-område	Ker	95.4% 410-720 AD (94.4%) 740-770 AD (1.0%)	39	LuA-5424
Fnr 4673, relaterad (oklart hur) till A29962, härd	Ytligt liggande i ID 2 (troligen rensfynd)	Härd inom ID12551	Ker	420-780 AD (95.4%)	40	LuA-5422
ID2, stick 2 i R5876	ID2's övre del	3 m SV om Hus 6	M	590-695 AD (95%)	41	Beta-113215
ID2, R6728	ID2's övre del	SV del av Hus 7-område	M	670-875 AD (95%)	42	Beta-113219

Atmospheric data from Stuiver et al. (1998); OxCal v3.8 Bronk Ramsey (2002); cub r:4 sd:12 prob usp[chron]

Atmospheric data from Stuiver et al. (1998); OxCal v3.8 Bronk Ramsey (2002); cub r:4 sd:12 prob usp[chron]

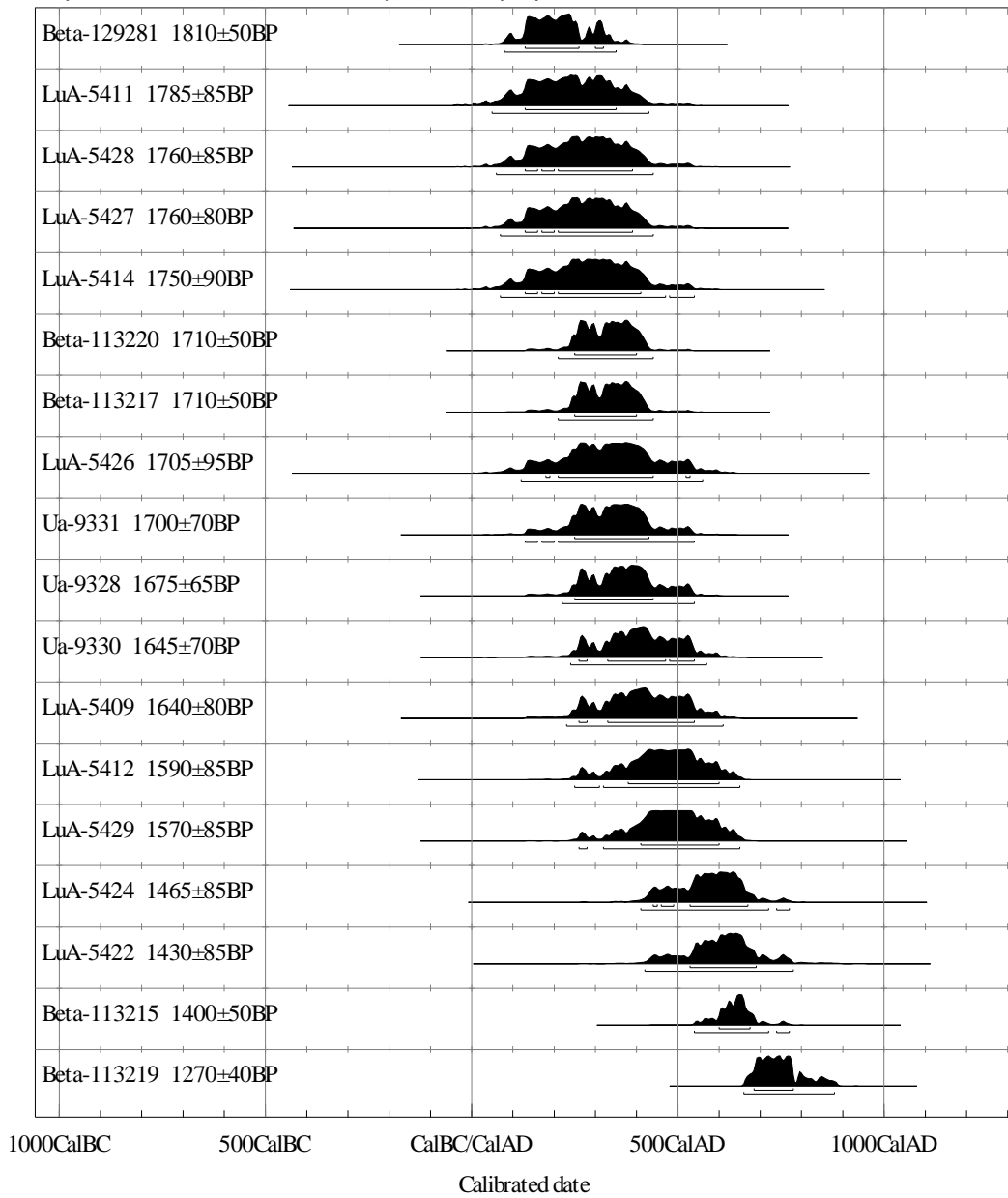

Fig. 1. Dateringarna kalibrerade i OxCal v.3.8 Bronk Ramsey (2002).

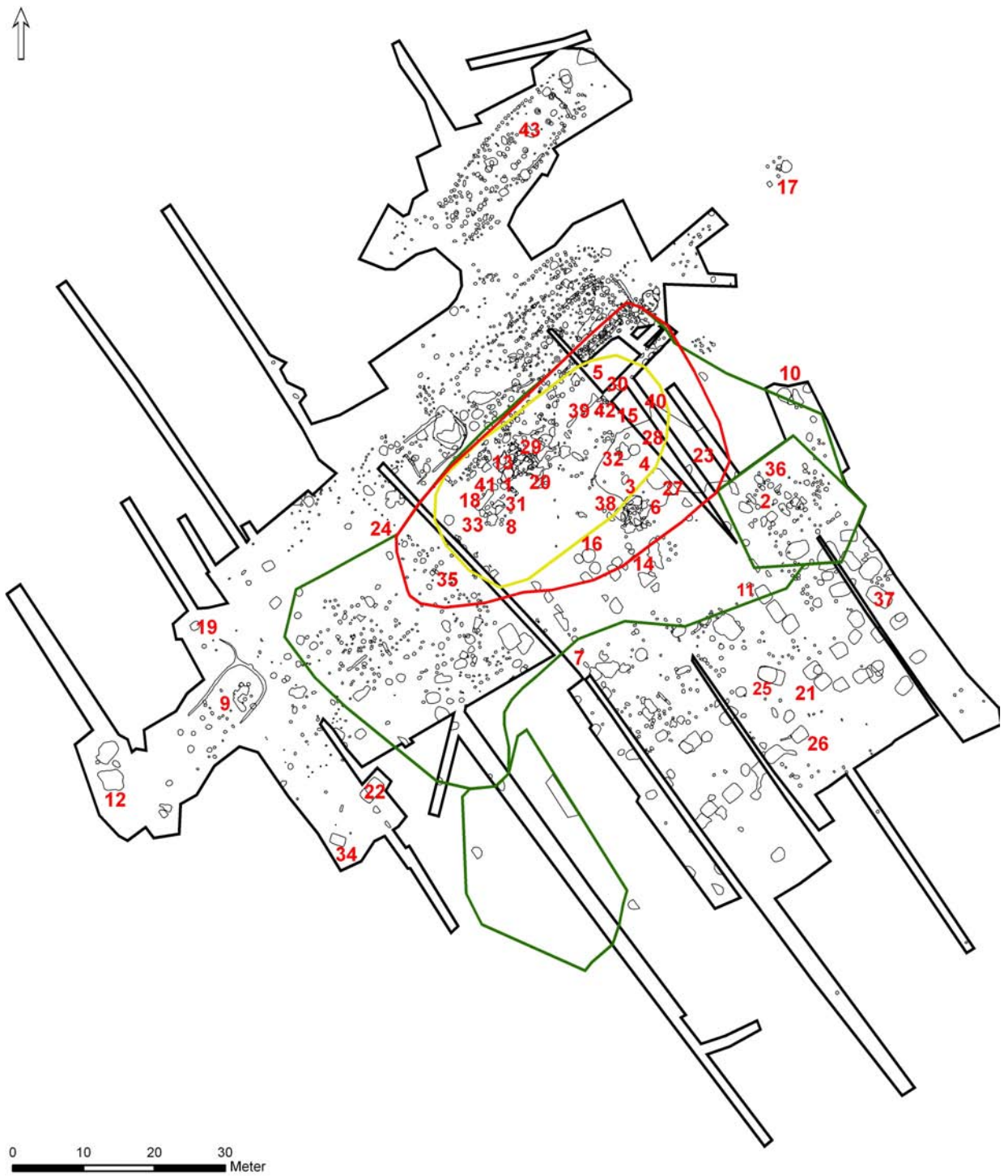

Fig. 2 . 43 ¹⁴C-dateringar har gjorts av material på boplatsen, tabell 1 och fig 1. Siffrorna motsvarar nummerhänvisningen i tabell 1. Plan: Anders Biwall.

Prover tagna på olika nivåer i kulturlagren fördelar sig olika i tid och dateringarna har därmed varit användbara i arbetet med att koppla kronologi till stratigrafi. Dateringarna som ligger före romersk järnålder ligger stratigrafiskt under både ID2 och ID3, tabell 2 och fig 3.

Tabell. 2 . ¹⁴C-dateringar med 2 sigma intervall före år 0.

Kontext	2 sigma intervall	Material	Lab nr	Nr på Fig 3
ID54 - Pnr 36349 i R35163	1700-1100 BC (95,4%)	Matskorpa/ Keramik	LuA-5407	1
Under ID2 - A35933	1200-790 BC (87,6%) 700-500 BC (7,8%)	Kol / Björk	LuA-5419	2
Under ID2 troligen i ID4 (ID50) (60-70 cm djup från markytan) X64275 y71060	390-165 BC (95%)	Makrofossil	Beta-98528	3
Under ID2 och ID3 (i ID4) Stick 7 i R6728	385-115 (95%)	Makrofossil	Beta-113221	4
Under ID2 och under A35933 A36144 (nedgrävd i alven)	410-40 BC (95,4%)	Kol / Björk	LuA-5413	5
Mellan matjord och alv/sand (35-50 cm djup från markytan) X64250 y71050	375-50 BC (95%)	Makrofossil	Beta-98527	6
Under ID2, nedgrävd i ID3 A6801 i R5876, synlig i Stick 5	380-30 BC BC (95,4%)	Makrofossil	Ua-9332	7
A5264 i Hus 1	365-40 BC (95%)	Makrofossil	Beta-108011	8
A32843 - härd i Hus 2	95,4%: 400-340 BC (42,6%) 320-200 BC (52,8%)	Kol/Ek	Ua-34613	9

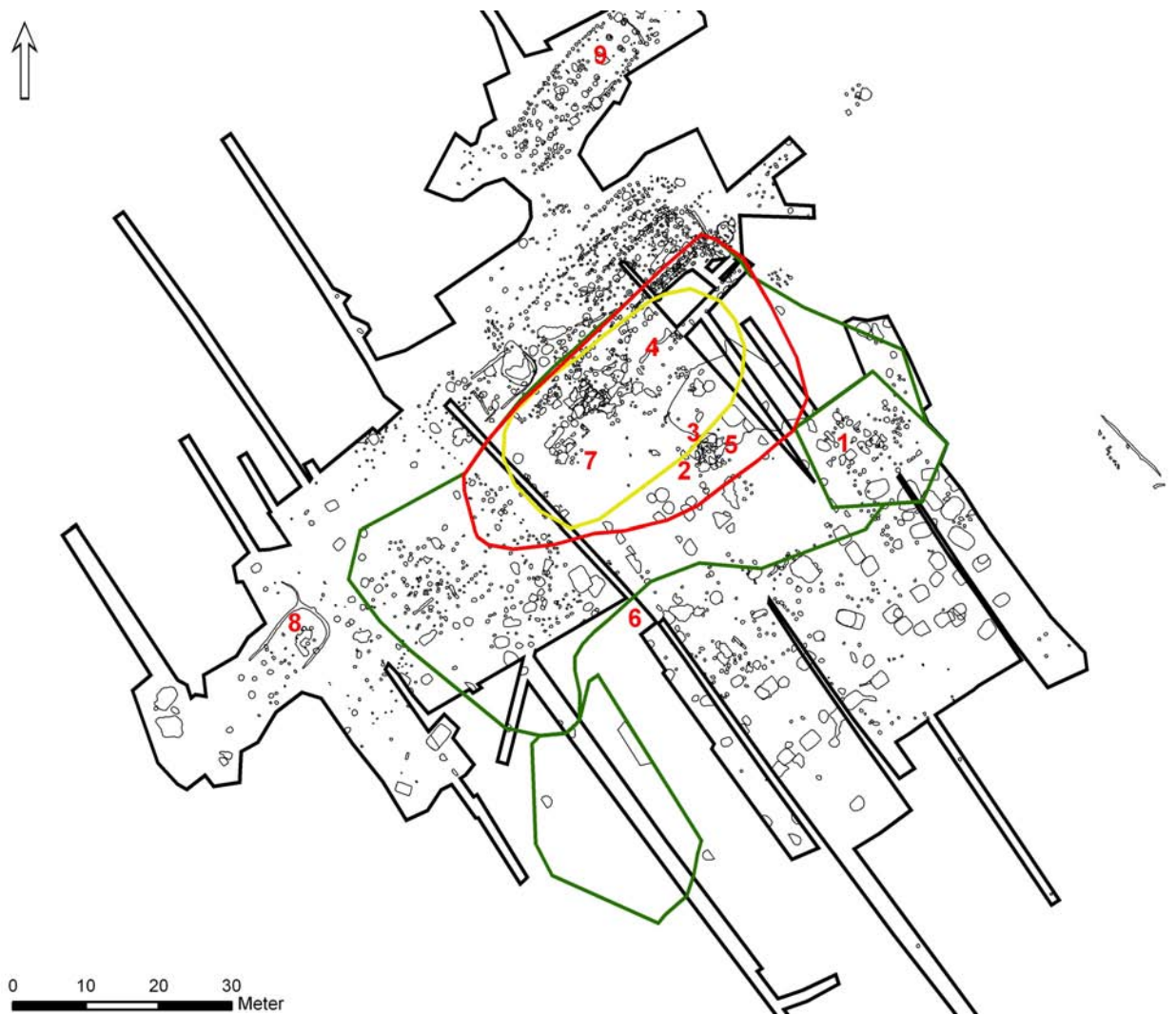

Fig. 3. Översiktsplan. Dateringar med 2 sigmaintervall som ligger före romersk järnålder, tabell 2. I kulturlagerområdet är proverna tagna på nivåer under ID2 och ID3 (röd och gul markering). Nr 1 är en datering av rabbad keramik i ID54. Plan: Anders Biwall.

Prover som är insamlade i kontexter relaterade till ID2 är från romersk järnålder eller yngre, tabell 3 och fig 4.

Tabell 3. ¹⁴C-dateringar av material från anläggningar och på keramik i ID2 samt en OSL-datering av skörbränd sten.

Kontext	Datering/2 sigma	Material	Lab nr	Nr på figur4
Sotlager på lergolv i Hus 6 – A57281	160-130 BC (1,0%) 120 BC-260 AD (92,3%) 280-330 AD (2,1%)	Makrofossil	LuA-5406	1
Härd över Hus 6 – A42478 framkom en bit ned i ID2	70-470 AD (92,7%) 480-541 AD (2,7%)	Kol / Björk	LuA-5414	2
Stick 3 i ID2	410-720 AD (94,4%)	Matskorpa/ keramik	LuA-5424	3
Fnr 1627	740-770 AD (1,0%)	Matskorpa/ Keramik	LuA-5425	4
Fnr 4626	180 BC-250 AD (95,4%)	Matskorpa/ Keramik	LuA-5426	5
Fnr 5311	120-560 AD (95%)	Matskorpa/ Keramik	LuA-5427	6
Inom A12551 - Fnr 4512	70-440 AD (95,4%)	Matskorpa/ Keramik	LuA-5428	7
Inom A12551 - A34100/härd	60-440 AD (95,4%)	Kol / Salix	LuA-5429	8
A34451	260-280 AD (1,9%) 320-650 AD (93,5%)	Kol / Asp	LuA-5429	8
Ytligt inom A12551 Skörbränd sten ur härd	2140+/-140	Skörbränd sten	Risoe Nat Lab OSL-datering	9
Ytligt inom A12551 - A29962/härd (stratigrafi talar mot en BC-datering)	120 BC-240 AD (95,4%)	Kol / Björk	Ua-14892	10
Mycket ytligt inom A12551 – A30026/härd	20-380 AD (95,4%)	Kol / Al	Ua-14893	11
Stick 2 i ID2 - A6649/härd	140-170 AD (0.01) 210-540 AD (0.99)	Kol	Ua-9331	12

¹⁴C-dateringarna visar att dateringar äldre än romersk järnålder finns i det undre lagret ID4 och i boplatsens västra och norra del. Det är logiskt att de finns på lägre nivåer i kulturlagerområdet men avsaknaden av yngre dateringar i västra delarna indikerar däremot en skillnad i boplatsens rumsliga struktur under järnålder med en större anknytning till Skålberget under boplatsen yngre fas. Helt entydig är dock inte bilden, bland annat hittades klippet av det arabiska silvermyntet i boplatsens västra del.

Vid två platser har det varit möjligt att datera material ur kontexter på stratigrafiskt åtskilda nivåer i kulturlagerområdet för att få dateringssekvenser. Tacksamt nog var det dessutom vid två hus med lergolv, Hus 6 och Hus 10, fig 7.

Fig. 4. Dateringar av material ur ID2 (röd markering), tabell 3, 6 och 7 Plan: Anders Biwall.

Stege 2 togs vid Hus 6 och dateringarna visade att högre upp liggande material var yngre än lägre liggande material, fig 5. Dateringen av makrofossil i sotlagret på lergolvet i Hus 6 (1925±85BP) kan dessutom genom kontextuellt samband med ett daterbart keramikkrärl snävas in till 100-200-talet e.Kr, tabell 4.

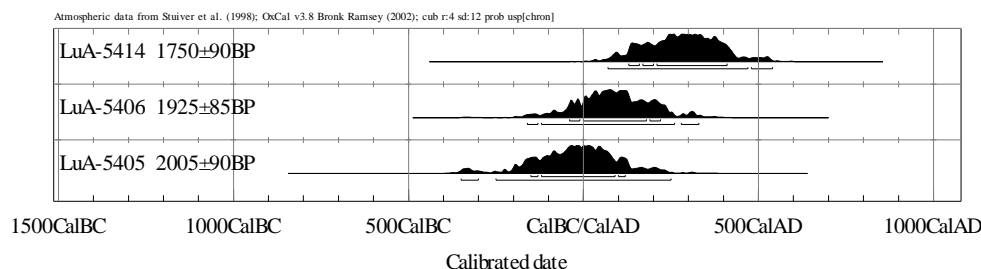

Fig. 5. Dateringarna i Stege 2 kalibrerade i OxCal v.3.8 Bronk Ramsey (2002), tabell 4.

Anl	Typ	Stratigrafisk relation	Daterat material	¹⁴ C-datering, 2 sigma	Nr på fig 2
42478	Härd	I ID2 över Hus 6, härden framkom en bit ned i ID2	Kol	70-470 AD (92,7 %) 480-541 AD (2,7 %)	29
57281	Sotlager på golv	I Hus 6 på lergolvet under bränd lera	Makrofossil	160-130 BC (1,0 %) 120 BC-260 AD (92,3 %) 280-330 AD (2,1 %)	20
62099	Stolphål	I ID4 under lergolvet i Hus 6	Makrofossil	350-300 BC (1,7 %) 250 BC-250 AD (93,7 %)	13

Tabell. 4. Stege 2. Dateringar på stratigrafiskt skilda nivåer vid Hus 6, fig 5.

Stege 1 togs vid Hus 10 där en 4x4 m stor yta undersöktes, fig 7. Anläggningar och lerfläckar låg på olika nivåer inom ID2 och delvis omlott, en omständighet som överlag gjorde hela kulturlagerområdet svårundersökt. Härd A34451 har 2 sigma intervall som sträcker sig in i yngre järnålder men eftersom den delvis överlagras av en härd från romersk järnålder (A34100) bör den vara från äldre järnålder. Kolprovet från en skålformad grop i lergolv, Hus10 (A35933) dateras till mellersta bronsålder och en kokgrop (A36144) som överlagras av lergolvet har daterats till förromersk järnålder, fig 6 och tabell 5. Det är möjligt att kolet i gropen kommer från en mycket gammal björk och att det är den allra yngsta fasen av 2 sigma intervallet som är riktig. En annan möjlighet är att det daterade kolet på lergolvet härrör från en betydligt äldre kontext. En tredje förklaring och den som jag finner mest trolig är att kolproverna förväxlades någonstans på vägen mellan insamlandet av provet och labbet. Kokgropar av denna karaktär i Västsverige är vanligen från bronsålder.

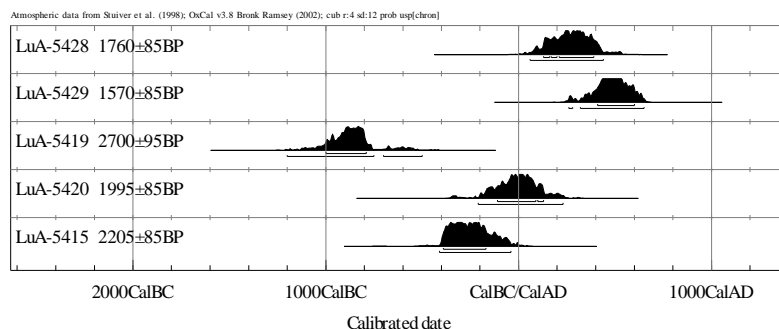

Fig. 6. Dateringarna i Stege 1 kalibrerade i OxCal v.3.8 Bronk Ramsey (2002), tabell 5.

Anl	Fnr	Typ	Stratigrafisk relation	Daterat material	¹⁴ C-datering, 2 sigma	Nr på fig 2
34100		Härd	I ID2 inom ID12551, under diabasvägen?	Kol	60-440 AD (95,4 %)	27
34451		Härd	Under A34100, ett tunt skikt av ID2 fanns mellan härdarna	Kol	260-280 AD (1,9 %) 320-650 AD (93,5 %)	38
35933		Skålformad grop i lergolv	Under ID2, nivåmässigt relaterad till ID56 och ID3	Kol	1200-750 BC (87,6 %) 700-500 BC (7,8 %)	3
	4439	Keramik	Under ID2, vilande på en ytnivå på ID56, motsvarar nivåmässigt ID 3	Förkolnad skorpa	210 BC-230 AD (95,4 %)	14
36144		"Kokgrop"	Under lergolvet, nedgrävd i alven/sand	Kol	410-40 BC (95,4 %)	6

Tabell. 5 Stege 1. Dateringar på stratigrafiskt skilda nivåer vid Hus 10, fig 6.

Det finns några prover med ¹⁴C-daterade makrofossiler som inte korrelerar med stratigrafiska nivåer, tabell 6. Materialet samlades in från olika nivåer i det centrala kulturlagerområdet vid torr väderlek 1997. Det var då svårt att urskilja färgningar och anläggningar i jorden och inga separata huvudlager var ännu identifierade. Materialens kontext är därmed osäker och de kan ha plockats ur oidentifierade yngre anläggningar nedgrävda i äldre nivåer (Engelmark, Linderholm och Viklund 1999:3). Ytterligare ett daterat makrofossil med osäker kontext är från en grop/ett stolphål (A5720) där det fanns tre skärvor eldskadad terra sigillata, tabell 6. De fyra yngsta dateringarna är på makrofossilt material och keramik ur ID2.

Kontext	2 sigma	Material	Lab nr	Nr på fig 4
Stick 5, R5876 (ca 25 cm dj i KL)	35 BC-210 AD	Makrofossil	Beta-113216	A
Stick 9, R5876 (ca 45 cm dj i KL)	235-435 AD	Makrofossil	Beta-113217	B
Stick 4, R6728 (ca 20 cm dj i KL)	235-435 AD	Makrofossil	Beta-113220	C
A5720 (sekundärt deponerad terra sigillata)	240-560 AD (0.99) 580-600 AD (0.01)	Makrofossil	Ua-9330	D

Tabell. 6. Dateringar av förkolnade makrofossil, troligen ur oidentifierade anläggningar i kulturlagerområdet och datering av förkolnat makrofossil ur A5720.

Kontext ID2, stick 2	2 sigma intervall	Lab nr	Nr på fig 4
R5876, ca 10 cm under matjord	590-695 AD	Beta-113215	SV punkt
R6728, ca 10 cm under matjord	670-875 AD	Beta-113219	NÖ punkt

Tabell. 7. Dateringar av makrofossil i övre delen av ID2.

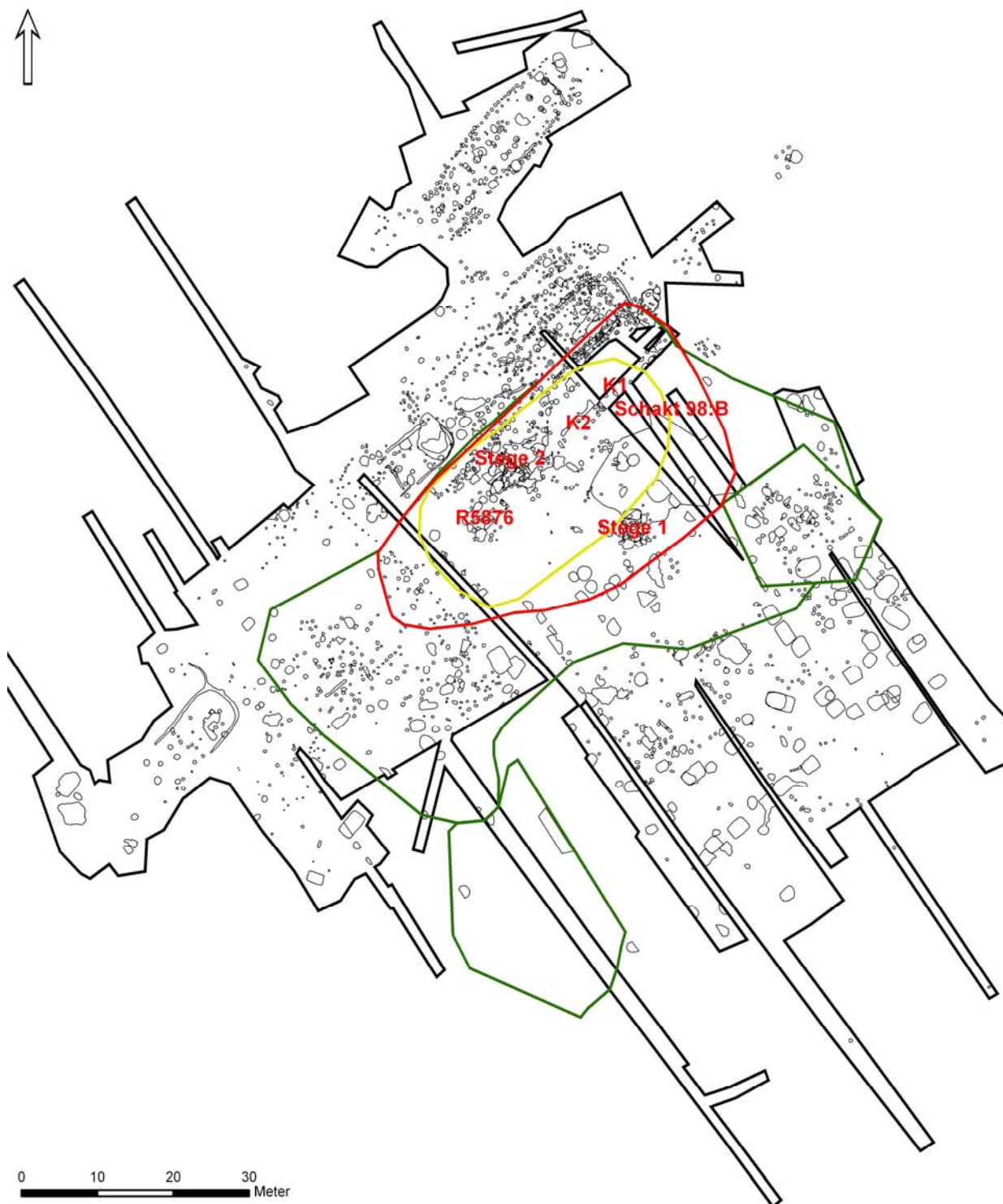

Fig. 7 . Platserna för Schakt 99:B, R5876 (geologisk analys), K1, K2 (kubienastaplar), Stege 1 och Stege 2 markerade. Plan: Anders Biwall.

Jordens mikromorfologi skiljer sig mellan de tre huvudlagren ID2, ID3 och ID4. Proverna samlades in ur profilväggen i R5876 och i Schakt 99:B inom kulturlagerområdet, fig 7. Huvudlagren var tydligt urskiljbara på dessa punkter vilket var en förutsättning för att låta göra analysen (Håkansson 2000). Alla prover visade inslag av kol, fytoliter (kiselpartiklar bildade i gräs) och bränd lera men den relativa fördelningen av inslag varierar mellan lagren, tabell 8 och 9. Det fanns mest fytoliter i ID2, både i dess övre och i dess undre del. Fytoliter kommer framför allt från gräs och kan, menar Håkansson, tyda på att gödsel från gräsätare tillförts. Förekomsten av fytoliter och den stora mängden mikroskopiska fragment av organiskt material kan även tyda på att gräs har eldats och därför ingår i askan som tillförts marken.

Proverna ur ID3 innehöll begränsade partier med lerutfällningar (lerpartiklar som fällts ut i porer). Det beror på att lagret inte bildats på plats utan att det flyttats från bildningsplats till provplatsen. På så vis har aggregat av jord med lerutfällningar blandats in i marken. Lerutfällningar frigörs nära markytan, transporteras nedåt i marken med vatten och fälls ut på porvägar. Förutom att det ska finnas lera i marken krävs en process som bidrar till att frigöra lerpartiklar så att de kan transporteras nedåt, exempelvis röjning av mark som ger en bar markyta eller aktiviteter på bar mark. I modern tid sker bildning av lerutfällning strax under matjorden på leråkrar i samband med plöjning (Håkansson 2000).

<i>Prov</i>	<i>Kol</i>	<i>Finkol</i>	<i>Fytoliter</i>	<i>Bränd lera</i>	<i>Lerutfällning</i>	<i>Mask</i>
ID 2 övre	++	+++	+++	++	-	+++
ID 2 undre	++	++	+++	++	-	+++
ID 4 undre	++	++	++	++	-	+++

Tabell. 8. Relativ fördelning av innehållet i proverna som togs i Schakt 99:B

<i>Prov</i>	<i>Kol</i>	<i>Finkol</i>	<i>Fytoliter</i>	<i>Bränd lera</i>	<i>Lerutfällning</i>	<i>Mask</i>
ID3 övre	+	+	+	+	+++ (i del av)	+
ID3 undre	+	++	++	++	+++ (i del av)	+
ID4 övre	+	++	++	+	-	+

Tabell. 9. Relativ fördelning av innehållet i proverna som togs i R5876.

1998 togs två kubienastaplar (K1 och K2) för markkemisk analys (Engelmark 1999), fig 8 och 9. Undersökningen 1999 och efterföljande arbete har visat att Hus 7 och Hus 13 ligger inom ID2 i det område där K1 och K2 togs, fig 7 i appendix och fig 47 i textdelen. Markkemin i profilerna var påtagligt lika. Kulturlagrens övre 20-25 cm hade höga fosfatvärden (ca 300P^o), hög MS och hög glödförlust (stort inslag av organiskt material som förbränts) vilket indikerar tillförsel av fosfatrikt organiskt material. Nivåmässigt motsvarar detta ID2 vars övre del har tydlig matjordsinblandning och saknar synliga anläggningar, fig 25 i textdelen. Den senast tillväxta delen av kulturlagren är sönder- och omplöjda, en process som har pågått sedan boplatsen övergavs och marken började odlas. Fosfathalten är fortsatt hög till 30 cm ner i kulturlagret medan särskilt glödförlusten minskar

redan 20 cm ner i kulturlagret. Under 30 cm ner i kulturlagren minskar både fosfat och glödförlust successivt nedåt (Engelmark 1999).

På fig 8 och 9 visas att MS och fosfat har sina toppar mellan 25-30, vilket motsvarar 5-10 cm ner i kulturlagret, alltså i den översta delen av ID2 (0-20 motsvarar matjorden). Redan i undre delen av ID2 är värdena något lägre och på nivåer som motsvaras av ID3 (ca 20-40 cm ner i kulturlagret) är nivåerna åter något lägre än i överliggande ID2. Värdena fortsätter därefter att minska successivt nedåt (Engelmark 1999).

Fosfatanalys med spot test metod, som ger en kvantitativ indikation av fosfat men ingen kvalitativ indikation med olika fosfattyper, gjordes av jord ur ID2, ID3 och ID4 nära Hus 6 (R5876), fig 7. Fosfatvärdena var högst i ID2, därefter ID4 och lägst värden fanns i ID3. Även detta kan stödja att ID3 är påfört. Ett av de högsta värdena visas dock i alven (sand) (Larsson & Sten 1999b).

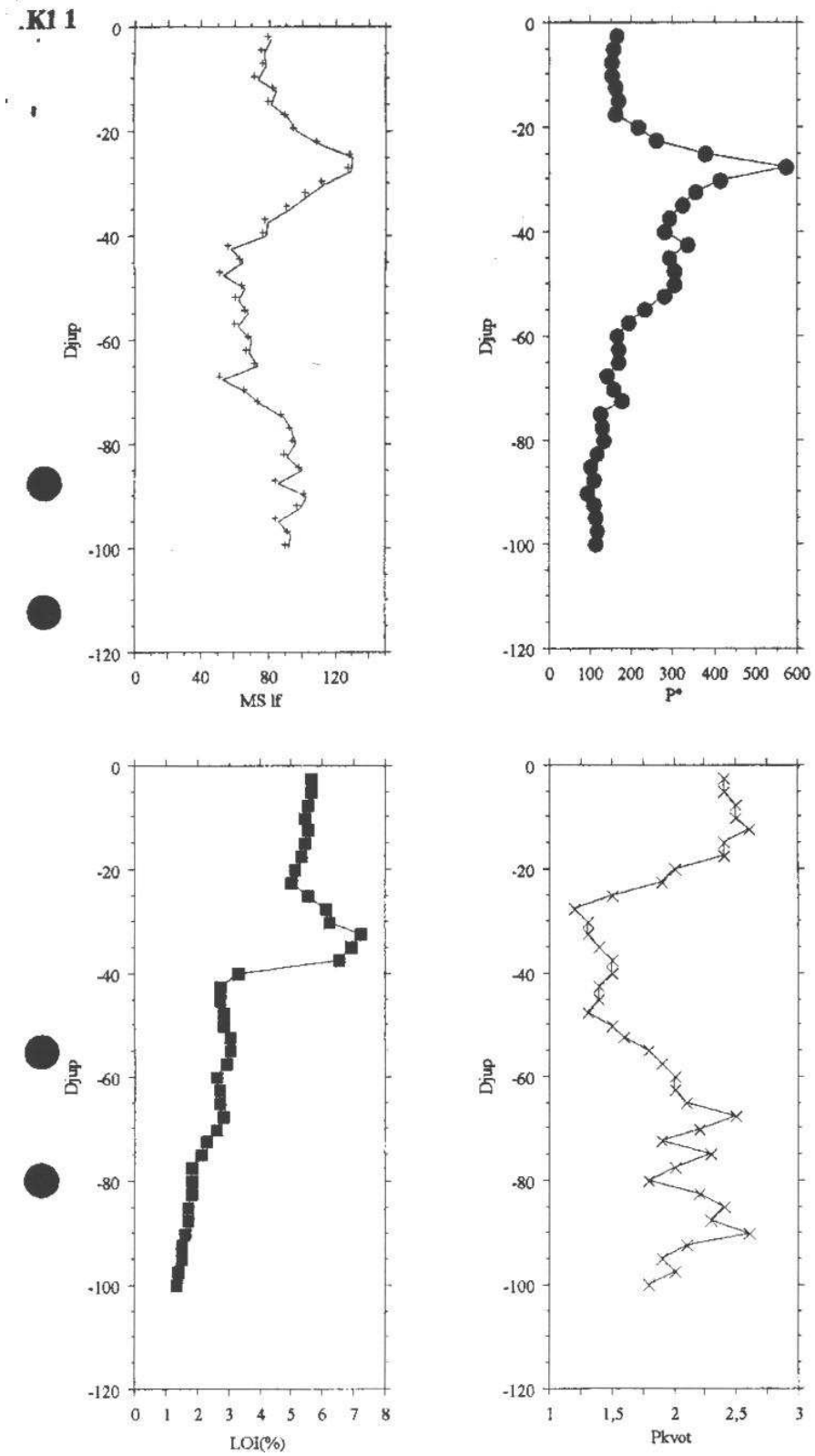

Fig. 8. K1 – kubienastapel 1 (Engelmark 1999).

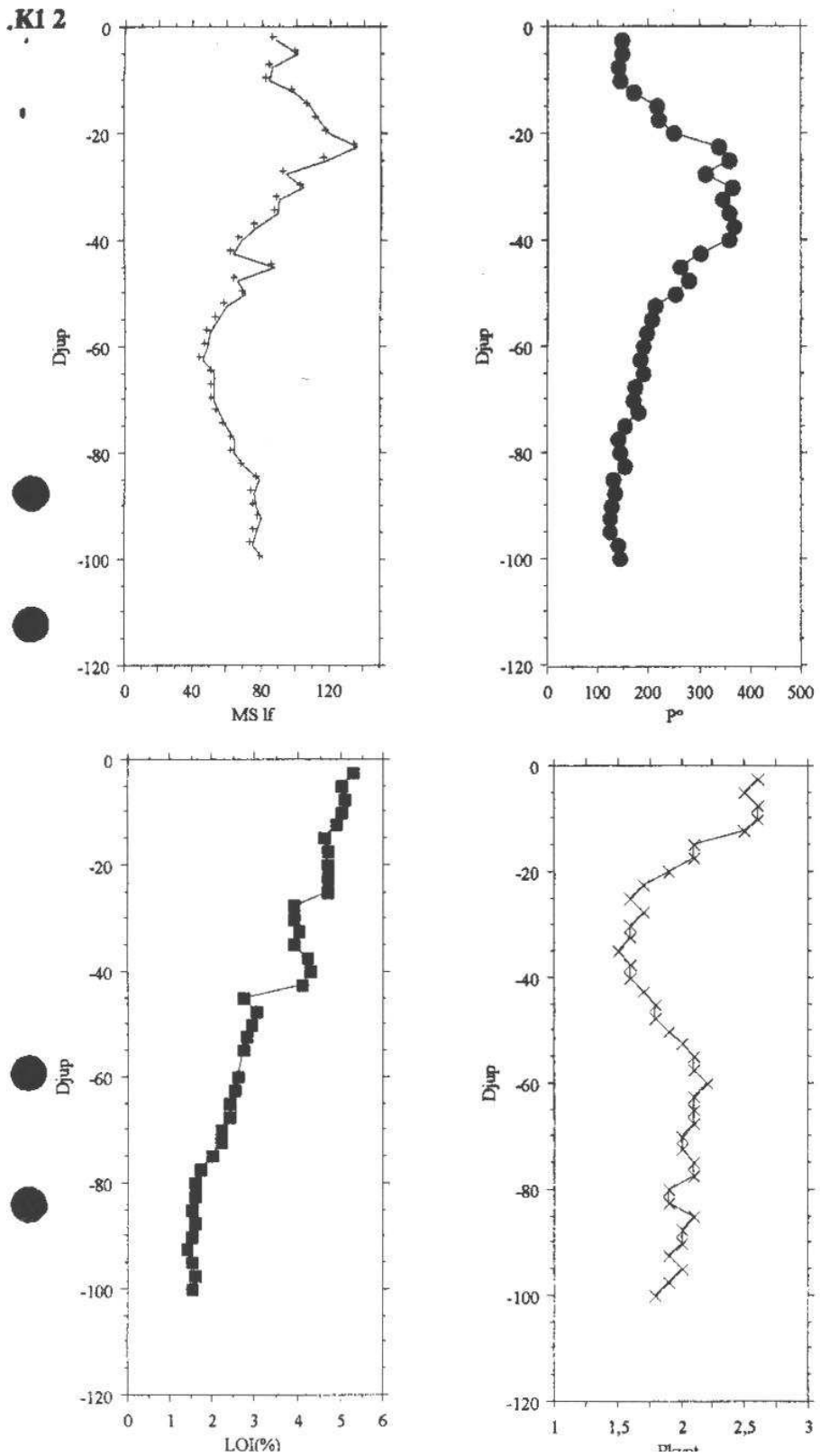

Fig. 9. K2 – kubienastapel 2 (Engelmark 1999).

REKTANGULÄRA HÄRDAR

De rektangulära härdarna som användes vid rökgarvning av djurhudar var genomgående större och djupare än de runda och ovala härdarna på boplatsen, tabell 10. Vedartsanalys (Vedlab 9906, 9926, 0028) har visat att det var lövträd som användes och i de djupare härdarna tenderade man att använda enbart ett träslag i varje härd, björk eller al, tabell 11. I de grundare härdarna fanns det en blandning av olika träslag. Dateringarnas 2 sigmaintervaller visar att härdarna (och rökgarvningen) kan ha ett tidsspänn som spänner över förromersk järnålder till tidig vendeltid, fig 10. Mer troligt är att tidsspännnet ska vara snävare. Eftersom härdarna låg samlat och strukturerat är det mer troligt att rökgarvningen som verksamhet bedrevs mer ”samlat” även i tid, fig 54 i textdelen.

Härdens form	Storlek, medelvärde	Längd, medelvärde	Bredd, medelvärde	Djup, medelvärde
Rund, oval	0,94 - 1,23 m	-	-	0,14 m
Rektangulär	-	2,4 m	1,75 m	0,3 m

Tabell. 10. Storlek och djup på runda/ovala respektive rektangulära härdar.

Anlnr	Längd, m	Bredd, m	Djup, m	Vedart	Labnr
11686	2,3	1,8	0,5	Björk (luftkanal till härden: Asp, Al och Salixkvistar)	LuA-5411
11608	2,2	1,95	0,45	Björk	LuA-5418
16650	2,65	1,85	0,4	Al (något Lind)	Beta-129282
13185	3,6	2,2	0,3	Björk	LuA-5412
4758	3,5	1,95	0,25	Ej analyserad	Ua-9329
12232	2,45	1,8	0,2	Hassel, Björk, Lönn	LuA-5415
11100	3,75	2,15	0,2	Asp, även Ask, Hassel och Al	Beta-129281
3805	2,1	1,4	0,15	Ej analyserad	Ua-9328

Tabell. 11. Storlek och vedartsinnehåll i de rektangulära härdar som har ¹⁴C-daterats.

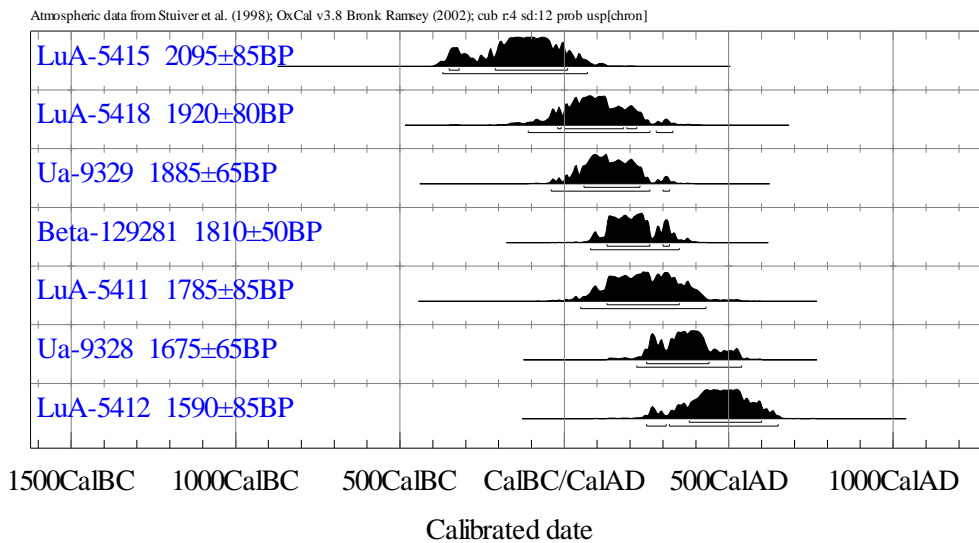

Fig 10. Dateringarna av de stora rektangulära härdarna kalibrerade i OxCal v.3.8 Bronk Ramsey (2002).

Anl typ	Anl nr	Vikt g	Al	Ask	Asp	Björk	Bark/ näver	Ek	Hassel	Lind	Lönn	Salix
Rund	4733	0,3	6				2	9				
Rund	7034	16,3							30			
Rund	11571	133	15					10				
Rund	11766	155				11			9	9		
Rund	14787	311						80				
Rund	20721	34,4						29			11	
Rund	29962	1,2				1		13				
Rund	30029	5,4	11			2						
Rund	30556	44	14			25	1					
Rund	32843	0,1						11				
Rund	34100	0,1										16
Rund	34451	6,8	5		1			44				
Oval	42478	5,7				30						
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rekt	12232	109	122			18	3					
Rekt	13185	727				112	8					
Rekt	16650	495	128							32		
Rekt	18701	142	50		13		1		1			
Rekt	19652	44,9				47						
Rekt	11100	191	1	2	118				2			
Rekt	11608	105				87	14					
Rekt	11686	107	3		3	73	12					15 luftkanal
Rekt	11495	270				72	12					
Rekt	11959	65	22	38	1	7	6					
Rekt anl	17222	47,6				20			57		5	
Rekt vid Hus	49240	5,4			2	8		40				

Tabell. 12. Vedartsinnehåll i härdar (sammanställt från Vedlabs rapporter)

JÄRNFRAMSTÄLLNINGSSUGNAR

Få analyser har gjorts på material ur ugnslämningar från järnframställningen. Här presenteras de dateringar som finns och det kolmaterial som har vedartsbestämts. Dateringarna tyder på att järnframställning pågick på platsen under äldre och mellersta järnålder.

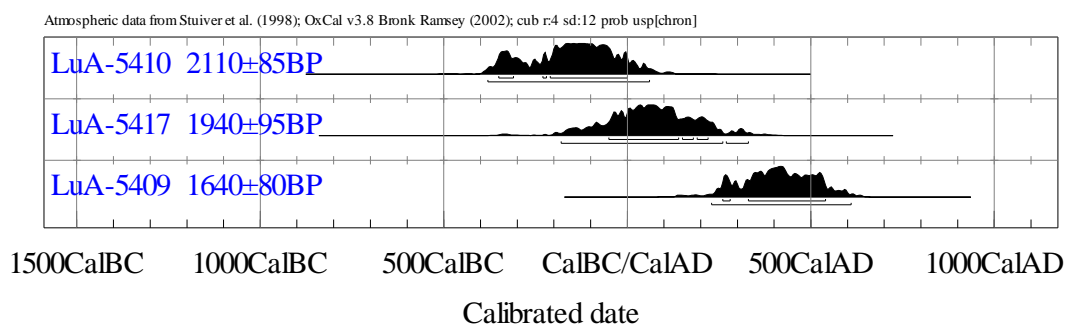

Fig 11. Dateringarna av ugnsanläggningar kalibrerade i OxCal v.3.8 Bronk Ramsey (2002).

Anr	Vedart	Datering	Lab nr
39800	Al	180 BC – 260 AD (93.1%) 270 – 330 AD (2.3%)	LuA-5417
61103	Al	380 BC – 60 AD	LuA-5410
17466	Ek (hassel)	230 – 610 AD (95.4%)	LuA-5409

Tabell. 13. De ugnsanläggningar som har ¹⁴C-daterats.

Anl typ	Anl nr	Vikt g	Al	Björk	Bark/näver	Ek	Hassel	Kornell
Kol i slagg			1			1	1	
Ugn	17466	7,9				39	1	
Ugn	17598	2,3		13	2			
Ugn	39800	0,6	30					
Ugn	61103	13,3	30					
Ugn	61628	6,6				2		
Risbädd/flätverk	61628						2	10

Tabell. 14. Vedartsinnehåll i slagg och ugnsanläggningar (Vedlab).

FYND

Keramikmaterialet behandlas som helhet av Ann-Lena Gerdin i kommande monografi och berörs inte här.

Fynden i matjorden var mer fragmenterade än fynden i kulturlagren och det fanns även skillnader i fragmenteringsgrad mellan kulturlagren. ID2 har undersökts i större utsträckning än övriga kulturlager men undersökningarna visar ändå tydligt att mängden fynd är större i ID2 än i ID3 och ID4, fig 26 i textdelen. Fynden i ID51, där det varken har påträffats huslämningar eller ugnar, har högst fragmenteringsgrad. Den är också högre i ID54 än ID2, en skillnad som torde bero på ytornas olika karaktär. Inom ytan med ID54, kallat verkstadsområdet, fanns mycket fragmenterad slagg och bränd lera som i stor utsträckning härrör från ugnskonstruktioner. Inom ytan med ID2 fanns huslämningar, bränd lera och många stora skärvor av eldskadad keramik. Även inom ID2 fanns variationer och särskilt inom Hus13-ytan fanns ett mer fragmenterat keramikmaterial med flera mynningsbitar från olika kärl.

Tabellerna anger ungefärlig vikt. Vid undersökningarna har det tagits tillvara cirka 330 kilo fynd. Tabellen nedan visar fördelningen på olika fyndmaterial. Bränd lera, slagg och keramik är de tre stora materialgrupperna. Varken keramik eller slagg behandlas vidare här.

<i>Material</i>	<i>Vikt, kilo</i>
Bränd lera	124
Slagg	90
Keramik	82
Bergart	20
Järn	3
Ädelmetall	3
Brända ben och tänder	2
Flinta	1
Övrigt	2

Tabell. 15. Viktmässig fördelning av fyndmaterial

Bränd lera

Posten med bränd lera utgörs till stor del av olika stora bitar som är olika hårt brända och en del delvis även smälta. 88 kilo är bitar bränd lera som är olika mycket bränd, ibland smält. Ytterligare 7 kilo är smält lera troligen från ugnar och 8 kilo är upptagna som fragment av ugnsväggar. 7 kilo är lerklining och 6 kilo är platta, cirka 5 mm tjocka bitar som har en smält yta och en pulvrig yta. Fragment av blästermunstycken utgör mindre än ett kilo. Den brända leran hade olika rumslig spridning på boplatsen. Cirka 18 kg togs tillvara vid Hus 6 och 7,5 kg i ID54 verkstadsområdet, fig 26 i textdelen .

<i>Material</i>	<i>Vikt, kilo</i>	<i>Antal fragment</i>
Bränd, hårdare bränd och delvis smält lera	88	49564
Ugnsvägg	8	446
Lerklining	7	383
Smält lera	7	1655
Ca 5mm tjocka, platta bitar med en smält och en pulvrig yta - Hus 6 (och Hus 13?)	6	2375
Vävttyngd - Hus 5 och Hus 13	2	104
Blästermunstycke - Verkstadsområdet	0,7	44
Sländtrissa	0,1	27
Kritpipa	<0,01	10
Pärla	<0,01	1

Tabell. 16. *Fördelning av cirka 124 kg bränd lera*

Fragmenten av ugnsväggar hade en stor anknytning till ugnslämningar och framför allt till verkstadsområdet. Lerklining fanns till övervägande del i ID2 med rumslig närhet till huslämningar. Den smälta leran hade en stark anknytning till verkstadsområdet. Flera av bitarna har, vid fyndregistreringen, föreslagits vara fragment av ugnskåpor. De platta bitarna bränd lera som har en smält yta och en pulvrig yta hade i princip anknytning till Hus 6. Troligen är det lera som strukits på en plan yta och vid branden har den ena sidan smält av kraftig hetta. Eva Hjærtner-Holder har sett exempel på bitarna och hon finner det inte troligt att de utgör rester av metallurgiverksamhet (Eva Hjærtner-Holder, muntligen 2007). Blästermunstyckena fanns inom ett mycket begränsat område inom verkstadsområdet (ID54). Hålen är koniskt formade men inga fragment har eldskadade eller smälta partier.

Mynt

Denar

Vid undersökningarna påträffades det en denar i stick 2 av ID2 i Hus 7-området. Inga anläggningar var synliga på den nivån av kulturlagret. Denaren, som är präglad på 70-talet e.Kr. under kejsar Vespasianus regering, är pläterad och har bara någon procent silverhalt. Förebilden är en denar som präglades i Rom år 72 eller 73 då Vespasianus var konsul för fjärde gången (Hellgren manus, 2000-2001). Vespasianus lät reducera denarens silverhalt till ca 90% för att förbättra statsekonomi (redan Nero reducerade silverhalten i denaren för att ge inkomster

till statskassan). Metoden kom att användas, med variation naturligtvis, under åren som följde för att balansera upp kostnader för krig eller mer extravaganta utsvävningar. Därtill kom alltså rena förfalskningar med mycket liten silverhalt präglades. Den stora vinnaren av dessa var staten som även bör ha haft kännedom om falskpräglingen (Hellgren manus, 2000-2001). Kungliga Myntkabinettet har daterat den till 79 e.Kr.

Fig. 12. Romersk denar från 70-talet e.Kr.

I Danmark finns färre denarfynd på Jylland än på östdanskt område och de har genomgående tidigare präglingar (huvudsakligen fram till Commodus cirka 190 AD). I yngre romersk järnålder finns denarfynd i huvudsak på Själland (Lund Hansen 1990:63). Fyndet på Ginderup, Jylland med 16 republikanska denarer och 9 mynt från Augustus-Vespasianus har ingen motsvarighet i östra Danmark. Fyndet kan vittna om tidiga kontakter med Romarrikets rhenska provinser eftersom det i norra Germanien förekommer skatter av preneroisiska denarer i området väster om Elbe men inte öster om floden (Silvegren 1999:109).

Silvermynt från kalifatet

Vid undersökningarna har det påträffats ett odaterbart klipp av ett silvermynt från kalifatet. Det är troligen klipp av en samanid och förslagsvis ska det dateras till tidigt 900-tal likt den samanid som hittades på gravfältet RAÄ 60 (Artelius 2004). Silversamaniderna förekommer från 892/893 och de var oftast minst 50 år gamla när de hamnade i vår jord. I skandinaviska fynd minskade de kraftigt i antal efter 950 men de fanns fram till 1000-talet (Silvegren 1999:109f). Under 800-talet var en stor del av de vikingatida mynten koncentrerade till järnålderns stora centralplatser men som följd av nya organisationer och samhällskonstellationer (decentralisering) 900-talet ökade antalet mynt utanför centralplatserna under 900-talet (von Heijne 2004:95ff).

GOTHENBURG UNIVERSITY
Department of Archaeology

GOTARC

SERIES C. ARKEOLOGISKA SKRIFTER

ISSN 0282-9479

- No 62. GOLDHAHN, Joakim: Från Sagaholm till Bredarör
– hällbildsstudier 2000 – 2004.
Göteborg 2005.
ISBN 91-85245-18-6.
- No 63. LÖNN, Marianne: Uppdragsarkeologi och forskning.
Tankar från ett västsvenskt perspektiv.
Göteborg 2006.
ISBN 91-85245-25-9.
- No 64. GOLDHAHN, Joakim: Hällbildsstudier i norra Europa –
trender och tradition under det nya millenniet.
Göteborg 2006.
ISBN 91-85245-26-7.
- No 65. GOLDHAHN, Joakim & ØSTIGÅRD, Terje: Rituelle
Specialister i bronze- og jernalderen.
Göteborg 2006.
ISBN 91-85245-27-5.
- No 66. SVEDBERG, Viktor & JONSSON, Leif: Medeltida
urbanisering och fiske i Västsverige.
Urbaniseringsprocesser i Västsverige – En utvärdering av
uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska
processer.
Göteborg 2006.
ISBN 91-85245-29-1.
- No 67. OESTIGAARD, Terje:
Political archaeology and holy nationalism.
Archaeological battles over the Bible and land in Israel
and Palestine from 1967-2000.
Göteborg 2007.
ISBN 978-91-85245-31-3.
- No 68. FORS, Tina: Vittene – en hantverks-/verkstadsplats från
jämålder.
(Uppsats för fil.lic.-examen).
Göteborg 2008.
ISBN 978-91-85245-35-6

Tina Fors i Vittene sommaren 1998. Foto: Ulf Viking/ÄLM

GÖTEBORGS UNIVERSITET